

БОГДАН ОСТАП'ЮК

ДАВНІЙ
ТЕРНОПІЛЬ

Богдан Остап'юк
ДАВНІЙ ТЕРНОПІЛЬ

Bohdan Ostapiuk

OLD TERNOPIL

MEMOIRS

Miami

— 1984 —

Toronto

Б о г д а н О с т а п ' ю к

ДАВНІЙ ТЕРНОПІЛЬ

Історичні нариси, постаті, картини хліборобської праці,
традиційні святкування, спогади

Книжку видано при фінансовій допомозі "Земляцького
Об'єднання "Тернопільщина" у Філадельфії.

Друкарня ОО. Василіян, вулиця Лісгар 286, Торонто, Канада

Printed by the Basilian Press, 286 Lisgar St. Toronto, Canada

П Е Р Е Д М О В А

На початку 1950-их років почав поміщувати Богдан Остап'юк свої спогади, нариси з життя давнього Тернополя, зокрема тернопільських міщан, у нашій пресі: "Свобода", "Новий Шлях", "Вільне Слово". Але автора не задовольнило те, що все це було надруковане на газетнім папері, і йому кожної хвилини грозило знищення. Він зберіг ці часописні статті з думкою видати їх колись, якщо буде нагода, окремою книжкою. І ось по довгих літах його мрія здійснилася. Тернопільські земляки на шостому з'їзді восени 1983 р. вирішили, що спогади Богдана Остап'юка будуть надруковані окремою книжкою заходом та фондами Земляцького Об'єднання. І так маємо книжку, в якій автор вичаровує з пам'яті картини, що вже ніколи не стануть дійсністю. Але в цій книжці Тернопіль стоятиме таким, яким він був колись, і нагадуватиме довгі-довгі роки його колишнім мешканцям та їх нащадкам золоту спадщину предків.

Автор — один з тих, що віддали своєму місту своє снівське серце і свою любов. Поклавши свої спогади на папір, він зберіг їх від того — як називав його Шевченко — Косаря, що стинає все, що попадає під його косу. Але автор знав, що його збірка не буде боятись нещадної коси. Нашадків колишніх тернополян і нетернополян українського роду вона за кожним разом перенесе у давні часи і заповнить їх серце тужливим чуттям. Пам'ять про минуле не може пропасти в душі народу без уваги на його сучасність.

Книжка настільки відрізняється від попередніх текстів, що вона поправлена і доповнена. Це література спогадів, її можна назвати просто такою, яка зберегла Тернопіль в очах автора від наймолодших його літ аж до часу, коли він попрощався з своїм укоханим містом. Тож у "Давнім Тернополі" ви знайдете картини хліборобської праці на полі, красу подільської природи,

побут, звичаї і традиції тернополян перед Другою всесвітньою війною, коли українське громадське життя постійно зміцнювалося, не зважаючи на перешкоди з боку тодішніх окупантів. Молодь на чужині навчиться з тієї книжки, як любити своє місто, частину своєї Батьківщини. В її нарисах знаходимо також відрадні епізоди, бо тернополяни втішались життям, як усі живі люди, без уваги на обставини.

Коли запитали автора, що було поштовхом до писання спогадів про давній Тернопіль, він відповів: туга за втраченою Батьківщиною, зокрема за рідним містом. І він вклав у своє писання те, що в таких творах найважливіше: любов до гнізда свого роду, що його ніколи не можна забути: вислів вірності тому, що, хоч і втрачене, живе в душі нащадків певно і міцно та не рахується з часом і обставинами: чуття і враження радості і смутку з кожною вісткою чи листом, що приходили з далекого Тернополя впродовж довгих літ скитальщини та еміграції — щоб урешті це все заговорило до нас на сторінках книжки про своє незабутнє місто і його незабутніх людей.

Богдан Остап'юк виконав свій обов'язок перед своєю Батьківщиною і рідним містом. Виконають напевно і читачі, що перенесуть його тугу, любов і почуття вірності з його книжки у свої серця.

Роман Завадович

НА СТЕЖИНІ ЧАСУ...

Неправда, що час безповоротно проминає,
бо чей же час початку ані кінця не має.
І не важно, як дні та місяці називаються,
вони лиш безконечно повторяються..

Земля і час у законі вічного кружляння
повторює роки, події і переживання.
Ми — люди, лише подорожні в кружлянні часу,
втоптуємо в ньому стежину коротку, малу..

І в кожного з нас на стежині є місце таке,
де минуле з майбутнім сплітається в одне.
Тоді вчора і завтра стає змістом сьогодні
і мікроскопійним слідом у часу безодні..

Тому кінечним є запам'ятати людині,
як ітиме по цій короткій часу стежині,
що мусить на ній залишити такий же слід,
щоб унук гордо сказав:

туди йшов мій прадід
і дід..

Ірина Дибко-Филипчак: "На крилах дум" (поезії)

Д-р Степан Росоха

75-ЛІТТЯ БОГДАНА ОСТАП'ЮКА

Богдан Остап'юк народився 20 грудня 1907 р. в Тернополі в міщанській сім'ї. Початкову і середню школу закінчив в Тернополі. Студював філософію (відділ хемії) в університеті у Кракові. При цьому ходив на виклади української літератури професора Богдана Лепкого: часто бував у його домі на мистецько-літературних вечорах. В Кракові брав участь у житті "Студентської Громади", був співосновником студентської корпорації "Чорне море" та належав до п'ятки УВО (Української Військової Організації), провідником якої був Богдан Кабарівський. Ця п'ятка виконала замах у грудні 1929 р. на редакцію "Ілюстрованого Кур'єра Щоденного" в Кракові. Згодом він переїхав на студії фармації до Грацу в Австрії. Повернувшись до Тернополя, одружився 22 жовтня 1938 р. з панною Євгенією Бекесевич, батько якої був управителем народніх шкіл.

В Тернополі Б. Остап'юк належав до товариства "Молода Громада" (від початку її оснування), до "Просвіти", "Рідної Школи", "Сокола". На провесні 1944 р. залишив Тернопіль і подався на скитальщину разом з дружиною Євгенією та трьома дітьми. У таборі для переселених осіб (ДП) в Ганакері, округа Регенсбург, був керівником Суспільної Опіки. В 1950 р. переїхав до ЗСА і поселився в Маямі на Фльоріді.

В Маямі працював фармацевтом 25 років у найбільшій шпитальній аптеці, до переходу на пенсію в 1977 році. При цьому був співорганізатором маямських товариств. Був секретарем Церковної Ради, секретарем 368 відділу УНС, УККА і головою Комітету Українських Громадських Організацій міста Маямі. Є членом Спілки Українських Журналістів в Америці. Від 1957 р. був співробітником видання перших двох томів регіонального збірника "Шляхами Золотого Поділля", а від 1970 р. членом редколегії третього тому цього збірника.

Богдан Остап'юк
Член редакційної колегії "Шляхами Золотого
Поділля".

Богдан Остап'юк був не тільки добрим організатором і суспільно-громадським діячем у Маямі, але також добрим батьком і разом зі своєю милою дружиною Євгенією добрим виховником трьох своїх дітей, яким вони дали добре національне виховання, добре знання української мови і університетську освіту. Старша дочка Лідія закінчила Маямський університет, відділ мистецтва, з відзначенням. (Вона одержала повну чотирирічну стипендію). Тепер вчить малярства і рисунку в Гюстоні, Техас. Молодша дочка Надя закінчила каледж, відділ адміністрації і бізнесу. На превеликий жаль, згинула в автомобільному випадку в 1969 році. Єдиний син Борис Ігор закінчив університет у Бокаратоні і тепер учителює у середній школі у Вест Палм Біч на Флориді.

Туга за втраченою батьківщиною, особливо за рідним Тернополем, дала ініціативу й імпульс до написання спогадів, нарисів з життя давнього Тернополя, які від 1952 року були поміщені у нашій пресі. Крім цього Б. Остап'юк поміщував дописи з життя маямської громади. Після переходу на пенсію він займається упорядкуванням і писанням своїх споминів, продовжуючи активну участь у громадському житті Маямі, і писанням статей до української вільної преси.

"Вільне Слово" ч. 5, 29 січня 1983

ТЕРНОПІЛЬСЬКІ МІЩАНИ — "КАВУНИ" (історичний нарис)

Присвячую пам'яті моєї бабуні
Антоніни з Чубатих Остап'юк

Про Тернопіль і його мешканців збирав матеріяли після Першої світової війни проф. Павло Дяків, який і задумував видати їх у формі історичної розвідки. Майже напередодні Другої світової війни він видав частину тієї задуманої праці під заг. "Міщанське Братство в Тернополі". У цій книжці він накреслив історію і розвиток цього станового міщанського товариства і його ролю у суспільному і культурному житті Тернополя. Сумніваюся, чи хто-небудь у ЗСА має цю книжку. Війна знівечила ці шляхетні задуми проф. Дякова. Його самого вивезли більшовики з Тернополя у червні 1941 р. разом з багатьма іншими видатними громадськими діячами, і слід за ним загинув. Саме тому, щоб хоч частково заповнити прогалину і відтворити картину життя-буття тернопільських міщан у минулому на основі доступних мені матеріялів, я й пишу оцих кілька рядків.

До Другої світової війни було в Тернополі чимало джерельних матеріялів з історії міста і його мешканців. Особливо багато було їх у нашому парафіяльному уряді. Між іншими, були там рахунки за будову церкви Різдва Христового (т. зв. Середньої церкви), яку почали будувати 1 вересня 1608 року недалеко того місця, де стояла первісна дерев'яна. У парафіяльному уряді зберігалися також документи про наділення ґрунтами церкви Різдва і Чесного Хреста (надставної) князем Василем Константином Острозьким. Оригінал тієї грамоти про фундацію був до Другої війни у "Заведенні ім. кн. Острозького". Багато матеріялів про історію міста було у річниках

польського "Кулка Наукового Тернопольського". До найцінніших документів і матеріалів належали великого формату метрикальні книги, які зберігалися від віків у парафіяльному уряді. Доля усіх цих матеріалів невідома, мабуть пропали під час 35-денних боїв у місті в березні 1941 р.

На щастя, два джерела, два історичні документи доступні нам тут у ЗСА. Маю на думці історичний нарис о. Петра Білинського "Місто Тернопіль і його околиця". Книжка видана в Тернополі в друкарні Ст. Коссовського в 1894 р. Автор праці, парох села Довжанки, походив з великої священничої родини Білинських, яка багато причинилася до піднесення культурного і освітнього життя на Поділлі. О. Білинський помер 1912 р., його поховано на Свято-Успенському кладовищі, і на його могилі поставила родина гарний пам'ятник. На жаль, новітні варвари-герострати більшовики знищили динамітом в листопаді 1962 р. нашу незабутню Свят-Успенську святиню, каплицю, дзвіницю і кладовище з цінними історичними могилами-пам'ятниками.

Друге цінне джерело не лише про Тернопіль, але взагалі про культурно-освітнє життя Галичини в рр. 1860-90 — це спомини проф. Олександра Барвінського: "Образки з громадського і письменського розвитку русинів" у двох частинах, виданих у Львові в 1912-13 рр. Мати Барвінського, як він сам згадує у своїх споминах, була донькою о. Дмитра Білинського і Анни з Юськевичів, з тернопільських міщан. Він був довголітнім професором семінарії в Тернополі. Знаменитий педагог, історик, літератор, радник двору, оснував у Тернополі філію "Просвіти", "Українську Бесіду", "Міщанську Читальню" та українську державну гімназію.

Обі ці праці лягли в основу моєї скромної спроби накреслити картину з життя тернопільських міщан у давно- і недавньому минулому. Окрім цього, я користувався деякими даними мого, міщанського роду, 80-літнього тестя Теодора Бекесевича, колишнього вчителя народніх шкіл, як також оповіданнями про міщанські роди моєї покійної бабуні, що походила з найбільшого міщанського роду Чубатих. Користувався також своїми власними спостереженнями й переживаннями в роках між Першою і Другою світовими війнами.

Історичні згадки про первісних тернопільських міщан

Про місто Тернопіль, що його заснував краківський каштелян Іван Тарнавський у 1540 р., і про його мешканців згадує о. Білинський на ст. 6-ій так: "Звідкіля прийшли перші мешканці Тернополя, годі знати; покійний парох Тернополя о. Фортуна був тієї гадки, що перші мешканці прийшли з Галича тому, що багато галицьких міщан мали ті самі прізвиська, що тернопільські міщани. Але я думаю, що Тернопіль не є колонією одної місцевости, але що прийшли сюди люди з різних міст і сіл. Може бути, що деякі родини поселились із Галича в новозбудованому Тернополі". Щодо національності, то перші мешканці Тернополя були в більшості українці, віри православної. Після українців чисельно наступали поляки, щойно за ними жиди. Число жидів дуже скоро збільшувалося, хоч права їх були обмежені: не вільно було їм купувати домів ані християнської землі. Одначе це право було лише на папері, а у практиці було інакше, бо вже в 1600 р. привласнив собі жид Мендель поле, яке належало до українського шпиталу. Щойно на основі присуду старости і самого князя Острозького повернув Мендель це поле. На ст. 7-ій пише автор: "В 1672 р. бачимо біля самого ратуша, лише по одній стороні вже 20 жидів. З року на рік число жидів росло дуже непропорціонально, і вони забирали хату за хатою, кам'яницю за кам'яницею так, що королевич Константин Собеський був змушений видати 16 липня 1719 р. грамоту, в якій сказано, що жиди повинні платити всі податки тому, що вони торгують і заробляють великі гроші". Тернопільські міщани (ст. 8) займалися головно рільництвом, але не бракувало теж між ними й ремісників. В церкві Воздвиження Чесного Хреста Господнього задержався до сьогодні (?) твір одного тернопільського золотника. Є це срібна оправа Євангелії, виданої у Вільні 1649 р. Там на срібній дошці написано: "Тщанієм і трудолюбієм ерея Николая при храмі Чесного Хреста Господня, и всіхъ обще христіян, облече в ліпоту сіє Євангеліє на престольное в році "ахи" місяця юня дня 29 — Іоанъ золотник Тарнопольській". Випукла різьба цього руського золотника виглядає хорошо. Ту цінну Євангелію довелося бачити мені уперше зблизька в 1925 р. під час гімназійної екскурсії, яку проводив наш катехит, о. д-р Микола Конрад. Покійний катехит водив нас учнів до всіх церков з метою приготувати до служення при Богослуженнях.

Цікаво, чи збереглася ця цінна пам'ятка нашого давнього релігійного мистецтва?

Часті напади татар, пише автор, приневолили ремісничі цехи просити про привілей мати свою власну зброю. Замоїський відновив цим цехам 29 лютого 1636 р. право мати власну зброю. Також і торгівля не була чужа для тернопільських міщан, і вже 1602 р. бачимо поміж ктиторами церкви Різдва Христового Марка Василювича, торговця сукном. В 1672 р. бачимо в ринку крамниці: Христофа Саравки, Івана Сенчини, вдови Лукії, Мартина Сотника, Нестайчишина, Іллі Бурграбйого; також було там багато різників.

"Щоб місто скоро залюднилось і піднеслося (ст. 21), надав йому Жигмонт Август у 1548 р. Магдебурзьке право, а 3 вересня 1550 р. привілей, на основі якого купці, що їхали до Галича, Коломиї, Коропця, до Крем'янця або до іншої місцевості на Волині, мусіли переїжджати через Тернопіль і складати на користь міста оплату від кожного воза, навантаженого товарами. Жигмонт Август звільнив 17 листопада 1550 р. тернопільських міщан від оплати мита від волів у кордонах польської держави. Привілеєм з 27 грудня 1556 р. замінив Іван Тарнавський обов'язкову працю на полях і сіножатях, до якої міщани були зобов'язані, на грошову оплату. Осталася ще примусова праця при направі мостів і млина, залишились ще шельварки і сторожа. 6 липня 1566 р. надав Жигмонт Август право мати склади блаватних товарів і соли, спровадженої з Наддніпрянської України, так як це право мав Львів. Міщани вибирали собі радних, але вїйта іменував сам власник міста. Радні з вїйтом мали обов'язок втримувати лад в місті, вимірювати справедливість, брати від мешканців грошові оплати та дбати про безпеку міста.

До важливіших загальних обов'язків належала муштра, яку мусіли виконувати міщани і жида. Вїйт був "суперінтендантом" тієї муштри. Арсенал був на замку. Мешканці Тернополя пережили багато лиха і нещастя за час його існування. Часті напади татар і різні епідемії, як холера і т. зв. морове повітря, десятикували його мешканців. Торгівля зазнала великого застою. Доходи міста значно зменшилися. До того в 1832 р. знищив вогонь більшу частину міста. Передові люди, роздумуючи над способом, як можна повернути життя і рух Тернополеві, прийшли до переконання, що для цього необхід-

но збільшити число ярмарків. На їх прохання цісар Фердинанд встановив 10 липня 1836 р. дев'ять нових ярмарків, які спричинилися до збагачення міста. День 15 лютого 1843 р. записаний в історії Тернополя золотими буквами: того дня підписано контракт на продаж і купно Тернополя, укладений між останнім його власником Тадеєм лицарем Туркулом і містом. За суму 175.000 фльоренів сріблом місто викупилося від свого власника і стало свобідним, незалежним від жадного пана." Оце деякі важливіші описи з історичної розвідки о. Білинського.

Громадське і родинне життя тернопільських міщан

Міщани — ця середня кляса поміж селянством і інтелігенцією — відіграли важливу ролю в житті нашого народу. У той час, як селянство і інтелігенція були більш поступові, так би мовити, йшли з духом часу, міщани становили найбільш консервативний елемент у нашому суспільстві. Вони поволіше сприймали всякі зміни у культурній, а зокрема у господарській ділянці. Але вони все таки зберегли свої звичаї, традиції, ношу, свої місцеві організації.

Громадське життя тернопільських міщан під пануванням Польщі, від заснування міста в 1540 р. до переходу в 1772 р. під володіння Австрії, було доволі обмежене. Щойно коли Галичина опинилася під Австрією, вільніше віддихнув наш народ. Починаються перші проблиски організаційного життя і серед тернопільських міщан. У 1848 р., відомий в історії під назвою "Весна Народів", постала у Львові Головна Руська Рада і створено полк "Руських Стрільців" — народню гвардію в числі 160 вояків. На заклик Головної Руської Ради засновано в Тернополі філію ГРР і вислано до Львова охотників до "Руських Стрільців".

Але справжня організація громадського життя тернопільських міщан у сучасному розумінні цього слова починається аж в останніх десятиліттях минулого століття. Головним рушієм організації міщанства був син тернопільської міщанки Олександр Барвінський. Він був першим, що розбудив не лише Тернопіль, але і все галицьке Поділля з вікового сну і вказав шлях до культури і освіти. Він був засновником усіх культ.-освітніх установ Тернополя у 1870-80 рр. Про свою освітню і частково політичну працю він залишив цінні спогади, про які

я вже згадав. Його гарні портрети, що пишались на стінах філії "Просвіти", "Української Бесіди" та інших установ до Другої світової війни, назавжди залишаться в нашій пам'яті.

З прибуттям О. Барвінського 27 вересня 1871 р. до Тернополя на посаду старшого вчителя нововідкритої державної учительської семінарії, починається нова ера у громадському житті нашого міста. 29 червня 1876 р. відбулися перші Загальні Збори "Просвіти" у залі магістрату. В 1884 р. заснував Барвінський "Руську Бесіду", а вкінці "Міщанську Читальню", яка стала предтечою майбутнього "Міщанського Братства".

Барвінський так характеризує тодішніх тернопільських міщан (ст. 186, II том): "Вікові некорисні міські впливи довели до більшого занепаду руське міщанство, як сільське населення. В Тернополі руське міщанство, найчисленніше з усіх міст Східньої Галичини, а до того в значній мірі вельми заможне, має всі услів'я бути міродатним чинником в місті, в усіх міських і народних справах. Колись руські міщани в Тернополі мали не лише розлогі поля найурожайнішої подільської почви і хутори та гаї, але і на важніших вулицях гарні доми і кам'яниці з великими городами. Перегородом, однак, жида зуміли виперти в значній мірі наше міщанство з головних вулиць на зади або оболоння, так що навіть найстарша, т. зв. Середня церква опинилася в оточенні жидівських домів і шинків. А за тим пішов теж занепад значення і впливу руського міщанства в управі міста і у міській Раді".

Занедбана була також справа фундації кн. К. Острозького з 3 березня 1593 р. при церкві Різдва Христового на захист для "підупавших і убогих або окалічілих міщан". Грамота тієї фундації, яка охоплювала 235 моргів і 1463 квадратних сажнів найліпшого подільського поля, була майже зовсім запропастилася. Комісар староства Глинецький знайшов цю грамоту і разом з д-ром Лучаквським і радником скружного суду Струмінським уклали статут, який затвердило намісництво 21 лютого 1884 р. За зібрані за винайм поля гроші купили тернопільські міщани при вул. Микулинецькій, опісля імени кн. К. Острозького, простору площу, на якій збудовано в 1888 р. гарний двоповерховий дім з великим садом. Після затвердження статуту передало староство управу фундації в руки комітету, вибраного досмертно в числі 10-ох членів, українців греко-католицького обряду.

"Введення в життя фундації кн. Острозького (ст. 191, II том), уконститування і вибір управи, викликало між руським міщанством почуття народної свідомости, оживило в нім давно замерлу історичну традицію і викликало серед нього певну гордість автономічною міщанською інституцією. Фундація кн. Острозького була від початку її існування аж до Другої світ. війни постійно в наших міщанських руках. Вона допомагала зубожілим міщанам спокійно доживати свого віку, а згодом була також осідком наших дітей-сиріт, якими дбайливо опікувались Сестри Служебниці. Фундація була також великою допомогою для тих не надто заможних міщан, які мали змогу найняти кілька моргів поля, з чого, після оплати збіжжям чи грішми, одержували додаткові прибутки. Фундація була справді автономною міщанською інституцією, до якої, за виїмком контролі місцевої адміністрації, не могла встрявати ні австрійська, ні польська займанщина".

На іншому місці (ст. 343, II том) згадує Барвінський про вибори до Громадської Ради в Тернополі: "В жовтні 1885 р. вибрано мене до Громадської Ради. До Ради входило 36 членів, з тих половина жидів, а друга половина поляків і українців (в місті було около 10.000 українців, 9.000 поляків і 12.000 жидів). З українців, окрім мене, увійшли ще до Громадської Ради гімназійний професор Віктор Загайкевич і трьох міщан: Андрій Сатурський, Василь Чумак і Тома Кордуба, однак Кордуба помер ще перед уконституванням Ради, і на його місце увійшов перший заступник жид, так що жиди мали 19 радних, отже більшість, поляки з українцями мали 17. Досі деякі наші радні, як о. Василь Фортунa, посол до Сойму, декан і парох Тернополя, і адвокат Володимир Лучаковський промовляли на засіданнях Ради по-польськи. Перший раз на засіданні Ради 9 вересня 1886 р. промовив по-українському О. Барвінський. За його прикладом пішли Василь Чумак і Андрій Сатурський".

З якою пошаною і любов'ю відносилися тернопільці до свого духовного провідника, свідчить опис прощання Барвінського, який після 17-річної праці на освітній і народній ниві в Тернополі переселився 4 листопада 1888 року до Львова. Барвінський наводить допис з Тернополя, поміщений в "Ділі" 4 листопада 1888 р. (ст. 363, II том). Дописувач писав: "Опустив Тернопіль щирий діятель на Подільській Русі п. Олександр Барвінський переселяючись до Львова. Хоч виїзд його припав скорше, як того сподівалися, то до попрощання його

зібралася на двірці вся інтелігенція руська в такій громаді, якої давно ми не бачили. Не хибло тут і громадок селян, міщан і молоді, щоб попрощати довголітнього голову "Просвіти" і "Руської Бурси". Міщани-тернопільці також прибули попрощати Барвінського так чисельно, що місця в досить просторій кімнаті не стало. В імені їх промовив краснорічиво до бувшого предсідника "Міщанської Читальні" і радного міста Пантелеймон Бекесевич, висказавши чувства, які мають міщани для рідні Барвінського, і як міщанство гордиться, що син Поділля Русь любить і для неї жие".

Опірч адміністративної влади в місті (магістрат, староство), була в Тернополі ще й громадська самоуправа, до якої кожна національність вибирала собі вїтїв або, як їх називали, мужїв довір'я чи опікунїв. Їхнім обов'язком було опікуватися вдовами, сиротами та зубожїлими міщанами. Останнім таким вїтвом на терені міста Тернополя був Пантелеймон Бекесевич. Він помер під час війни в 1917 р. Другим вїтвом був Лука Чубатий, батько о. Володимира Чубатого (загинув на Сибїрі), дідо Ярослава Стецька, голови АБН. Він опікувався предмістями Тернополя, як Гаї Великі, Гаї Шляхтинецькі, Пасіки, Гаї Чумакові, Ходорівка та інші.

Громадська діяльність оживилася тоді, коли міщани за-снували в Тернополі свою станову організацію "Міщанське Братство" і вибудували свій власний, як на той час великий твоповерховий, гарний дім з просторою театральною залєю. Дім "Міщанського Братства" почато будувати 1903 р., а закінчено 1904 р. Збудовано його на тому місці, де давніше були касарні австрійських драгунїв при вул. кн. К. Острозького число 9, напроти парафіяльного уряду і резиденції пароха. З цього часу дім "Міщанського Братства", а зокрема його театральна заля стали осідком усіх культурних і народніх починань для українського населення міста і довоколїшніх сіл. При "Міщанському Братстві" постав театральний гурток. Першою виставою цього гуртка був "Вихованець" Янчука. Виконавцями роль були: Степан Кучерський, грав ролю дяка-вчителя, Павло Чубатий, Караїсь, Лошнів, Антося Чубата і інші. Ця остання так гарно граля свою ролю, що в нїй залюбився суддя Яскуляк і з нею опїсля одружився. Згодом почало відбувати свої гімнастичні вправи у залі "Міщанського Братства" Т-во "Сокіл", членами якого були в більшості міщани і міщанки. Кожного року відбувалися у тїй залі Шевченківські концерти, вистава

св. Миколая, збори місцевих товариств, політичні віча, доповіді, традиційні міщанські "Маланчині Вечори", забави тощо. "Міщанське Братство" мало свій прапор, який завжди був на почесному місці під час народніх свят, походів чи релігійних процесій. У день св. Івана Предтечі, патрона Т-ва, що припадав наступного дня після Богоявлення, відправлялось урочисте Богослуження за померлих членів Братства. Звичайно того ж дня відбувалися Загальні Збори Т-ва. В час російської окупації в роках 1915-17 зала "Міщанського Братства" була осідком "Тернопільських Театральних Вечорів", театру, який оснував Лесь Курбас. Після виїзду Курбаса до театру Садовського у Київ цим театром керував Микола Бенцаль. У 1920-30 рр. відбувалися у залі "Міщанського Братства" вистави мандрівних театрів. Окрім великої театральної зали було ще в домі М. Б. на другому поверсі кілька просторих кімнат, у яких відбувалися сходи членів Т-ва, різні доповіді на наукові, суспільні чи господарські теми. Прелегентами були місцеві професори, лікарі, агрономи або інші культ.-освітні працівники. При Братстві був теж гурток "Сільського Господаря", через який наші міщани одержували мінеральні добрива, посівний матеріал і де вивчали нові методи сільсько-господарської техніки.

Першим головою "Міщанської Читальні" був О. Барвінський, але хто був першим головою "Міщанського Братства", про це я не маю змоги тут розвідати. Згадаю про трьох останніх голів. Перший з них, кількакратно обраний головою, був проф. Ілярій Брикович. Він втішався великою пошаною не лише серед своїх, але й серед чужих. Заснував при Братстві гурток "Сільського Господаря", організував різні курси, щоб піднести культурний і освітній рівень наших міщан. Другим головою був д-р Степан Брикович, відомий адвокат і громадський діяч. Він оснував духову оркестру при Братстві, яка брала участь в народніх святах, походах, процесіях тощо. Третім головою був відомий на терені міста будівничий Андрій Фалендиш, який розбудував і поширив залю Братства. За його головування зорганізовано чоловічий хор, що виступав на різних імпрезах, а також співав у монастирській Свят-Успенській церкві. Таким чином тернопільські міщани зі своєю організацією і її славними провідниками брали живу участь у громадському і культурному житті нашого міста аж до Другої світової війни, зберігаючи давні традиції своїх великих і славних предків.

Не менше важливу ролю відіграли тернопільські міщани і в родинному житті. Пов'язані подружжями, міщани становили ненабагато велику родину. Для прикладу згадаю, що моя родина була споріднена з Бриковичами, Чубатими, Кордубами, Литвинами, Омецінськими, Яремовичами, Кучерськими, Муріянами, Кравченюками, Сеньківськими, Кузьмовичами, Чумаками та іншими. Тому й не диво, що завдяки цим кровним зв'язкам відчувалося на кожному кроці взаємну пошану і любов.

Роля подружжя у міщанській сім'ї була поділена. Чоловік, голова родини, займався управою рилі і всіма справами, зв'язаними з господарством. Жінка, яка по змозі своїх сил, а головне часу, допомагала чоловікові, мала інші завдання. Вона доглядала й виховувала дітей і вела домашнє господарство, стараючись збільшити домашній бюджет працею своїх рук. Майже кожен міщанин-господар мав біля своєї хати город, у якому жінка вирощувала городину. Багато тернопільських міщан мали більше городини, як їм було потрібно. Тому решту, її надмір, продавали на ринку. І хто ж з нас, тернопільців, не пригадає собі отих працюючих міщанок, які кожного дня вранці у спеціально для тієї мети виготовлених кошиках носили на базар городину на своїх плечах, держачи одною рукою кошик, а у другій баньку з молоком? Довгими рядами вистоявали вони біля лавок на ринку, продаючи плоди своєї праці. Деякі заможніші міщани вирощували городину на підміських полях. Вони привозили її возами на ринок і продавали по гуртовій ціні перекупкам, яких популярно називали "сидухами". Так допомагала міщанська жінка своєю працею збільшувати домашні прибутки. Бували випадки, і то дуже часті, що деякі матері таким способом утримували своїх дітей на вищих школах, університетах. Така важлива роля жінки-міщанки була у родинному житті.

При різних родинних нещастях міщани один одному помагали. Пригадую собі, як під час жнив помер Петро Брикович (брат д-ра Степана Бриковича); він мешкав За Монастирем. Тоді не лише свояки вдови, але всі міщани гуртом допомогли їй звести збіжжя з поля, а після обробити поля. Гарний теж був звичай, що увійшов в традицію міщан, допомагати один одному при будові домів. В таких випадках спільно звозили дерево, камінь, цеглу чи інший будівельний матеріал. Також під час неврожаю, коли комусь бракувало паші, сіна чи зерна на посів, помагали одні одним у формі позики або підмоги-

дарунку. Таку саму взаємну допомогу виявляли міщани в часі сінокосів, копання картоплі або взимі при звозуванні дров на паливо з поблизьких Гаїв. Так дружньо, по-братерськи жили тернопільські міщани, така була їх традиція.

Цікаво буде згадати про прозвиська тернопільських міщан. (Німецьке слово "шпіцнаме", англійське "нікнейм".) Прозвиська мали всі наші предки, багаті і бідні, князі, гетьмани, запорожці; мали їх і наші міщани. Як відомо, усіх тернопільських міщан-господарів прозивали "кавунами". Звідкіля взялася ця назва, годі точно встановити. Мій тесть Теодор Бекесевич так оповідав про цю історію: "Давно в Тернополі жив багатій Джус на Широкій вулиці, опісля названий Шептицьких, яка лучила вул. Острозького з торговицею. У нього було так багато поля, що він дозволив собі засадити цілий морг кавунами. Але кавуни не вдалися, і всі міщани почали з нього насміхатися. При зустрічах з ним все його "кавуном" називали. Від того часу те слово так вкоренилося і пристало до наших міщан, що вони при зустрічах віталися: "Ну що ж там, кавуне, чувати?", або "гей, чи ви чули, як то наші кавуни повиходили із Середньої церкви та й попивають пиво в Бальбуха?" (Ресторан жида Бальбуха був на Руській вул. недалеко Середньої церкви.) Була ще й друга версія щодо назви "кавун". Кажуть, що для відрізнення селян, які в більшості пили на снідання молоко, міщан називали "кавунами" саме тому, що вони переважно пили каву. Котра з цих версій більш правдоподібна, годі перевірити. На всякий випадок це прозвисько залишилося серед наших міщан аж до сьогодні. При цьому треба зазначити, що назва "кавун" відносилася до міщан-рільників, а не до купців і промисловців. Мали деякі міщани і свої індивідуальні прозвиська. Ось Григорія Чубатого, старого парубка, що жив на Оболонні, прозивали "книшем" або "гріцьом". Його сусіда Михайла Решетуку, що мав привітну, жартівливу вдачу, називали "вуйцьом". Василя Кордубу, що проживав на вул. Дороша (батько проф. Степана Кордуби), називали "кривим" — налягав на одну ногу — або "письом". Він справді мав ніжне, неначе жіноче обличчя. Але назва "письо" пішла від того, що він при зустрічі зі знайомими любив говорити: "Що там доброго чувати, "писю"?... Іншого Чубатого, що жив біля Нового Городу, прозивали "цьвірінькалом". Небіжчика суддю Володимира Бриковича, урядовця філії "Просвіти", називали "Гонтою", а д-ра Степана Бриковича — "гусаком". Мешканців

Гаїв, гаївчан називали "бомками"; вони, мовляв, живуть серед чудових гаїв-садів, неначе бомки у стрісі...

Варто згадати про ношу тернопільських міщан у другій половині минулого сторіччя. Її добре видно на фотографії, зробленій у Тернополі в липні 1887 року з нагоди приїзду престолонаслідника архикнязя Рудольфа на краєзнавчу виставку. І хоч фотографія походить з часу, званого у фотографії дагеротипією, і зуб часу залишив на ній свої сліди, то все ж таки ще добре збереглися обличчя і ноша наших дідів і прадітів. Як видно, майже всі міщани носили високі чоботи, вдягалися у довгі чорні плащі. На білих кавчукових ковнірах в'язали темні "кокарди". На голові носили "циліндри" або "габіки", в руках держали палицю або парасолью з темного або білого полотна. Майже всі носили з собою табакерки з табакою, якою частували один одного при зустрічах, щоб їхні ніздря "благовонням ісполнялися"... Жінки носили довгі спідниці і прасовані білі фартухи, шії прикрашували коралями (дуже часто із золотою медалею Марії Тереси), а голови вив'язували хустками.

Значніші міщанські роди, видатні діячі культури, освіти, ремісники, промисловці

Тернопільські міщани проживали у всіх дільницях міста. Неначе вінком оточували місто від Заруди, попід Новий Город, За Монастирем, Микулинецьке, Оболоння аж до Білогірської вулиці. Найбільш компактною масою мешкали у південно-східній і південній дільницях міста. Лише в таких дільницях, як Заруда і створений поляками Новий Світ, творили більшість поляки. Натомість центр міста, а головню вул. Руська була майже на 100% заселена жидами. Але були випадки, коли наші міщани задержували свої посілості серед, так би мовити, жидівського моря. Ось наприклад, міщанин Бекесевич жив на т. зв. "долах", біля жидівської різні і жидівської школи "Хайдеру". Всі прізвища наших міщан були суто українські, за винятком хіба таких, як Караїсь, що свідчило про його татарське походження.

До найбільш численних, загальновідомих наших міщанських родів в Тернополі можна зачислити такі роди: Абрамовичі, Абрамчуки, Артим'яки, Багани, Безкоровайні, Бекесевичі, Білянюки, Бліхарі, Бриковичі, Брояки, Вацики, Василичини, Войтовичі,

Гринкевичі, Грицини, Давидовичі, Демчуки, Довгані, Дубенські, Дякові, Дячуні, Завадовичі, Заплітні, Канюки, Кашуби, Караїсі, Кірили, Книші, Колодії, Колтики, Комаровські, Кордуби, Кордубани, Королюки, Коршовські, Кучерішки, Кравченюки, Криві, Кульчицькі, Кучерські, Кузьмовичі, Лисі, Литвини, Лушпінські, Майки, Мацькові, Марковичі, Мисули, Михайловичі, Мурії, Настайки, Омецінські, Онуферки, Опановичі, Остап'юки, Острожинські, Парашуки, Постригачі, Ременюки, Ремези, Решетухи, Рудики, Савуляки, Салевичі, Саї, Сатурські, Сеники, Сеньківські, Телев'яки, Трачі, Фалендиші, Фарміги, Чубаті, Чубатії, Чумаки, Щурки, Юськевичі, Яремовичі і багато інших; якщо кого поминув, прохаю вибачення. Мабуть, не було в Тернополі вулиці, на якій не мешкав би хтось з Чубатих, Кордубів, Бриковичів, Решетухів і Яремовичів. На моїй вулиці Дороша проживало 5 родин Кордубів!

До міщан, що займалися виключно господарством на ріллі і яких уважали за багатіїв, належали такі: Степан Сатурський, який проживав на Заруді, мав кілька пар добрих коней, провадив взірцеве господарство і як на тодішній час мав найліпші сільсько-господарські машини. З тієї родини вийшли професори, священики, інженери та інші. При вул. Брідській жила багатосімейна родина Кордубів, яка вела велике господарство. Найстарший син о. Петро Кордуба був довгі роки парохсом у Мостах Великих. З його дочками були одружені відомі на Тернопільщині священики Курилас і Глуховецькі. Із сестрою о. Кордуби одружився один з наших визначних учителів, дослідник нашої культури, приятель Івана Франка, Лука Гарматій. Його цінна археологічна збірка з нашої старовини стала зав'язком "Подільського Музею" в Тернополі, а його цінну бібліотеку передали діти до тернопільської бібліотеки "Промісвіти". На вул. Лисенка жила родина Муріїв; жінка Мурія Марія була дочкою Кордубів. З дочкою Муріїв Емілією одружився о. Андрій Стасюк, катехит тернопільських шкіл, організатор "Марійської Дружини" в Тернополі. До заможніших міщан, які вели добре господарство, належали: Чубаті з вул. Веселої, Острожинські з вул. Чарнецького і Микулинецької, Бриковичі на вул. Мандля і За Монастирем, Остап'юки з вул. Дороша і Медової, Вацики з вул. Дороша, Яремовичі з вул. Микулинецької, Кучерські з вул. Білогірської та інші.

З родини Чубатих, обійстя яких закупив австрійський уряд і збудував на тому місці залізничу станцію, яку більшовики

відновили і яка досі там стоїть (їй 160 років), походив найстарший син Степана Чубатого о. Григорій, про якого згадує у своїх спогадах О. Барвінський (ст. 61, I том). Довгі роки він був парохом у Ступках. Як найстарший священник і декан, кожного року приїжджав до Тернополя на празник Успення Матері Божої і правив велику Службу Божу. Після Богослуження приходив він до нас на вул. Дороша, до своєї наймолодшої сестри, моєї бабуні в гості. Помер в лютому 1929 р. на 90-му році життя.

З родини Бриковичів вийшов один з найвидатніших громадських діячів Тернополя, проф. Ілярій Брикович, що про нього я вже вище згадував. Він, як ніхто інший, мав найбільше обов'язків на своїх плечах. Був головою "Просвіти", "Рідної Школи", "Міщанського Братства", "Сільського Господаря" та інших товариств. Вчив у державній українській гімназії і в жіночій "Рідній Школі". Окрім цього провадив своє власне господарство і був гордий із свого міщанського роду.

Були в нас також не менш славні роди міщан-ремісників, купців, промисловців, з яких вийшли патріоти і громадські діячі. Славні на все Поділля були такі тернопільські різники, як Майки, Яремовичі, Грицини та інші. На велику скалю провадив своє м'ясарське підприємство Іван Майка. Його м'ясні вироби, головню подільські ковбаски у консервах були експортовані до Англії. М'ясарська фабрика містилася у великому двоповерховому будинку на Ринку і належала до родини Майків: Івана, Василя і Петра. Була теж відома родина Яремовичів. Партеній Яремович жив на вул. Острозького. Брат його Тит мав свою м'ясарську крамницю на вул. 3-го Мая. Оба були чесні й поважні різники-купці не лише серед нашого, але й польського і жидівського населення. До інших працюючих ремісників належали: Кузьмович, що мав варстат гострення ножів та ножиць, і Яцусь, який мав свою крамницю зі склом, образами та рамами. Обидва були тими могіканами, що до Другої світ. війни мали свої крамниці на Руській вулиці. Мали ми й своїх добрих городників: на Заруді Коршовського, на Оболонні Яремовича, а на вул. Микулинецькій Васишина. Два перші вирощували росаду, городину, а Васишин вирощував квіти. На вул. Валовій жив першорядний швець Демчук, у якого замовляли взуття майже всі багатші міщани. На тій вулиці мав кафлярський склад Кебузинський. На вул. Міцкевича жив найкращий переплетник (інтролігатор) Юськевич. Мали ми доброго

коваля Опановича при вул. Микулинецькій, що мав свою кузню біля залізничного моста. На вул. Ленартовича жив кушнір Бекесевич, який підбивав хутра нашим міщанам.

Загальновідомий був Онуферко на вул. Липовій, який, не наче справжній ветлікар, лікував та рятував худобу. На вул. Дороша запам'ятав я собі старого Гринкевича, батька обох учителів і адвоката Осипа Гринкевича. Старий Гринкевич був добрим теслею-боднаром. Всі любили його за веселу жартівливу вдачу, властиву усім Гринкевичам. Мали ми в Тернополі друкарню, власником якої був знаменитий фахівець Салевич. У його друкарні друкувався "Подільський Голос", що його видавав д-р Степан Баран, друкувалися книжки "Подільської Бібліотеки" та інші літературні видання. На жаль, прізвища інших ремісників та фахівців не залишилися у моїй пам'яті.

**

Не той Тернопіль сьогодні, зовсім не подібний до того, який ми залишили 40 років тому. Докорінно змінилося не лише його обличчя, але, що важливіше, його населення. До нововідбудованого міста прибуло багато московських зайд із східних областей України і з Росії, які поселилися у нових кам'яницях і захопили кращі посади у міській та обласній адміністрації. Небагато залишилося нащадків тернопільських "славетних міщан", як їх залюбки називав о. кан. Громницький. Багатьох вивезли більшовики на заслання, а ті, що залишилися в живих, у злиднях доживають свій вік. Насильно введена колгоспна невільнича система відбрала їм найдорожчий скарб — землю, яка від віків до них належала і на якій вони так важко працювали.

Нехай цих кілька рядків моєї скромної спроби накреслити кілька картин з життя і праці наших міщан будуть квіткою на їхні могили на Рідній Землі і в далекому Сибірі. А для нас, тих, що були свідками славної минувшини, і для тих усіх, яких доля розкинула по всьому світі — нехай залишаться незабутнім спогадом.

Стаття була друквана у "Свободі" чч. 63-68, від 3 до 10 квітня 1958 р. і в першому томі "Шляхами Золотого Поділля", ст. 99-118 в 1980 р. Остання редакція дещо змінена і скорочена.

Богдан Остап'юк

ПЕРШИЙ БІЙ УСС У КАРПАТАХ 27 І 28 ВЕРЕСНЯ 1914 Р.

(До 70-річчя збройного виступу УСС)

Після нещасного бою під Полтавою 1709 р. почалася трагічна і сумна доба в історії нашого народу. Здавалося, що збройний виступ гетьмана Мазепи проти відвічного ворога — Москви, який закінчився невдачею, зупинить назавжди спроби нашого народу відновити самостійну, незалежну державу Україну. Але, на щастя, в душі народу жевріла віра у краще майбутнє, у здобуття волі та незалежності. Цю віру в народі закріпив своїми могутніми закличками Шевченко: "Вставайте, кайдани порвіте і вражою, злою кров'ю волю окропіте". "Борітеся, поборете, вам Бог помагає, за вас сила, за вас воля і правда святая". І та довгождана пора надійшла, коли в 1914 р. вибухла Перша світова війна між Австрією і Росією. Безсмертні слова Шевченка запалали вогнями у серцях наших славних добровольців — УСС-ів і пірвали їх до бою проти Москви.

До бою станула сотня Василя Дідушка. Цей бій відбувся 27 і 28 вересня 1914 р. у рідних Карпатах, біля бойківських містечок Сянки і Вишне Верецьке. У старих, чужих гонведських уніформах з такими ж старими, музейними однобійними рушницями Верндля станули вони до бою з добре озброєними царськими військами. Сотня не мала жадного військового спорядження: не мала наплечників, не було санітарів, ані лікарів, ані польової кухні. Не зважаючи на таке погане спорядження, у сотні панував дух боротьби за волю.

До сотні Дідушка належали в більшості студенти і середньошкільники, члени стрілецьких і пластових організацій. Третя чота зазнала великих втрат, було 8 убитих і 17 ранених. До перших поляглих у бою належав тернопілець Іван Вацик,

старший брат інж. Василя Вацика, відомого громадського діяча у Торонто. Тоді попав у полон тернопілець Петро Завадович, який пізніше помер у Києві, старший брат Ярослави Шафранюк. Всі троє — мої сусіди з вул. Дороша, діти тернопільських міщан. Треба згадати про Ярославу і Михайла Шафранюків, відомих засновників і меценатів Канадської Української Мистецької Фундації в Торонто. В останньому часі вони подарували для СКВУ свій двоповерховий дім вартости півтора мільйона долярів — справжній княжий дар.

Іван і Петро закінчили тернопільську державну гімназію і вступили добровольцями до Легіону УСС. Я гордий за моїх земляків, які перші віддали своє молоде життя за волю України. Нехай цих кілька рядків згадки про них буде квіткою на їхні невідомі могили у наших рідних Карпатах.

Богдан Остап'юк

**ПЕРША ГАЛИЦЬКА ЕТНОГРАФІЧНА ВИСТАВКА
В ТЕРНОПОЛІ В 1887 РОЦІ**

(З приводу відвідин Галичини архикнязя Рудольфа)

Професор Олександр Барвінський, пробудитель галицького Поділля, заслужений громадський діяч, визначний науковець, історик, літератор, політик, колишній секретар Віровишень і керівник Секретаріату Освіти у створеному Державному Секретаріаті в листопаді 1918 року у Львові, — залишив безцінні спогади: "Спомини з мого життя" (Образки з громадського та письменського розвитку Русинів в 60-тих рр. 19-го сторіччя у двох частинах, видані в Коломиї 1912-13 рр.). Кожна сторінка його спогадів — це справжня історія розвитку громадського життя українців Галичини. Він планував видати свої спогади у вісьмох частинах, але, на жаль вибух Першої світової війни та несприятливі умови його життя в останніх 40-ка роках у Львові не сприяли цьому задумові. Доля його залишених матеріалів та домашнього архіву — невідома.

У другій частині спогадів у розділі: "Приїзд архикнязя Рудольфа до Галичини. Його побут у Тернополі. Етнографічна вистава" (ст. 358-370), змалював Барвінський та докладно описав цю першу етнографічну виставку в Тернополі, яка відбулася у 1887 році.

Після турецько-російської війни (1877-78), відносини між Росією і Австрією почали щораз більше загострюватися. Австрійський уряд звернув більшу увагу на Галичину і її політичні обставини. В 1880 році відвідав Галичину цісар Франц Йосиф I, який гостив кілька днів у Львові. Від головної управи Т-ва "Просвіта" вітав цісаря д-р Омелян Огоновський. Довідавшись про широку освітню діяльність "Просвіти", цісар сказав, що це дуже корисне Товариство. В 1886 році він прибув до Галичини вдруге, а в 1887 році приїхав до Галичини архи-

Знімок зроблени в Тернополі в липні 1887 року з нагоди приїзду архикнязя Рудольфа на краєзнавчу виставку. На нізмку о. кан. Василь Фортуна на тлі Свято-Успенської каплиці в оточенні тернопільських міщан.

князь Рудольф, щоб ближче пізнати наш край і сусідню Буковину. Під час посвячення наріжного каменя під будову духовної української семінарії сказав архикнязь по-німецькому: "Нехай Господь хоронить і береже український нарід і його святу Церкву", "Многая Літа", — закінчив архикнязь по-українському.

У той час увесь край готувався до гідного прийняття архикнязя, тоді й столиця галицького Поділля, Тернопіль, не хотіла залишитися позаду міст Кракова і Львова. "Тернопільська Повітсва Рада, — пише Барвінський, — створила комітет для прийняття архикнязя, зложений головно із шляхти, а з українців покликано Влодислава Федоровича, власника дібр з Вікна, а я увійшов до цього комітету, вибраний тернопільською Промадською Радою. На першому засіданні комітету поставив я внесення, щоби запросити ще п'ятьох українців, на що зібрані по довшій розправі згодилися. На внесення В. Федоровича ухвалено в честь архикнязя влаштувати в павільйоні міського парку етнографічну виставку. На протектора вистави запрошено графа Володимира Дідушицького, головою — вистави вибрано Володислава Федоровича, заступниками гр. Козеброд-

ського і директора учительської семінарії Володислава Боберського, а мене секретарем. Етнографічна вистава мала дати образ населення східної Галичини, його ноші, звичаїв, способу життя, а у зв'язку з цим чотири типи селянських хат: подільської, наддністрянської, надбужанської та гуцульської з обійстями, мали доповнити живим образом предмети вистави. Окрім цього з 45 повітів східної Галичини мала прибути на виставу група селян і міщан в народних одягах. Для кращого зображення народних звичаїв, постановлено вивести перед архикнязем картину обжинок сільського народу з обрядовими співами і танцями при народній оригінальній сільській музиці”.

Барвінський поставив ще додаткове внесення, щоб хор який складався із сотні сільських співаків, заспівав під проводом о. Йосифа Вітошинського, пароха Денисова, на честь архикнязя скомпоновану проф. Н. Вахнянином кантату, ввечері після приїзду архикнязя перед полковою палатою, та щоб на другий день вранці, перед від'їздом архикнязя на виставу, представились йому представники філії Т-ва "Просвіта", Фундації князя Константина Острозького та Руської Бурси. Члени комітету, поляки, нерадо погодились прийняти це внесення, але вкінці прийняли. Дехто з них, вийшовши до другої кімнати, говорив: "Вшистко руске, вистава руска, кантата руска, товажиство руске, то ми не мами тутай цо робіць..."

Почалася інтенсивна праця навчання сільських хорів, які крім кантати мали проспівати народний гімн та Многая Літа. Цю працю виконував о. Й. Вітошинський і о. Амвросій Крушельницький з Білої (батько нашої славної оперної співачки Соломії). Обидва отці їздили по селах, збирали по два-три хори разом, а два дні перед приїздом архикнязя провели генеральну пробу в Тернополі.

До приготування програми обжинок із народними обрядами, співами і танцями, запросив Барвінський Романа Бачинського (адвокатського конципієнта) знаменитого танцюриста, який разом з Барвінським їздили разом до Березовиці Великої, вибрали 25 пар парубків і дівчат і проводили з ними проби навчання на майдані недалеко цісарського гостинця.

Нарешті закінчено з великим вкладом праці, зокрема Барвінського, всі приготування до приїзду архикнязя. Місто було святково удекороване, перед залізничним двірцем зібралися

великі маси народу. Дня 5-го липня 1887 року, коли сутеніло, а на вулицях засяли рясні світла, прибув архикнязь Рудольф зі своєю свитою намісником Ф. Залеським. Після привіту державними, військовими та духовними представниками, поїхав архикнязь до полкової палати на площі Собеського, недалеко Домініканського костела. Коли він з'явився на балконі залунали оклики тисячних мас "Слава!" Селянський хор, який складався із 122-ох співаків під проводом о. Вітошинського, проспівав спершу народний гимн, а опісля кантату Н. Вахнянина, яка своїм поважним настроєм зробила велике враження не лише на князя і його оточення, але також на широкі маси народу, які переконалися, що наш народ є здібний до широкого культурного розвитку. В хорі брали участь співаки з сіл: Білої, Чистилова, Воробіївки, Цеброва, Курівців, Березовиці Великої, Настасова і Вишнівчика. Головну його силу творили співаки з Денисова, Купчинець і Городища.

Другого дня, 6-го липня, зібралися на подвір'ї полкової палати представники урядових, шкільних властей та представники філії Т-во "Просвіти", Руської Бурси та Фондації князя К. Острозького. Князь, приступивши до українських представників, розпитував про ціль і завдання цих організацій. Опісля виїхав до міського парку, щоб оглянути етнографічну виставку що була влаштована у міському павільйоні, де були зібрані археологічні та етнографічні предмети укладені за річними областями Сяну, Буга, Дністра та Прута. Виставка представляла вірний образ українського народу в Галичині, його спосіб життя, промислу, хліборобства та культури. Архикнязя опроваджував Ф. Федорович з членами виставкового комітету. Архикнязь був дуже зацікавлений виставкою, не щадив похвал для виробів домашнього промислу наших селян.

Із павільйону пішов архикнязь у глибину парку і оглянув чотири типи українських селянських хат з обійстями. Звідтіля перейшов на просторі площу, на якій були уставлені селянські та міщанські групи з чотирьох областей, у своїх оригінальних народних одягах. Цим етнографічним групам зробив світлини тернопільський фотограф Силькевич. Він із цих фотографій скомплектував гарний альбом, який вклав до чудово різьбленої касети, що її різьбив відомий гуцульський різьбар Шкрибляк. Одну касету вислано до архикнязя, а другу закупило Т-во "Просвіта" у Львові.

Під час цього, коли князь кінчив оглядати етнографічну групу, розлягся з бічної алеї саду голосний спів женців і жниць, косарів, громадільників, похід яких зближався до площі, де перебував архикнязь. Відкрився імпозантний похід женців і жниць із серпами, грабильників з граблями і косарів з косами. За ними їхали запряжені волами драбинясті вози, навантажені снопами, а на них сиділи малі діти, уквітчані вінками з колосків. Жниці в гарних народних одягах привітали глибоким поклоном архикнязя і склали перед ним вінки із збіжжя. В цій хвилині, коли архикнязь висловив їм свою подяку, загомонила сільська музика (скрипка, бас, клярнет, решето і цимбали), а 25 пар парубків і дівчат у живописних одягах з Острова і Березовиці Великої, під проводом Р. Бачинського, розпочали перед князем обжинковий танець. При цьому Барвінський пояснював архикнязеві цілий обжинковий обряд. У виставковому павільйоні закупив архикнязь чимало різних предметів мистецької вартости, зокрема гуцульських.

Після двогодинного перебування у міському городі повернув архикнязь до міста, де в готелі Пунчерта видав сніданок, на який був запрошений, крім свити і достойників архикнязя, також комітет цієї виставки. "Найбільшим вдоволенням для мене, — пише Барвінський, — було гарне і вповні удатне виконання програми, предложені своєю часу мною іменем українських членів повітового комітету, і то корисне і живе враження, яке ця програма зробила на достойного гостя і всіх присутніх. І справді прийняття в Тернополі треба вважати найвличавішим і найкращим в краю, бо тут вітали гостя не лише чодинки кооперації і стани, але увесь український нарід з і'аличини".

**

Ми вдячні проф. Олександрові Барвінському, який не лише докладно описав, але також вклав багато праці для влаштування цієї першої етнографічної виставки в столиці галицького Поділля — Тернополі, яка вже тоді 97 років тому, показала світові життєві, культурні та мистецькі досягнення українського народу.

"ТЕРНОПІЛЬСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ ВЕЧОРИ" (1915-1917)

Пишучи спогади про "Тернопільські Театральні Вечори" — малим хлопцем я мав змогу оглядати майже всі вистави цього ансамблю — і тепер користаючи з джерельних матеріалів про цей театр, хочу наświetлити його прекрасний розвиток в умовах російської окупації та ролю, яку він відіграв у культурному і політичному житті Тернополя. При цьому нехай ці рядки будуть скромною згадкою про мого дядька Януарія Бортника, актора, режисера "Березолю", який разом з товаришами з тернопільської гімназії Теофілем Демчуком, Мар'яном Крушельницьким, Володимиром Калином, Севастіяном Зубрицьким ставив свої перші кроки на сцені "Тернопільських Театральних Вечорів" 67 років тому.

У той час, коли москалі з великими втратами здобули в 1915 р. твердиню Перемишля, вони вже менше форсували ма-сами війська і під напором австрійської контрфорензиви відступали на нові позиції, почалась стабілізація фронту. Лінія фронту проходила у той час Серетом, Стрипою та Золотою Липою. Обидві воюючі сторони будували окопи-землянки і не раз місяцями, а то й цілий рік, як це було під Озірною, не рухалися з місця... Каже латинська приповідка "Інтер арма сілент музе" ("в часі війни мовчать музи"), але у нас було навпаки. Серед гуку гармат та клекоту скорострільів творилась стрілецька епопея, постали прекрасні пісні наших славних УСС-ів.

Тернопіль зайняли москалі зараз у перших днях війни в серпні 1914 р. Багато мешканців нашого міста забрала австрійська влада до війська, включно з "резервістами", з яких створено "Ляндштурм". Залишилося трохи молоді-студентів, які були тоді ще замолоді до служби у війську або яких з браку місця не прийняли до Легіону УСС-ів у Львові. Лесь Курбас, актор театру "Української Бесіди" у Львові", що перебував у той час у своїх батьків у Старому Скалаті, переїхав жити до Тернополя і саме з цих залишенців-студентів і декількох про-

фесійних акторів створив у Тернополі театральний колектив. Після довгих клопотань в російській окупаційній адміністрації він дістав дозвіл відкрити цей театр. Не дозволено одначе назвати його українським театром, лише дано йому російську назву "Тернопольские Театральные Вечера". Лесь Курбас, як згадує про нього у своїх спогадах Теофіл Демчук, "людина ніжна, з вищою освітою, при цьому ввічливий і ввічливий, був тим цементом, що сплював молоду театральну організацію. Він був директором, режисером, композитором, хормайстром та балетмайстром".

Виставкою безсмертної п'єси "Наталка Полтавка" Івана Котляревського в залі кінотеатру "Світезь" 18 жовтня 1815 р. розпочав театр свою мистецьку працю. Всі інші залі міста зайняли московські війська, і лише згодом став осідком "Тернопільських Театральних Вечорів" дім "Міщанського Братства" з його просторою залєю та сценою, яка пам'ятала виступи таких корифеїв української сцени, як Микола Садовський, Марія Заньковецька, Йосип Стадник та ін. На сцені "Міщанського Братства" давала концерти наша найславніша оперна співачка Соломія Крушельницька. В 1911 р. читав на тій сцені Іван Франко свого невмирущого "Мойсея". Адміністрація театру мала чимало клопоту з царською владою, яка забороняла друкувати афіші українською мовою. Арештовано і вислано на Сибір о. кан. Володимира Громницького і директора "Народної Торгівлі" Миколу Турина. Командування 6-ої Армії наказало явитися усім акторам в жандармерії, де відбулося списання протоколу з кожним актором. Перед кожною виставою треба було подавати текст афіші до цензури в канцелярії поліцмайстра.

При кінці березня 1916 р. виїхав Лесь Курбас до Києва, де вступив до театру Миколи Садовського. Керівником Т. Т. В. став Микола Бенцаль, а адміністратором Теофіл Демчук. До управи театру увійшли ще Володимир Калин та Ярослав Сеньків. Управа виготовила регулямін, який підписали всі члени театру і взяли відповідальність на себе за його долю. Влітку 1916 р. вступили до театру Мар'ян Крушельницький, Микола Стрільчик і відома акторка Антоніна Осиповичева. Театр організовано на засаді паїв, і він переживав золоті часи. Вистави відбувалися 4-6 разів у тижні. Пересічно заробляли актори 300 рублів місячно! На той час були це великі гроші. Дізнавшись про те, що в Чорткові перебуває артист Іван Рубчак, управа

Колектив ТТВ під дирекцією Лесь Курбаса. У другому ряді посередині зліва направо: Лесь Курбас, Філомена Лопатинська і капелмайстер Атерман.

театру ангажує його і перевозить до Тернополя разом з частинно врятованою гардеробою театру "Українська Бесіда", яку захопили москалі в Борщеві.

Згодом організовано в театрі добру оркестру під управою Атермана, де першу скрипку грала скрипачка Реслерова. Ця оркестра разом з хором майже кожного дня перед полуднем відбувала свої проби, і тому всі вистави, у яких брала участь оркестра, проходили з великим успіхом. Під час антрактів грала оркестра в'язанки народніх пісень або легку музику, чим уприємнювала час публіки. Театр відвідували не лише українці, поляки і жида, але теж і військо. Звичайно балькон був набитий солдатами, а два перші ряди на залі були зарезервовані для російської адміністрації та для старшин, серед яких дуже часто не бракувало наших земляків з-над Дніпра, які з захопленням оплескували гру наших акторів.

До складу театру Т. Т. В. належали такі актори: 1. Лесь Курбас, 2. Володимир Наливайко. 3. Микола Бенцаль, 4. Іван

Рубчак, 5. Теофіль Демчук, 6. Мар'ян Крушельницький, 7. Володимир Калин, 8. Януарій Бортник, 9. Ярослав Сеньків, 10. Микола Стрільчик, 11. Леонід Міхенко, 12. Володимир Бурбела, 13. Фавст Лопатинський, 14. Микола Задорожний, 15. Шустакевич (імени не пригадую), 16. Юліян Ходорівський, 17. Пилип Басса. 18. Теодосій Ковальський, 19. Севастіян Зубрицький, 20. Віктор Супінський, 21. Адам Герасимович, 22. Хруповський (імени не пригадую), 23. Іван Чубатий, 24. Петро Вацик та інші, яких годі пригадати. До жіночого театрального ансамблю належали: 1. Марія Чернявська-Костева, 2. Теодосія Бенцаль (перша жінка Бенцаля), 3. Фільомена Лопатинська, 4. Ганна Юрчакова, 5. Антоніна Осипович, 6. Льоня Будзинська, 7. Марія Калин, 8. Ольга Ковальська, 9. Ольга Волинець, 10. Тетяна Голуб, 11. Стефанія Брояківська, 12. Ганна Бабій, 13. Ганна Брояківська, 14. Марія Крумпівна, 15. Ольга Василишин (опісля заміжна Басса), 16. Августа Наївна (опісля заміжна Хома) та інші.

Репертуар театру складався з 52 п'єс. Кожну новопідготовану виставу сприймала публіка, а зокрема військо зі щирим захопленням. Дуже часто всі квитки на вистави були випродані, і тоді солдати вилазили з-надвору на вікна, які під їхнім напором тріщали, а скло сипалось на залю... Це свідчило про те, якою популярністю втішалися вистави нашого театру. Поруч вечірніх вистав відбувалися теж і пополудневі для війська, очевидно, за дозволом військової влади. У зв'язку з тим, що моя покійна мати (до спілки з дядьком) орендувала буфет у цьому театрі, я помагав їй де в чому і мав змогу побувати майже кожного вечора в театрі, знав особисто всіх акторів. Звідсіля й походить мєє знайомство та обізнаність з цим театром. Згодом уведено в театрі т. зв. бенефісові вистави, з яких прибуток ішов на користь одного актора чи акторки, які грали головну роль. Після закінчення такої вистави публіка, а особливо старшини робили овації, давали їм квіти, дарунки. Дуже часто таких акторів запрошували старшини з усім театром до ресторану, в якому влаштовували прийняття. При таких okazіях наші актори відкривали не одного українського патріота, не одно щире серце, яке билось під сіро-зеленою московською уніформою.

Важливою функцією в театрі було суфлерування. Таким незамінним суфлером був Юліян Ходорівський. Він сам, кременез-

ної будови, умів завжди в різних ситуаціях зберегти рівновагу духу, вмів добре модулювати голос, а це дуже важливе у підказуванні тексту роль. Він не лише суфлерував, але давав знаки оркестрі, хоріві, солістам, акторам за коном, одним словом керував усією акцією на сцені. Між ним і акторами майже ніколи не доходило до конфліктів за виїмком... Рубчака, який з засади не вивчав як слід своїх роль, але дуже часто імпровізував та вставляв свої "інтермедії", чим утруднював працю Ходорівського. Але з уваги на його вік та акторський стаж все йому прощалося, а публіка не зауважувала... Кілька разів залишав він свою суфлерську будку, щоб виступити на сцені як актор. Я добре пригадую собі його кремезну постать у живій картині С. Черкасенка "Про що тирса шелестіла", що у ній наші актори по-мистецьки відтворили живу картину Івана Репіна "Запорожці пишуть лист до султана".

У моїй пам'яті збереглися деякі креації роль наших акторів. Микола Бенцаль був знаменитим виконавцем як драматичних, так і комічних роль. Його фізична краса — стрункий, гарне обличчя, ясний зір, м'яка мова у чистій літературній формі — завжди чарувала публіку. Він був неперевершений у ролі Стецька і Гриця, знаменитий був у комедіях Тобілевича, особливо у маловідомій "Паливода". Вже пізніше у 1920-30-их рр. мені доводилося бачити його в історичних драмах, в ролях гетьманів, які він виконував з таким глибоким чуттям і зрозумінням, що, мабуть, ніхто з наших галицьких акторів їх краще не виконував. Іван Рубчак, сеньйор наших акторів, який поруч Йосипа Стадника найдовше виступав на сценах наших театрів, захоплював всіх своїм грімким басовим голосом, своїми рухами, мімікою. Тим способом він не лише надробляв свої ролі, але творив їх оригінальні інтерпретації. У двох ролях він був недосягнутий, а саме в ролі Карася ("Запорожець за Дунаєм") і в ролі багатого свинаря ("Барон циганів").

Влітку 1916 р. біля будинку "Міщанського Братства" зупинився полк кубанських козаків, згадує у своєму спогаді про І. Рубчака Дмитро Чуб. Полковник звернувся до Рубчака, який тоді заступав Бенцяля, з проханням дати виставу для козаків. Рубчак радо на це погодився і подав полковникові список вистав. Полковник вибрав "Невольника" і зразу заплатив 600 рублів за виставу. Козаки заповнили залу, і за годину почалась

п'еса. Чарівна пісня бандуриста, якого грав сам Рубчак, згадує Чуб, вдарила буревієм по залі театру і багатьом кубанцям заглянула в серце. Бандурист Рубчак співав:

... Я сьогодні щось дуже сумую,
Про козацьку долю згадав...

Але перед третьою стрічкою Рубчак завагався. Співати, чи ні? Та щось нестримне вмить перемогло вагання, і пісня гриміла далі:

... Ти воскреснеш, моя Україно,
В своїм блиску і славі своїй...

Співаю — пригадує Рубчак — а сам споглядаю на полковника, що сидів у першому ряді, і помічаю, як у нього на щоці покотилась сльозина. Після вистави зайшов полковник за лаштунки і міцно стиснув кобзареві руку. — Так оце ви такий москаль? — Тихо, — зупинив його полковник і додав: Дай Боже, щоб ваша дума здійснилась.

З інших акторів запам'ятав я собі Ярослава Сенькова, високого, гарного брутета, який знаменито відтворював демонічні постаті. Його роля вбивника "Каїна" тримала у великому напруженні всю аудиторію. Знаменитим був його партнер в ролі "Авеля" Володимир Калин, що завдяки своїй лагідній вдачі з великим чуттям і внутрішнім переживанням виконував цю ролю. Дуже добрим коміком був Мар'ян Крушельницький. Його невеликий ріст надавав особливого забарвлення його комічним креаціям. Оригінальним коміком був теж Теофіль Демчук в ролі Джури ("Шельменко денщик") і Старости ("Сватання на Гончарівці"). З жінок актрис пригадую Ганну Юрчакову в ролі Марусі ("Ой не ходи Грицю"), яка неначе сама переживала незavidну долю Марусі. Теодосія Бенцаль була незаступною в ролі Одарки ("Запсорожець за Дунаєм"). Вона знаменито виконувала ролі матерів, баби цокотухи, поважних матрон тощо. У ролях доньки, дівчини-любовниці найкращою була ніжна білявка Марійка Крумпівна. Дуже добрі успіхи мала Марійка Калин у ролях кокеток і рафінованих аманток. Своєю з природи енергичною вдачею вносила багато темпераменту-життя в цих ролях.

Не зважаючи на важкі умови царської адміністрації, театр брав живу участь у громадському житті нашого міста.

Театральний хор співав на Богослуженнях у Середній церкві (Різдва Христового) з нагоди відкриття української гімназії та народної школи. У тому часі постав в Тернополі "Український Військовий Клуб ім. гетьмана Полуботка", який повернув театрові залю "Міщанського Братства". Знесено театральну цензуру, і це уможливило театрові ще більше часу присвятити громадському життю. Члени театру допомагали влаштовувати Шевченківські концерти в Збаражі, Грималові і Підволочиськах. Полуботківський клуб доставляв авта для транспорту акторів. Театр влаштував вистави на користь "Українського Педагогічного Т-ва" і також на допомогу Національному Фондові для Центральної Ради в Києві. Праця театру відбувалась не раз під гуркіт російських гармат на фронті, який був віддалений від Тернополя лише 15 км... а обсерваційні рефлектори освічували дсрогу додому.

Настав 1917 рік. В Росії заносилось на революцію, повіяло новим духом свободи. В Києві постала 7 березня Українська Центральна Рада під проводом проф. Михайла Грушевського. В запіллі і на фронті пролунав новий клич "Долой войну, мир без анексій і контрибуцій". Дисципліна на фронтах занепала, деякі військові частини не хотіли далі воювати і влаштовували мітінги, маніфестації за припинення війни та поворот додому. Хвиля демонстрацій не минула й Тернополя. Одного разу повертаючись зі школи, я побачив, таки біля "Міщанського Братства", одного "городового" (міського поліцай), якому солдати зірвали шапку з голови, відібрали "оружіє", добре почастували кулаками і казали йому йти на фронт "захищати родину". Таких випадків було більше, і ніхто з "городових" не мав відваги показатися на вулиці... 10 травня 1917 р. влаштував театр перший раз після останнього в 1914 р., разом з місцевими організаціями концерт в честь Т. Шевченка. Володимир Калин деклямував вірш Шевченка "Осії глава 14-та". З ініціативи театру влаштовано в Тернополі 27 червня 1917 р. величавий концерт в перші роковини смерти Івана Франка. До організаційного комітету від театру входили: М. Бенцаль, Іван Рубчак, Володимир Калин і Теофіль Демчук. Від громадян міста до комітету входили: проф. Ілярій Брикович, о. Григорій Скасків і д-р Степан Брикович. Редактор Іван Дурбак написав цінну статтю про цей концерт у "Свободі" в 1966 р., тому я наведу деякі уривки з неї.

"27 червня 1917 р. була прегарна соняшна погода. Все населення міста вийшло на вулиці. Непроглядні маси селянства з близьких і дальших сіл залили місто. Мерехтлі вишивки, стрічки, маяли прапори, плили людські ріки. Мешканці міста залягли всі вікна, балькони, сиділи навіть на дахах, на плотах. Солдати революційної армії, що між ними було багато українців з блакитно-жовтими відзнаками, приглядалися ніколи не баченій українській маніфестації. Після Служби Божої й панахиди за душу І. Франка в Середній церкві золотоустий проповідник о. Михайло Світенький, парох Ладичина, виголосив надхненну проповідь. Він порівняв Франка із старозавітнім Мойсеєм, що, як Франко, не дійшов до обіцяної землі, однак дух Франка витає над вільною Україною і кличе до виконання його заповітів, щоб Україна "засіла в народів вольних колі". Незабаром після закінчення церковних відправ уформувався величавий маніфестаційний похід, який пройшов головними вулицями міста. На чолі походу їхав на білому коні Іван Рубчак у гетьманській одежі з булавою в руці. За Рубчаком їхали Микола Бенцаль і Ярослав Сеньків з синьо-жовтими прапорами. За ними їхала в козацьких одностроях вся театральна братія з прапорами, бунчуками та козацькими інсигніями. Чудові козацькі одяги, різноманітні жупани, прапори творили мальовничу картину. Здавалося, що це справжні запорожці, козаки, гетьмани. За ними їхали кінні бандерії членів "Просвіти", "Січей", "Сокола" з довколишніх сіл, члени Полуботківської організації, члени "Міщанського Братства", жіноцтво, учні ново-відкритої гімназії і народної школи. До походу, згадує Дмитро Чуб у своєму спогаді про Рубчака, прилучилось п'ять українських полків, що повертались з фронту з п'ятьма оркестрами. З балькону (чи не з магістрату?, прим. автора), згадує Дурбак, промовляли голова ювілейного комітету проф. І. Брикович, представник Військового клубу ім. Полуботка, колишній посол зі Збаража А. Шмігельський, д-р Степан Брикович. На сходах "Міщанського Братства" о. Григорій Скасків закликав людей рознести скрізь радісну вістку, що Україна воскресла".

Увечері того ж дня відбулося в залі "Міщанського Братства" свято, присвячене І. Франкові. Святочну доповідь виголосив проф. Іван Франчук. "Він говорив, — згадує Дурбак, — про УСС-ів як про духовних дітей Франка, що підняли меч Івана Мазепи і відновили недокінчений бій під Полтавою. Про

війну говорив він, що була трагічною, братовбивчою, бо по обох боках воювали сини українського народу. Співали великий мішаний хор, гімназійний хор, деклямували артисти театру. Старшина з Військового Клубу відчитав І-ий Універсал Центральної Ради, що викликало загальне захоплення.”

У моїй пам’яті залишилась одна точка програми концерту, а саме сольоспів Софії Стадникової, яка маєстатично, в народньому одязі вийшла на сцену, тримаючи в одній руці синьожовтий прапор, а в другій козацьку шаблю. Легко коливаючи прапором, почала співати милозвучним сопраном стрілецьку пісню до слів Миколи Вороного:

”О Україно, о люба ненько,
Тобі вірненько присягнем.
Серця кров і любов
Все Тобі віддати в боротьбі!”

Заля на мить неначе завмерла, здавалося, попала у якусь чарівну екстазу. Але після першої строфи зірвалась буря оплесків, пронеслись вигуки ”Слава”, ”Ще не вмерла Україна”. Після закінчення цілої пісні заля гула, ревіла від захоплення. На сцену посипались квіти, а старшини кидали їй під ноги срібні і паперові рублі. Здавалось, захопленню та оваціям не буде кінця. Цей образ усміхненої красуні Стадникової, яка довгі роки була зіркою та окрасою наших сцен, назавжди залишився в моїй пам’яті.

Цим величавим концертом закінчили незабаром ”Тернопільські Театральні Вечори”, чи пак Український Театр в Тернополі, як його згодом перезвано, свою мистецьку діяльність. Почалась контрофензива австрійсько-німецьких військових з’єднань, які в серпні 1917 р. зайняли Тернопіль. Театр самоліквідувався, а більшість акторів вступила у ряди УСС-ів. На останніх ліквідаційних зборах театру вирішено передати багату гардеробу, театральну бібліотеку, музикалії, перуки та інше театральне майно на власність театру ”Української Бесіди” у Львові. Збірку афішів, поодиноких і збірних фотографій акторів, летючки, дерев’яну матрицу, печатку театру передано Науковому Т-ву ім. Т. Шевченка у Львові.

З нагоди 50-річчя ювілею Т. Т. В., який відбувся в Тернополі 16 жовтня 1965 р., подарувала Ганна Юрчакова, колишня учасниця цього театру, обласному краєзнавчому музеєві міста Тернополя альбом з театральними знімками. Вона мріяла дати

в день ювілею свій авторський речиталь з вибраних сцен п'єси "Наймицка". На жаль, не діждалась цього ювілею, померла у Львові 6 липня 1965 р. на 86-му році життя.

Мабуть, єдиний з акторів цього театру залишився в живих Теофіл Демчук, відомий театрознавець, літописець спогадів про українські театри та корифеїв нашої сцени. Він написав теж кілька спогадів про цей театр, включно з останнім цього року. Він проживає в Польщі і ділить сумну долю українських лемківських примусових переселенців. Часто поміщує свої спогади в літературному й популярно-науковому журналі "Наша Культура" — місячному додатку тижневика "Наше Слово", яке виходить вже 26 років у Варшаві.

Закінчуючи ці рядки про наш театр, хочу підкреслити не лише його професійну працю у вишколенні багатьох нових adeptів сцени, які згодом увійшли до наших театрів в Україні, включно із славнозвісним "Березолем", але також ту велику роботу, що він її провів серед населення Тернополя і Тернопільщини. Своїм живим мистецьким словом театр будив і скріпляв національну свідомість народніх мас. Він передусім розкрив очі і душу нашим рідним братам з-над Дніпра, які в мундирах царської армії переконалися, що тут у Галичині живуть не "австріяки" чи "германці", але такі ж самі українці, сини одного народу! В цьому аспекті наш театр блискуче виконав свою місію-призначення. Його мистецька робота, активна участь у громадському житті буде записана золотими буквами в історії давнього Тернополя.

НАША СВЯТИНЯ НАУКИ В ТЕРНОПОЛІ

Про початки першої загальної гімназії і державної української гімназії імени цісаря Франца Йосифа I-го в Тернополі.

Про початки першої загальної гімназії в Тернополі не маємо тут, поза межами батьківщини, багато джерельних матеріалів. Коротку згадку про неї знаходимо в історичному нарисі о. Петра Білинського, пароха села Довжанки біля Тернополя: "Місто Тернопіль і його околиця". Ця невелика книжечка (перша частина), всього 57 сторінок, була видана в Тернополі в друкарні Ст. Коссовського у 1894 р. (Єдиний примірник тієї цінної праці про минуле нашого міста привіз до Америки колишній учитель народніх шкіл Тернопільщини Теодор Бекевич. Ця книжечка зберігається в автора цих рядків). Ось що пише о. Білинський про початки першої загальної гімназії в Тернополі (ст. 51, 52, 53, 56):

"В Тернополі не було ще гімназії, найближча була у Збаражі, відкрита 1 жовтня 1789 р. Мабуть, довго прийшлося бждати Тернополеві на гімназію, якби не особливий випадок. Цар Олександр I прогнав з початком 1820 р. орден оо. Єзуїтів з Росії. З Білорусії прибуло до границь Австрії 358 Єзуїтів. Центральний уряд у Відні був противний тому, щоб прогнані Єзуїти осіли в Австрії. Але намісник Галичини Гаувер інтервенював в уряді, і за його протекцією впущено їх 6 травня 1820 р. в границі Австрії. Листом з 20 серпня 1820 р. повідомив канцлер двора граф Заурав уповноваженого оо. Єзуїтів о. Ляндеса, що цісар Франц призначив для 50-тьох Єзуїтів річну пенсію 300 золотих ринських і асигнував на перші потреби влаштування 4.000 зол. річно під тією умовою, що вони відкриють у Тернополі 6 клас гімназії і 2 роки філософії, а у Львові чи іншому місті зорганізують шляхетський конвікт. Умови ці Єзуїти прийняли. Зараз поїхав до Тернополя о. Зраніцький як їх уповноважений. Настоятель оо. Домініканів о. Жицінський відступив Єзуїтам монастир з костьолом, городом і площею за річний чинш 600 зол. ринських. Незабаром приїхало 6 Єзуїтів,

і вони відкрили гімназію 1820 р.“ Такі, за словами о. Білинського, були початки загальної гімназії в Тернополі.

В Тернополі, пише далі о. Білинський, найбільше помагали Єзуїтам власник дібр Коритовський, лікар Моссінг і аптекар Фукс. Домініканський монастир був замалий для гімназії. В 1823 р. приїхав до Тернополя цісар Франц, був у гімназії, а побачивши успіхи учнів, був задоволений і наказав збудувати новий будинок. Будову нового будинку для гімназії закінчено в 1826 р. В той час, згадує о. Білинський, ніде не вчили в школі польської мови (викладова мова була німецька). Пролім зробили оо. Єзуїти в 1834 р. Вони почали вчити польську мову у позашкільних годинах двічі в тиждень. Першим учителем був о. Маркіянович. В 1833 р. був в Тернополі архикнязь Фердинанд де Есте, який відвідав гімназію і мав про неї дуже гарне враження. Він дарував для шкільного кабінету збірку монет і медалів. Окрім цього, він дав більшу суму грошей на закуп гаїв (в Гаях Великих), де незабаром постав фільварок. В 1837 р. було в гімназії 477, а на філософії 174 учні.

Листом з 11 травня 1848 р. розв'язав цісар Фердинанд орден Єзуїтів, а гімназію в Тернополі закрито. Щойно в жовтні наступного року відкрито її знову, але вже під управою світських учителів. Першим світським директором тієї гімназії був Євстахій Прокопчиць, великий науковець, філолог. Він був закінчив богословські науки у львівській українській духовній семінарії, але не висвятився. Спершу був учителем станиславівської гімназії, де його вибрано в 1848 р. до державного парламенту у Відні. Опісля став директором тернопільської гімназії і тут 2 жовтня 1856 р. помер.

Коли цісар Франц Йосиф I листом з 20 червня 1852 р. повернув орден Єзуїтів в Галичині, тоді вони знов повернулися до Тернополя і зайняли той самий домініканський монастир, але гімназія залишилась у світських руках. Єзуїти заснували в Тернополі шляхетський конвікт, до якого посилала своїх синів польська шляхта з найдальших сторін Східньої Галичини, Буковини, з Познанщини і Росії. Конвікт мав 6 класів гімназії. Коли хто хотів іти до 7-ої класи (світської), мусів здавати вступний іспит. Шкільних предметів вчили спершу Єзуїти, але згодом почали ангажувати учителів із світської гімназії. Крім шкільних предметів, вчили в конвікті різних мов, музики, співу, рисунків, фехтування та інших предметів, які були потрібні для шляхти...

Про першу і єдину на той час гімназію в Тернополі находимо також згадки у дуже цінних споминах професора Олександра Барвінського під заг. "Спомини з мого життя (Образки з громадського і письменського розвитку Русинів 60-тих років 19 сторіччя)". О. Барвінський так згадує про першу гімназію в Тернополі (ст. 22-35, перша частина): "Після вакацій у вересні 1857 р. перейшов я до 1-ої кляси гімназійної в Тернополі. Управителем тодішньої гімназії був о. Василь Дворжак, чеський священик, який обняв заступство після смерти директора Євстахія Прокопчиця, але вже у другому півріччі прибув сталий директор Ігнатій Ставарський, який по 3-ох роках переїсся до Кракова. По нім обняв дирекцію з початком 1-го півріччя 1862 р. о. Василь Ільницький, за котрого я вже скінчив гімназію (1865 р.). В часі моєї науки в гімназії професори дуже часто змінювалися так, що напр. для клясичної філософії мав я майже кожного півріччя іншого професора, а в наслідок цього не міг ані учитель пізнати учнів, ані учні учителя. В значній часті були це німці або знімчені чехи, яких прислали до Галичини, де вони так довго оставалися, поки їм не повелося дістати сталої посади у своїх країнах".

З катехитів згадує Барвінський о. Василя Лопатинського, який був лише один рік, але який своїми екзортами поривав серця учнів. Після нього був о. Маркил Попель, який не мав великого впливу на молодь. Щойно його наслідник о. Лука Ляхових старався про піднесення церковного хору учнів і виголошував добрі екзорти. Згодом чех Марек (батько знаменитого піяніста Людвика Марка) вчив співу літургії Бортнянського, а хор учнів здобув собі славу. В 7-мій і 8-мій клясах був катехитом о. Лука Цибик, який вимагав точного вивчення його учебників, писаних змосковщеною церковщиною,

"З професорів-філологів визначався німець Вільгельм Габріель. У 5-ій клясі вчив нас старинної історії, і йому у першій мірі завдячую замилювання до цього предмету. В нижчих клясах вчив нас старинної історії проф. Теодор Білоус. Був це оригінал, але щира людська душа, справжній народолюбець, хоч без ясної свідомости. Клясичних мов і німецької вчив також добре Франц Адольф, чех. Він дуже добре викладав пояснення од Кльопштока, які він читав з нами і тим вправляв нас до пояснювання поетичних творів, що мені опісля стало дуже в пригоді. Наука української (в оригіналі: руської) мови була тоді на дуже низькому рівні. Не було тоді ані іспитова-

них фахових учителів цього предмету, ані потрібних підручників до науки. Руська читанка Василя Ковальського часть I, видана 1854 р. у Відні, була учебником для цього предмету на всі 4 нижчі кляси, а Якова Головацького Хрестоматія церковно-словенская і древноруская (Відень 1854) на 4 вищі кляси. У нижчих клясах вчив української мови укінчений богослов Володислав Бачинський, Климентій Мерунович і священник Лопушанський. Попередніми роками сбов'язані були вчитися української мови також поляки і жиди, для яких церковщина була великою мукою, особливо писання задач. Тому жиди просили своїх товаришів українців, щоб виробляли їм ці задачі або щоб дозволили відписати з деякими змінами. Жартівливий учень Словенський написав одному товаришеві жидкові на шкільну задачу молитву "Достойно есть". Коли проф. Мерунович запитав жида, чи він сам писав цю задачу, і коли цей рішуче запевняв, що сам писав, тоді Мерунович велів жидкові на голос прочитати цю задачу. Цей жарт Словенського викликав загальний сміх серед учнів.

У вищих клясах учив української мови о. Іван Каратницький, який як віденський богослов мав змогу слухати викладів проф. віденського університету Міклосіча і тому переробляв з нами дуже основно науку про звуки і форми старослов'янської мови на основі порівняльної граматики великого слов'янського вчителя. Нову народню літературу почав викладати аж у 8-мій клясі укінчений богослов Яків Гудик. Він читав нам у школі Енеїду Котляревського. Ми знали тоді з нашої "Громади" (тайний гурток студентської молоді в Тернополі) також інші твори українського письменства і вміли на пам'ять чимало творів Шевченка і Федьковича".

Про початки української державної гімназії згадує у своєму нарисі-спомині останній її директор Михайло Губчак під заг. "Українська державна гімназія в Тернополі", який був поміщений у першому томі регіонального збірника "Шляхами Золотого Поділля", виданого у Філядельфії в 1960 р. ст. 137-149. "Ця гімназія з клясичними мовами (латинською і грецькою), ~~я~~ пише директор Губчак, — як головними предметами і з німецькою мовою навчання з кожним роком ставала численнішою, бо до неї посилали своїх дітей не лише польські дідичі з цілого Поділля, але й урядовці різних державних і приватних установ, як теж купці (переважно жиди), тернопільські міщани, українські священники і заможніші довколишні селяни".

Директор Губчак згадує про своїх шкільних товаришів о. Я. Кекіша, о. А. Уляницького, о. Володимира Лотовича і адвоката Миколу Стадника. "Старший від мене, — згадує Губчак, — на два роки був проф. Василь Безкоровайний (помер у Боффало 6 березня 1965 р.). Між учнями старших річників було декілька тернопільців з міщанського роду Бриковичів. Одного з них називали ми "Гонтою" (колишній суддя Володимир Брикович, довголітній урядовець філії "Просвіти" і "Рідної Школи" в Тернополі). Другого називали "Залізняком" (д-р Степан Брикович, адвокат, культ-освітній діяч Тернополя). Були теж три рідні брати Бриковичі з вул. Мандля: Іван і Михайло священники, а Ілярій гімназійний професор, один з найвизначніших діячів Тернопільщини, вивезений більшовиками загинув на Сибірі." (Директор Михайло Губчак помер в Чикаго 15 липня 1977 р.)

Про оснування української державної гімназії написав також цінну статтю інж. Олександр Гладишовський у "Свободі" в 1962 р. Він писав: "Всякі заходи наших громадських чинників, щоб дістати для Тернополя гімназію з українською мовою навчання, розбивалися об непримирне становище поляків. Головною перешкодою був закон з 1867 р., в якому передбачувано компетенцію Краєвої Шкільної Ради при закладанні гімназій з польською мовою навчання, але треба було аж рішення галицького союму для заложення гімназії "з іншою мовою навчання". Ситуація була безнадійна. Але трапилась виїмкова нагода, і то така оригінальна, що варта її утривалити для історії заложення української гімназії в Тернополі.

У вересні 1889 р. скликано парламент у Відні. З приводу якоїсь важливої справи мало відбутися голосування, від якого залежало даліше існування кабінету міністрів чи навіть доля самого парламенту. Для більшості голосів бракувало всього три голоси, і прем'єр-міністр (здається, Кербер) закликав до себе посла О. Барвінського, що репрезентував трьох українських послів, яких не прийнято до українського парламентарного клубу, тому що були вибрані голосами без узгодження з українським політичним провідом краю. Були це послы Барвінський, радник намісництва у Львові, д-р О. Гладишовський, пов'ітсвий лікар в Тернополі, і Пігуляк, шкільний інспектор на Буковині. Барвінський, як реальний політик, згодився дати прем'єрсьві тих три голоси, але за ціну негайного оснування української гімназії в Тернополі. Щоб обійти галицький шкільний

закон, видумано неабияку штуку: з цісарської канцелярії пішов наказ до тернопільського староства, щоб з наступним днем відкрити першу клясу української гімназії. Кербер рахував на те (і не помилився), що парламентарне польське коло не зробить занадто великої авантури з огляду на загально знане вірогідданче його відношення до особи цісаря. Так і сталося. Поляки мовчки прийняли цісареву волю. Тернопільський староста Діонисій Завадський негайно передав наказ цісарської канцелярії директорові польської гімназії Мацішевському. Точної дати не пригадую, — пише Гладишовський, — але це було десь день-два після першої шкільної конференції, в половині жовтня 1898 р.

Перша кляса польської гімназії (4 відділи) містилися у бічнім коридорі, в кутку старого по-домініканського монастиря. Коли критичного дня о год. 8 ранку прийшли ми на науку, при вході до коридору стояв директор Мацішевський і питався: "Русін"? Якщо це був "русін", то його спрямовував до першої залі. Над дверима чорніла таблиця, на якій по-українськи, білим по чорному стояло: "Перша кляса". Такий був початок української державної гімназії в Тернополі.

Першим управителем української паралельки при польській гімназії був професор д-р Омелян Калитовський в 1901 р., автор знаменитого підручника географії українською мовою. В 1902 р. нашу гімназію перенесено до старого будинку реальної гімназії на розі Валової вулиці і торговиці Яна Казіміра. З часом, коли паралельки дійшли вже до 8-мої кляси, перенесено їх до новозбудованої гімназії на вул. Костюшка ч. 9, як самостійної клясичної гімназії з українською мовою навчання. Її відкрито в 1911 р. На фронтоні нашої гімназії був напис: ЦК Руська Гімназія ім. Франца Йосифа I в Тернополі. (Про будинок нашої гімназії маю зауваження. Не пригадую собі, чи я це десь читав, чи хтось мені говорив, що поляки перемінили пляни будинків двох гімназій. Вони вибрали краще місце до півдня на вул. св. Івана, а нашу гімназію вирішили будувати на вул. Костюшка. Отже наша гімназія мала бути побудована на вул. св. Івана. Вже сама назва вулиці вказує на те). Другим з черги директором нашої гімназії став у 1907 р. Еміліян Савицький, автор підручника математики і фізики. В 1912 р. директора Савицького перенесено до Львова. На його місце прийшов як третій директор проф. Роман Цеглинський, автор латинської граматики для 1-ої і 2-ої кляси середніх шкіл. Він за-

кінчив життя трагічно в перших днях вересня, коли російські війська зайняли Тернопіль. Під час Першої світової війни в рр. 1914-1918 гімназія була нечинна. Будинок гімназії переіменовано на шпиталь російських ранених вояків. Проф. Ілярій Брикович і проф. І. Боднар пробували вести навчання у формі курсів у приміщенні народньої школи на вул. Валовій.

За часів української державної влади при кінці 1918 р. почалося знов навчання в нашій гімназії, яка тимчасово приміщувалась в будинку "Союзу Повітових Кооператив". Але навчання не тривало довго, бо учні вищих клас відбували військові справи, а згодом дехто з них пішов боронити свою батьківщину разом із своїми професорами. В червні 1919 р. зайняли Тернопіль польські займанці, а в 1920 р. більшовицькі вагати Будьонного. Навчання знов припинено.

Щойно при кінці 1920 р. почалося навчання в нашій гімназії, вже за нової польської влади, у приміщенні т. зв. "друге паньствоове гімназіум" при вул. св. Івана в пополудневих годинах. Згодом після очищення і приведення до ладу будинку нашої гімназії почалося нормальне навчання. Тоді четвертим директором був професор Юліян Левицький, який вдруге прийшов до Тернополя з Академічної Гімназії у Львові. П'ятим і останнім з черги директором був проф. Михайло Губчак, який під час недуги Левицького був в 1925 р. "керівником", а від 1-го лютого 1926 р. директором аж до розв'язання нашої гімназії в час ганебної "пацифікації" польських займанців 26 вересня 1930 р.

Варта при цьому подати, хоч може неповний, список катехитів і професорів нашої гімназії. Катехитами нашої гімназії були: о. Тома Бородайкевич, о. д-р Микола Конрад, пізніше професор Академії Богословія у Львові, мученик за Христову віру, о. Лев Кочій, о. Тома Сембай. Професорами класичних мов (латина і грека) були: Осип Назар, Йосиф Музичка, Бронислав Старецький, Теофіль Мриц, Данило Керничний, Степан Мак, д-р Михайло Соневицький, Тома Водяний, Ілярій Брикович, Семен Кузик, Ярослав Танчаковський, Михайло Губчак. Українську мову і літературу викладали: Володимир Чайковський, Петро Карманський, Семен Дорундяк, д-р Лев Цегельський, Василь Хирівський, Павло Дяків. Німецької мови вчили: д-р Яким Ярема, Гукевич, Євген Чумак, Юліян Юхнович, Ілля Цінцірук і Олександр Филипovich. Історії і географії навчали: Омелян Терлецький, Василь Срібний, о. Йосиф Застирець, Яків

Янкевич, Прокіп Лукасевич, Клим Шанковський, Гусаківський, Алексєвіч (поляк). Математики і фізики вчили: д-р Володимир Кучер, д-р Микола Чайковський, д-р Мирон Зарицький, Іван Боднар, Василь Безкоровайний, Осип Хома, Петро Лемеха. Природознавство викладали: Микола Мельник, Осип Фалендиш, Семен Сидоряк, Іван Галушинський, Юліян Мінко. Польської мови вчили: Анджей Снопко, Бронислав Рибінський, Дмитро Цебушник і Войтонь. Рисунків вчила Олена Гаврилко, стенографії Олександр Панейко. Руханкові справи вели: Іван Дигдалевич і Теофіль Остап'юк. Шкільними лікарями були: д-р Володимир Вітошинський, д-р Омелян Борис і д-р Еміль Ратгавз.

Микола Сидоряк у своєму дописі в "Америці" (1963 р.) подає ще таких професорів тернопільської гімназії: о. Патрило, Гандяк, Володимир Марущак, Микола Войцеховський, Володимир Мацуцький, Репнінський, Микола Сабат, Тадей Смулка, Адольф Мусянович, Щурак.

До визначних учнів нашої гімназії, побіч Олександра Барвінського, належали: професор Іван Пулюй, д-р Євген Олесницький, д-р Кирило Студинський, проф. Іван Горбачевський, професор Микола Чубатий, Лесь Курбас, професор Станислав Дністрянський, Денис Січинський. Найвизначнішим учнем нашої гімназії — святині науки є син золотого Поділля, Блаженніший Патріярх і Кардинал Отець Йосиф Сліпий, який закінчив тернопільську гімназію з відзначенням у 1911 році.

Сьогодні немає сліду з нашої святині науки — тернопільської гімназії. Її мурі впали жертвою останньої жорстокої війни між двома окупантами. Більшовики усунули рештки руїн. Пропали безповоротно річні звіти, клясові каталоги, цінні архівні матеріали, на основі яких можна було б відтворити історію нашої гімназії. "Нон омніс моріяр" (не вмру увесь). І справді не все гине, пропадає. Зникла безслідно матерія — будинок нашої Альма Матер, але залишилась навіки пам'ять про неї. З її мурів винесли ми науку-знання, яких ані вогонь не спалить, ані вода не забере, залишились непроминальні духові цінності на все життя.

"Новий Шлях" ч. 24-25, 10 і 17 червня 1967 р.

**ІСТОРИЧНІ НАРИСИ
ПОСТАТІ І ДОКУМЕНТИ**

В. Остап'юк

"МОЛОДА ГРОМАДА" В ТЕРНОПОЛІ (1927-1939) Т-ВО СЕРЕДНЬО- І ВИСОКОШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

Присвячую світлій пам'яті Дорогих Товаришок і Товаришів, які загинули в часі польської, більшовицької і німецької займанщин, пропали без вісті в "Червоній Армії" і померли смертю героїв у тюрмах, концтаборах, на полі бою, в Сибірі.

Предтечею "Молодої Громади" було тайне студентське Т-во "Громада", основане в Тернополі на весні 1864 р. Саме тому, що членами "Громади" були професори тернопільської державної гімназії, які опісля оснували "Молоду Громаду", варто хоч коротко згадати про організацію і працю студентської молоді у цій славній давній "Громаді".

Організатором "Громад" в Україні, — пише Барвінський у своїх спогадах, — був Володимир Антонович, відомий професор Київського університету. Він належав спершу до тайної польської, т. зв. "хлопоманської" організації. Але коли вона стала підготовляти революційний рух (Січневе повстання 1863 р.), Антонович виступив з тієї організації і створив у Києві українську "Громаду". За прикладом Києва постали "Громади" в інших містах України.

Ідею організації "Громад" в Галичині привіз студент з Одеси Володимир Барнатович. У Львові основано "Громаду" мабуть 1863 р. (прим. Барвінського), до якої належали студенти та питомці духовної семінарії. Війтом "Громади" у Львові вибрано техніка, сина о. Степана Качали Володимира. Душею

львівської "Громади", згадує Барвінський, був палкий, здібний та рухливий, навіяний месіанізмом Данило Тянчкєвич, питс-мець духовної семінарії. Він став справжнім апостолом народної ідеї між молоддю, почав широке листування із старшими гімназійними учнями в краю. Таким чином приготєвив Тянчкєвич по гімназійних містах підвалини для заснування "Громад".

Заходом Михайла Чачковського (згодом пароха в Товстім біля Грималова) основано "Громаду" в Тернополі на весні 1864 р. В той час було політичне напруження (польське Січневе повстання), і з тієї причини проголошено стан облоги. Члени "Громади" були наражені на небезпеку не лише з боку шкільної, але ще більше з боку військової влади. Одначе "Громада" найшла собі приміщення на піддашші кам'яниці Стопчинського, напроти резиденції... полковника. Там почувала себе найбільш безпечно.

Всі члени "Громади" були дуже обережні, щоб себе чим-небудь не зрадити. Не було жадного писаного статута ані протоколів. Для більшої певности, для збереження тайни та для піднесення святочного настрою духу складав кожен новоприйнятий член "Громади" присягу, "що нічого не зрадить і що весь вік буде трудитися для добра свого народу". "Мене, — пише Барвінський, — впровадив до "Громади" весною 1865 р. мій шкільний товариш від першої гімназійної кляси, її перший голова Іван Пулюй (опісля професор і ректор Політехніки в Празі, світової слави винахідник променів радію та електронічних апаратів), — і перед ним зложив я присягу. Наша "Громада" була справжньою школою науки рідної мови, літератури й історії, саме тих предметів, яких ми в школі або дуже мало, або й зовсім нічого не могли навчитися. На суботніх, недільних або святочних сходинах виголошували члени "Громади" промови, відчити, деклямації. "Громада" мала свою бібліотеку, яку з уваги на безпеку переносили з місця на місце".

Моя бабуня оповідала мені часто про цю "Громаду". У неї були на станції в 1880-90-тих роках гімназійні учні, члени "Громади". Один час приміщувалася ця бібліотека у нашому домі на вулиці Дороша. Про це згадував проф. Павло Дяків на годині української літератури у восьмій клясі тернопільської гімназії, в моїй клясі. Він казав, що й сам приходив позичати книжки до нашого дому. Члени "Громади" відбували свої святочні сходини з нагоди різних народніх свят, зокрема

в честь Шевченка, у стодолах визначних наших міщан таких, як Лотович в Гаях Шляхтинецьких або Лука Чубатий в Гаях Великих.

"Громада" проіснувала до часу оснування української державної гімназії імени цесаря Франца Йосифа I-го завдяки старанням посла парламенту Олександра Барвінського. Але фактично вона існувала під різними назвами аж до Першої світової війни. Впродовж свого 50-літнього існування славна "Громада" з честю сповнила своє завдання, виховуючи нашу інтелігентну молодь в українському національному дусі. Таким чином тодішня студентська молодь в умовах австрійської адміністрації, яка у той час в більшості була опанована поляками, все таки мала змогу перейти вишкіл для майбутньої праці на громадській та культ-освітній ниві. З її рядів вийшли славні діячі науки і культури. Згадаймо таких, як О. Барвінський, Іван Пулюй, Іван Горбачевський, проф. Празького університету, перший міністер здоров'я в австрійському уряді, проф. Степан Рудницький, найбільший наш географ, проф. Степан Дністрянський, професор права Львівського університету, д-р Євген Олесницький, великий політик, оратор, оборонець селян, д-р Сидір Голубович, прем'єр уряду ЗУНР, і інші, що стали гордістю українського народу.

**

Перше, заки я вирішив написати дещо про "Молоду Громаду", я звернувся до Товаришок і Товаришів, колишніх членів "Молодої Громади", які проживають по цьому боці океану, з метою уточнення деяких даних, додаткових інформацій про діяльність Т-ва тощо.

"Молода Громада" була національно високосвідома, патріотична організація інтелігентної, середньо- і високошкільної молоді, яка брала живу участь у громадському житті нашого міста. З її рядів вийшло багато чільних діячів, які зайняли провідні становища у нашій збірноті. Багато з тієї молоді загинуло смертю героїв у боротьбі з окупантами, в концтаборах Сибіру, на полі бою. Чи можемо про них забути? Ми, що залишилися поза батьківщиною, горді з того, що були членами "Молодої Громади". Тому нашим обов'язком є залишити добру згадку про це Т-во для прийдешніх поколінь.

Після Першої світової війни, коли Галичина, на основі рішення Ради Амбасадорів в Парижі 1923 року, перейшла під

панування Польщі, почали відновляти в Тернополі свою діяльність Т-во "Просвіта", "Українська Бесіда", "Міщанське Братство", "Боян", "Сокіл" та інші. Наша студентська молодь, хоч її всюди радо вітали, хотіла створити своє власне Т-во. Але польська адміністрація, особливо поліція, не хотіла дати дозволу. Тоді наші професори, які колись були членами тайного студентського гуртка "Громада", допомогли zorganizувати "Молоду Громаду". Вони змогли переконати польську адміністрацію, що, мовляв, вони самі потребують такої організації. Остаточно 10 підписів професорів та інших громадських діячів під петицією і проектом статуту виклопотали дозвіл на оснування "Молодої Громади". Сьогодні немає змоги точно встановити, хто підписав цю петицію, бо всі ці основоположники давно відійшли у вічність. До цих благородних основників належали приблизно: проф. Іван Боднар, д-р Никифор Гірняк, проф. Іван Галущинський, д-р Лев Цегельський, проф. Ілярій Брикович, проф. Павло Дяків, о. д-р Микола Конрад, д-р Степан Брикович, д-р Василь Бачинський та інші.

Варто при цьому згадати, що багато праці в організацію "Молодої Громади" вклали покійний Василь Онуферко і Франц Колодій. Вони були неначе зв'язковими між громадськими організаціями та "Молодою Громадою". Обидва брали дуже активну участь у громадському житті. Чимало праці вклали у відновлення бібліотеки "Просвіти", сортуючи і випозичаючи книжки. За їх жертовну працю часто арештувала їх поліція і запроторювала в тюрму. Василь Онуферко загинув у більшовицькій тюрмі, а Франц Колодій перебуває по цьому боці океану і далі бере активну участь у громадському житті.

Перші Загальні Збори "Молодої Громади", на яких затверджено статут Т-ва, відбулися в липні 1927 року в залі читальні "Просвіти". Я, що в тому році здав іспит зрілості, був присутній на цих основуючих Зборах. У члени Т-ва вписалося на Зборах понад 50 осіб, здебільша студенти високих шкіл, які з запалом взялися до розбудови та організаційного життя Т-ва. Першим головою обрано одногосно д-ра Василя Бачинського, колишнього сотника УГА, адвокатського конципієнта д-ра Степана Барана. Він зумів вдержати дисципліну та порядок в Т-ві, по-дружньому ставився до всіх членів, не зважаючи не раз на велику різницю віку. Кожної суботи відбувалися ширші сходи Т-ва, на яких студенти виголошували або читали свої доповіді, після яких відбувалися оживлені дискусії. Згодом

при Т-ві зорганізовано кілька секцій, про які годиться хоч коротко згадати.

І. Жіноча Секція. З уваги на велике число жінок, які належали до Т-ва, створено окрему Жіночу Секцію. Ця секція дуже гарно розвивалася, а її праця та діяльність у різних громадських організаціях запишеться золотими буквами в історії давнього Тернополя. Засновницею жіночої секції була Калина Танчаківська. Вона зорганізувала також жіночий хор, що ним диригувала. Ніжної вдачі, піяністка, поетеса — вона під час прогулянок у поблизькі Гаї Великі імпровізувала вірші, які присвячувала своїм подругам. Згодом секцію очолювали: д-р Галя Скорецька, мгр. Оля Мариняк, Орися Б., Ольга Зюлковська-Остап'юк, Галя Змрочок-Кутова, Марійка Руда-Солонинка Катруся Кручова-Мурій та інші. До важливих завдань тієї секції належала в першу чергу допомога політичним в'язням: збірки на різні національні та політичні цілі. Кожний з нас колишніх членів Т-ва, пам'ятає, як наші працюючі Товаришки приготувляли й носили харчі, обіди політичним в'язням, передавали їм книжки, листи і, що найважливіше, знаходили спосіб передавати важливі інформації, які їм допомагали у судових процесах. Не раз вистоявали вони терпеливо годинами перед брамою суду чи тюрми, щоб все це передати нашим "хлопцям". Майже кожної неділі чи свят переводили збірки (хоч ми, хлопці, також їм помагали) перед брамами наших церков, громадських будинків, на вулицях міста, не зважаючи на погоду. До активних учасниць тієї секції впродовж її існування належали: мгр. Марійка Боднар-Ржепечька зі своїми сестрами; Марійка Руда-Солонинка, в'язень польських тюрем, голова "Ліги Визволення України", заступниця голови СФУЖО; Геня Петерзіль, замучена гестапом у Києві; сестри Фалендишівні; Марійка Мельничук-Кубів; Галя Змрочок-Кутова; сестри Щурківні; Міля Л.; Стефа Ф.-Решетуха; Оля Дорожинська; Оксана Стецько-Романишин; Зеня та Марійка Юськевичі, замучені разом зі своїм братом, лікарем Богданом, у більшовицькій тюрмі; Галя Мороз; Оленка і Оксана Сіяки; Леся Кметь-Ямрозик та інші (якщо кого поминув, прохаю вибачення). Заходом жіночої секції зорганізовано в 1931 р. кухню для політичних в'язнів. Ту кухню вели: Рома Романюк-Турянська, Марійка Мурій, Дося Бручковська, Міля Артим'як-Юрчук, Марійка Затирка та інші. Жіноча секція відбувала свої окремі сходи, на яких виголошувало доповіді, відзначувало роковини визначних

українок-героїнь. Члени тісно співпрацювали з місцевими організаціями, зокрема із "Союзом Українок", "Просвітою", "Рідною Школою", "Соколом" та іншими. Ця надзвичайна діяльність наших Товаришок у різних ділянках громадського життя Тернополя була сіллю в очах польської поліції. Багато з них арештовано, і вони просиджували кількома наворотами в тюрмі. Їхня жертвна праця та допомога братам-політв'язням залишиться назавжди у нашій пам'яті.

2. Культ-освітня Секція. Члени секції влаштовували доповіді не лише в "Молодій Громаді", але також і в інших товариствах. Дуже часто на запрошення секції давали реферати в

"Молода Громада" ч. 2
Прогулянка членів "Молодої Громади" у Гаї, у лісі Богдана Остап'юка в 1935 р.

"Молодій Громаді" лікарі д-р Іван Яворський і д-р Теодор Мисюк, д-р Володимир Лисий, д-р Микола Мелінішин та інші. Завданням секції було ввести нашу молодь в науково-громадський світ. Вона була неначе кадровою, вишколом майбутніх промовців, бесідників, культ-освітніх робітників. Дуже часто референтом в ділянці ідеологічній був Ярослав Стецько, відомий сучасний політичний діяч і голова проводу ОУНр. Не раз

галка дискусія виробляла у членів здоровий погляд на різні ділянки науки чи політики.

3. Літературна Секція (етнографічна). Цю секцію створили наші студенти-славісти. Варто згадати про таких ентузіастів літератури, дослідників мови, звичаїв, народньої словесности, пісень, як мгр. Володимир Решетуха, мгр. Лев Скворонський, мгр. Мирослав Семчишин, мгр. Омелян Омецінський та інші. Всі вони з великим запалом взялися до праці, виготовляли різні правильники, за якими треба було збирати матеріяли про наші говори, народні звичаї, пісні тощо. Це була справжня науково підготована секція.

4. Імпрезово-забавова Секція. Її метою було влаштувати забави, вечерниці, фестини, прогулянки тощо. Кожного року вліті робила "Молода Громада" фестини у Гаях Великих. У тих фестинах брали участь старше громадянство, шкільна молодь, члени "Сокола" та інші. Дуже часто після фестину збиралася гімназійна молодь чоловічої державної та жіночої "Рідної Школи" у колони і під такт стрілецьких пісень маршувала домів. Здавалося — пісні уприємнювали довгу, 5-кілометрову дорогу (від Гаївського парку до центру міста), вони неначе скорочували цю віддаль. Ніхто не відчував втоми, навпаки, всі були у веселому, бадьорому настрою. Взимку влаштувала "Молода Громада" традиційні репрезентативні карнавалові вечерниці, які втішалися великою симпатією усього громадянства. На вечерниці з'їжджалася молодь не лише з довокільних сіл, але також із Збаража, Скалата, Грималова, Підволочиськ, Теревовлі та Зборова. Гарна зала "Української Бесіди", де відбувалися вечерниці, була прикрашена знаменитими декораціями, що їх виготовляли наші малярки: мгр. Оля Мариняк та Оріся Б. Оля Мариняк закінчила Варшавську Академію Мистецтв. Вона належала у Варшаві до мистецького гуртка "Спокій". На жаль, відійшла від нас у повному розквіті своєї молодости. Прибутки з усіх імпрез ішли звичайно на "політв'язнів", "Рідну Школу", "Просвіту" та інші громадські потреби.

5. Самоосвітня-відчитова Секція. Цю секцію оснував інж. Василь Вацик, якому згодом помагав Степан Кутовий. Метою секції було запровадити молодих членів до виступів на суспільно-громадському форумі. Вона мала приготувати молодь шляхом самоосвіти приготувати доповіді, брати голос у дис-

**"Молода Громада",
Члени "Молодої Громади" після вечерниць з "Котильйоном" 30
серпня 1930 р. в залі Української Бесіди".**

кусях, критиках тощо. Члени секції виголошували реферати у "Робітничій Громаді". Вони звернули особливу увагу на це товариство, бо туди почали закрадатися комуністичні впливи.

6. Театральна Секція (Аматорський гурток). В останніх роках існування "Молодої Громади" постала театральна секція, режисером якої був Іван Швечек, працівник воевідського уряду. Він підготував п'єсу "Ніч під Івана Купала" і намалював декорації на сцену. Хорових і сольових пісень навчав ентузіаст співу Володимир Менцінський, помічник диригента "Бояна", працівник "Повітського Союзу Кооператив". Оркестру організував Артим Луговий. В ролях виступали Галя Топольницька-Філінська, Стефа Збир-Штик, Франц Наумик, Богдан Філінський та інші. Цю вдалу п'єсу поставлено на сцені "Міщанського Братства". Згодом очолив аматорський гурток Володимир Лучків (пізніше український католицький священик; помер 1 червня 1978 р. в Канаді). Він їздив з виставою "Куди вітер віє" до довокільшніх сіл Тернополя. До аматор-

ського гуртка належали ще Володимир Постригач, Меланія Кучерська-Заставна, Зубиківна, Гринкевичівна (дочка Онуфрія Гринкевича), Геня Кучер та інші.

7. Секція "Відродження". Головою тієї секції була Марійка Руда-Солонинка. Члени секції писали і читали реферати про шкідливість алкоголю та тютюну для здоров'я. Ця секція була одною з клітин головного Т-ва "Відродження" у Львові.

8. Спортова Секція. Одною з останніх секцій, що її основано в 1934 р., була спортова секція. Ентузіястами тієї секції і зокрема КЛК ("Карпатсько-Лещатарського Клубу") були: мгр. Зенон Скородень, Роман Лукасевич, інж. Омелян Брикович, Ростислав Омецінський, Роман Мельничук та інші. Члени секції придбали "лещатарське" (лижварське) спорядження і в кожному пригожу зимову погоду вибиралися до Гаїв Великих, де був добрий терен до з'їздів. До цього гуртка "лещатарів" пристали також наші товаришки-спортсменки, які полюбили цей зимовий спорт. Крім цього, ходили члени також ковзатись на майдан "Сокола" або на став, який часом замерзав грубою верствою льоду. Деякі члени "Молодої Громади" належали до спортивного Т-ва "Поділля". До грачів "Поділля" належали Ярослав Климовський, Тройнар, Зенон Юрчинський, Степан Фарміга, Олійник, Змрочок, Рудий та інші. Члени секції належали також до "Сокола", в якому створено окремий студентський відділ. Таким чином члени "Молодої Громади" плекали не лише культуру духу, але також і тіла, згідно з гаслом: "у здоровому тілі здорова душа".

9. Чоловічий хор. Інж. Богдан Філінський zorganizував чоловічий хор, що його диригентом був спершу Володимир Менцінський, а опісля Володимир Майківський. Цей хор виступав на концертах, національних святах та інших починаннях. На Різдвяні свята хор "Молодої Громади", поділившись на 2-3 групи, ходив колядувати на "Рідну Школу", "Просвіту", "політичних в'язнів" та інші цілі.

Другим з черги головою "Молодої Громади" був д-р мед. Тадей Сай. Він пізніше, після повороту із Сибіру, був керівником туберкулічної клініки в Тернополі. Помер в 1972 р. в Тернополі. Третім головою був д-р мед. Ярослав Кучерський, що опісля був лікарем у Надвірній. Його розстріляло гестапо в Станиславові як закладника в 1943 р. З черги очолювали "Молоду Громаду" інж. Богдан Філінський (двічі), мгр. Богдан

Мурій, мгр. Володимир Постригач, мгр. Василь Куріца. Останнім головою аж до приходу більшовиків був о. д-р Петро Романишин.

До найбільш активних членів Т-ва, які часто були в управі, належали: Ярослав Кубів, довголітній незмінний касир, мгр. Іван Решетуха, д-р Ярослав Шав'як, о. мгр. Микола Збир, мгри Кость і Юліян Бачинські, мгр. Осип Янкевич, інж. Василь Вацик, мгр. Артим Луговий (замучений більшовиками), мгр. Ярослав Стецько, мгр. Осип Сливинський, мгр. Зенон Скородень, інж. Омелян Брикович, Богдан Остап'юк, останній заступник голови, та інші.

Члени Т-ва брали живу участь у місцевих культурно-освітніх організаціях, виїздили на села з відчитами або як делегати "Просвіти" чи "Рідної Школи" на Загальні Збори. Інженери-агрономи Філінський та Вацик працювали в селах повіту з рани "Сільського Господаря", проводили різні курси, навчаючи селян нових метод раціонального господарства на ріллі. Опікувалися могилами УСС-ів та воїнів УГА, упорядкували їхні могили на місцевому цвинтарі, насаджували декоративні кущі та квіти. В часі Зелених Свят брали участь у походах, несли вінки і квіти, наражуючи себе дуже часто на різні шикани польської поліції і арешти.

"Молода Громада" ніколи не мала своєї власної домівки, а піднаймала приміщення в місцевих організаціях. Перша домівка містилася в читальні "Просвіти", згодом в домі "Українбанку", у старім домі фундації Туринів, на першому поверсі "Міщанського Братства" і вкінці в парафіяльному домі (в підвалі), де жив парох о. крилошанин Володимир Громницький. Звичайно наші громадські організації не брали грошей за чинш, лише треба було платити за світло, воду та впорядкування приміщення.

У дружній, товариській атмосфері проводили свої вечори молодогромадяни в домівці Т-ва. Вони читали часописи, журналі, грали в шахи та інші товариські забави. Інколи під звуки радія чи грамофонних пластинок танцювали. Не раз під боком польської поліції (домівка "Українбанку") відбувалися тайні сходини УВО, а опісля ОУН, бо наша молодь ненавиділа окупантів і за акцію поліції відплачувалася контракцією. Однак всі ця багатогранна діяльність Т-ва обірвалася з приходом більшовиків.

**

57 років минуло цього 1984-го року з того часу, як постанала наша "Молода Громада" в давньому Тернополі. За цей проміжок часу виросло більше як два покоління. Всі ми, що опинилися поза батьківщиною, по цьому боці океану в США, Канаді чи в інших поселеннях у вільному світі, пережили страхиття Другої світової війни, перейшли твердий скитальський шлях. Ми включилися у громадське життя країн нашого поселення, але ніколи не можемо забути нашої батьківщини України, нашого рідного міста, села. В час відпочинку, на дозвіллі, у тіні дерев чи над рікою, океаном, або часом у вечірню годину, після праці, згадуємо минуле. Перед нами оживають юні роки нашої молодости. Неначе у калейдоскопі або на фільмовій стрічці з'являються перед очима картини, події, веселі та радісні хвилини, які ми колись молодими пережили на концертах, забавах, вечерицях, що їх влаштуувала "Молода Громада".

Чи пригадуєте собі, Дорогі Товаришки і Товариші, ті радісні хвилини восени 1938 року, коли постала Карпатська Україна? Ми всі, засівши довкола радіоприймача в домівці "Молодої Громади", з великим захопленням слідкували за кожною вісткою. Це був час великого підйому духу, надії та радости. Але як страшно, з бодем серця переживали ми пам'ятні березневі дні 1939 р., коли наші герої — Карпатські Сичовики боронили до останнього нашу Срібну Землю, і як серце краялося з болю, коли Хуст замовк.

Пізнiші швидкі події вели до великого напруження між нами і поляками. Арешти і заслання наших громадян до горезвісної Берези Картузкої ще збільшили це нервово напруження. Збільшила його трагічна подія, що сталася на вул. Шептицьких опівдні, коли від кулі польського поліція згинув без найменшої провини сл. п. Євстахій Бідованець. Ця жахлива подія викликала страшну ненависть до поляків, тим більше, що тому посіпаці і волос не впав з голови. 1 вересня вибухла війна між Польщею і Німеччиною. Зі сходу сунули нові "визволителі" — більшовики, які увійшли до Тернополя 17 вересня того ж року. З цим днем закінчила свою діяльність "Молода Громада".

Нехай цих кілька рядків, які я написав про нашу "Молоду Громаду", залишаться для нас, останніх, вже небагатьох живих членів цього Т-ва, незабутнім спогадом нашої молодости, яку ми провели на Рідній Землі в Тернополі. А для наших дітей

та внуків нехай будуть вони заповітом, як треба жити і працювати для свого народу.

Щиро дякую за поради, уточнення деяких подій, доповнення Товаришкам: сл. п. Марусі Рудій-Солонинці, Оксані Стецько-Романишин, сл. п. Марійці Стецюк-Шепертицькій і Товаришам: сл. п. Іванові Решетусі, Богданові Філінському, інж. Василеві Вацикові, сл. п. Степанові Кутовому, сл. п. Дизьові Чубатову і о. д-рові Петрові Романишинові за випозичення знімок.

Колишні члени "Молодої Громади", які відійшли у вічність.

1. Емілія Артим'як-Юрчук	29. Ярослав Луговий
2. Євстахій Бідованець	30. Роман Лукасевич
3. Оля Брикович-Лугова-Решетуха	31. о. Володимир Лучків
4. Инж. Омелян Брикович	32. Антін Малюца
5. О. Юрій Будний	33. Іван Малюца
6. Мгр. фарм. Захар Вацик	34. Мгр. Ольга Мариняк
7. Д-р вет. Володимир Вацик	35. Мгр. Кость Мариняк
8. Д-р вет. Мирон Вацик	36. Іван Мариняк
9. Богдан Гірка	37. Марійка Мельничук-Кубів
10. Д-р Степан Годований	38. Іван Мітрінга
11. Д-р мед. Осип Дзядів	39. Галя Мороз
12. Стефанія Дзядів	40. Мгр. Богдан Мурій
13. Студ. фарм. Іван Завадович	41. Марія Мурій
14. о. мгр. Микола Збир	42. Д-р вет. Франц Наумик
15. Олена Змрочок-Кутова	43. Євген Ничка
16. о. Мар'ян Кашуба	44. Ростислав Омецінський
17. Богдан Кернач	45. Василь Онуферко
18. Юрій Ковальський	46. Василь Охримович
19. Теодосій Копачівський	47. Марійка Перчишин
20. Тома Кордуба	48. Ольга Петриця
21. Мгр. Петро Кравченко	49. Євгенія Петерзіль
22. Катря Кручова-Мурій	50. Василь Послушний
23. Ярослав Кубів	51. Соня Постригач
24. Мгр. прав Василь Куріца	52. Степан Ревуцький
25. Д-р мед. Ярослав Кучерський	53. Мгр. Володимир Решетуха
26. Емілія Кучерська-Заставна	54. Мгр. прав Іван Решетуха
27. Мгр. Ярослав Логин	55. Євгенія Руда
28. Мгр. прав Артим Луговий	56. Марійка Руда-Солонинка
	57. Володимир Сай
	58. Д-р мед. Тадей Сай

59. Мгр. Лев Сковронський
60. Мгр. Володимира Скоро-
день-Курица
61. Мгр. прав Зенон Скоро-
день
62. о. д-р Володимир Стецюк
63. Марійка Стецюк-Шепер-
тицька
64. Калина Танчаківська
65. Іван Тройнар
66. Ірина Тройнар-Фогель
67. Софрон Федів
68. Василь Федів
69. Мгр. Роман Філінський
70. Мгр. Тадей Чорній
71. Д-р мед. Степан Чубатий
72. Степан Чубатий (вчитель)
73. Мгр. Денис Чубатий
74. Мгр. фарм. Степан Шуста-
кевич
75. Омелян Щурко
76. Д-р вет. Зенон Юрчин-
ський
77. Д-р мед. Богдан Юське-
вич
78. Зеновія Юськевич
79. Марія Юськевич
80. Інж. Іван Ямрозик
81. Мгр. прав Володимир Яч-
мінський

ГАЇ ВЕЛИКІ

Присвячую пам'яті мого близького свояка о. Івана (чернече ім'я Яким) Сеньківського ЧСВВ, безстрашного проповідника, замученого більшовиками в Дрогобичі 1941 р.

"Гаї ви, Гаї славні-пишні,
В блакитну задивлену вись!
Чи ваші черемхи і вишні
Ще пахнуть тепер, як колись?"

Чи звечора ще на калині
Щебечуть дзвінки солов'ї?
Чи ви ще ті самі і нині,
Обсипані цвітом Гаї!"

(Р. Завадович: "Дорошівський Парафіянин"
— поема-спогад, Чікаго 1958)

З північно-східньої, південної та південно-західньої сторони по залізничий шлях і ріку Серет оточують Тернопіль урожайні поля. З північно-західньої сторони, від львівського шляху по село Біла обливає місто великий став. За полями на схід і південь від міста росли ліси-чагарі і загайки, такі як Гаї Ходорівські, Гаї Малі, Гаї Щурові, Гаї Чумакові та інші. До більших гаїв-лісів належали Гаї Шляхтинецькі, Гаї Великі та ліси Петриківський (Чорний Ліс) і Березівський.

Завдяки своєму положенню та найближчому віддаленню від міста Гаї Великі були найбільш улюбленим місцем прогулянок, дозвілля та відпочинку міського населення, зокрема українського. При цьому варто підкреслити оригінальність Гаїв у тому, що це була комбінація спарвжнього лісу з селом, щось на подоби американських міст-парків. В цьому скривався особливий чар тієї місцевості. Гаї завжди були невід'ємною

частиною Тернополя. Лише полська адміністрація створила з Гаїв окрему громаду, назначуючи вйтом поляка з уваги на український характер населення (100%). Тернопільські поля займали дуже великий простір 50 квадратних кілометрів, а на схід тягнулися поля аж до села Русанівка. Деякі міщани жили у своїх хуторах-гаях, і від них залишилися назви цих гаїв.

Гаївчани уважали себе тернопільськими міщанами, з якими були споріднені мішаними подружжями. Вони продавали в місті на базарі свої молочні продукти, городину, садовину. Діти гаївчан ходили до тернопільської гімназії та інших міських шкіл. З рядів гаївської молоді вийшло багато священників, учителів, кооператорів та громадських працівників. Гаї мали гурток "Рідної Школи", читальню "Просвіти", яку називали "Міщанським Братством", театральний гурток, добрий хор тощо.

Багато доріг, стежок вело з міста до Гаїв. Продовженням вул. кн. К. Острозького була вулиця Гаєва, з якої починався гаївський шлях — "гостинець". Приємно було йти до Гаїв насипом обабіч залізничного шляху до Підволочиськ. Та мабуть найближче до Гаїв було польовою дорогою, що вела наліво від микулинецького шляху, зараз за мостом над залізницею до Березовиці. Обабіч тієї дороги, місцями досить глибокої, бігли стежки. Ідучи стежкою вліт, перед жнивими, ви любувалися житами та пшеницями, що достигали, заквітчані червоними маками, білими романами та синіми волошками. Колосся збіжжя під подувом легкого вітру коливалося, неначе морські хвилі. Не раз бувало, перед вами пострибав дорогою сірий заець, або на зустріч виходила з жита сім'я хом'яків, вітаючи вас гавканням... Понад головою з шумом пролітала перепелиця, а відвічний мешканець полів жайворон, підлітаючи все вище та вище вгору, співав свою пісню Творцеві. Він, здавалося, зависав у повітрі, щоб за хвилину стрімголов злетіти на землю і схватися у збіжжі.

Радісно та весело було йти тією стежкою. Не відчуваючи втоми, ви опинилися нараз на горбі, звідкіля було вже видно верхів'я дерев. Ще пів кілометра вниз, біля хутора Василя Дідуха, і ви вже в Гаях, у першому скраю лісі, що був власністю автора цих рядків. На галявах, зрубах, при лісових дорогах виринали з зелені чепурні хати гаївчан, оточені садами, городами, пасіками.

На провесні, як лише сонце стопило сніг і вітер просушив землю, вибиралася тернопільська молодь до Гаїв на перші весняні квіти. Першими квітами весни були скорозріст-підсніжник, синя проліска та жовті дзвінки первенця лікарського "примулі". А коли настав чудовий місяць травень, Гаї вкривалися свіжою зеленою шатою. Цвіли фіялки, спершу блідо-голубі, а згодом фіолетні, конвалія і черемшина.

В половині червня, коли кінчилось навчання у школах, починались прогулянки молоді до Гаїв на суніці, полуниці та ранні черешні. Дуже часто перші, найкращі черешні падали жертвою непрошених гостей — шпаків, ворон, сорок та інших птахів. Дехто з міщан мав у Гаях свої ділянки лісу-саду, у яких, побіч інших овочевих дерев, найбільше було самородних черешень.

Гаївчани мали свою гарну церкву під покровом св. Івана Христителя, у якій в день патрона відбувався урочистий храм-відпуст. Церква належала до тернопільської парафії, і її кожної неділі обслуговували наші священики: о. Тимотей Сембай, о. Іван Пасіка, о. Степан Ратич, о. Андрій Стасюк та інші. На храм св. Івана приходили з довколишніх сіл процесії включно з тернопільською із Свят-Успенської церкви. Велику Службу Божу правив звичайно парох Тернополя о. кан. В. Громницький у сослуженні двох найвизначніших священиків, уродженців Гаїв — о. Івана (чернече ім'я Яким) Сеньківського ЧСВВ і о. Володимира Чубатого. Після релігійних відправ гостили гаївчани своїх приятелів, прочан обідом, медом та овочами.

Найбільша празнична гостина відбувалася в домі Сеньківських, де з'їжджалася вся велика родина. Це ж були іменини о. Івана, знаменитого проповідника, людини незвичайно лагідної та милої вдачі. О. Івана арештували в 1941 р. більшовики в Дрогобичі і вивезли на Сибір, і слід за ним загинув. Господарі частували гостей знаменитим питним медом та вишняком-черешняком власного виробу. Варто згадати при цьому про господаря дому, Семена Сеньківського, людину незвичайно побожну і працьовиту. Його день праці починався удосвіта і кінчився пізньо вночі. Роботи в нього було дуже багато. Треба було працювати в полі, в саді, в пасіці, допильнувати челядь, доглянути худобу. Свою працю починав він завжди з Богом. Щодня вранці ходив до Тернополя, до церкви Різдва Христового (Середньої) на першу Службу Божу. Від його до-

му до Середньої церкви було точно 4 кілометри, і він ніколи не пропускав Богослуження, не зважаючи на дощ, сніг чи мороз. Він листувався з митрополитом Андрієм Шептицьким. Листи, відповіді митрополита зберігав як найбільшу цінність. Їздив також до Львова на авдієнції до митрополита. У вільних хвиликах (звичайно в неділі і свята) любив читати книжки у своїй великій пасіці. Поруч пасіки Білинського у Чонрому лісі під Збаражем була це найбільша пасіка на Поділлі. Сеньківський записував різні події з життя, а навіть укладав побожні пісні на честь Божої Матері.

В гаївському парку відбувались вліті фестини. Їх влаштовували "Рідна Школа", "Просвіта", "Молода Громада", "Сокол", "Захоронка" та інші. У фестинах брала участь шкільна молодь, особливо "Пласт", члени "Молодої Громади", "Сокола" та інші. Після фестину пізно ввечорі верталась, бувало, молодь до Тернополя маршовими колонами, співаючи бадьоро стрілецькі пісні, не втомлена цілоденною участю в іграх та забавах. Пісня поборювала втому.

Гаї були славні своїми садами. Це була заслуга Теодора Сеника, директора народньої школи в Тернополі (згодом його імени). Цей сеньйор наших вчителів був прекрасним садоводом-пасічником. Він мав у Гаях власний сад. Сеник навчав гаївчан раціонально плекати садівництво, і в наслідок цього постали прекрасні сади, які вліті манили кожного своїми сонцем налитими овочами. Звичайно у неділі і свята було багато прошених і непрошених гостей у садах гаївчан. Кожен хотів не лише "скоштувати" яблуко чи грушу, але також, як ніхто не бачив, нарвати цих овочів у торбу та принести додому. Найбільше мороки з такими непрошеними гістьми мали Сеньківські, які ніяк не могли допильнувати свого найбільшого в Гаях саду...

Восени, коли ліс змінив свою зелену шату на золото-багряну і коли під ногами шелестіло опале листя, також можна було зустрінути в Гаях тернопільців. На деревах залишилися ще зимові яблука, груші чи сливи "венгерки", або волоські та лісові горіхи. Навіть узимі, коли сніг вкрив землю білою пеленою, а під ногами скрипів мороз, вибиралася сюди молодь на лижвах-"лещатах". Горби й долини в Гаях Великих були прекрасним тереном для лижварів-спортівців. До Гаїв їздили взимі саньми наші міщани по дрова на паливо. Дрова ці вже заздалегідь були приготовані, або в крайньому

випадку треба було зрубати якого граба чи суху черешню.

Побіч численних лісових птахів, що залюбки гніздилися у Гаях, були тут теж такі представники звіринного світу, як вивірки, зайці, сарни, куни, лиси та інші. Оповідали старі люди, що перед Першою світовою війною появлялися часом у Гаях навіть вовки. Найбільшої шкоди заподівали гаївчанам лиси. Зокрема було їх багато в сусідньому Березівському лісі. Останній раз у році відвідували тернопільці Гаї перед Різдом. Сюди їздили вони до свояків і знайомих по мед до куті, по горіхи, сушені овочі на узвар, квашені яблука тощо. Під Святий Вечір вибиралась молодь крадькома до Березівського лісу по ялинку.

**

Давно залишили ми Тернопіль, а з ним невід'ємну його частину — Гаї Великі. І кожен раз, коли гадкою линемо до рідного міста, завжди ввижаються нам чудові, незабутні Гаї. Сьогодні залишилося у Гаях небагато автохтонного населення. Багатьох гаївчан вивезли більшовики на Сибір або знищили після другого "визволення". Багатьох розкинула доля по широкому світі. Друг юних років писав до мене у листі: "Гаї не змінилися, залишилися такі самі, як були колись давно. Вони стоять та й сумують, немов би когось ждали"...

"Новий Шлях" ч. 45, 5 листопада 1966 р.

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ

(1847-1927)

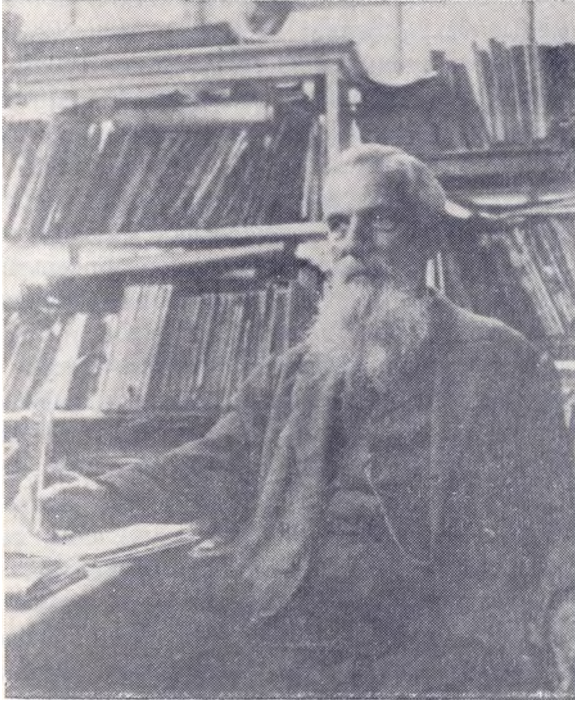
Про Олександра Барвінського, одного з найвидатніших культ.-освітніх та політичних діячів другої половини 19-го та початку 20-го сторіччя, не появилася досі, за виїмком кількох статей, жадна більша наукова праця.¹⁾ Про нього згадав у 1-му томі "Шляхами Золотого Поділля" небіжчик проф. д-р Микола Чубатий, уродженець Тернополя, у своїй статті "Історія Тернополя та Тернопільщини" ст. 47-50. Але про цього великого пробудителя національної свідомости міщан та селян галицького Поділля, зокрема організатора культ.-освітніх установ Тернополя і Тернопільщини, належиться більша, повніша згадка, і це спонукало автора цих рядків написати про нього окрему статтю. Метою цієї статті є накреслити на основі доступних матеріалів коротку силуетку Барвінського, вказати на великі осяги його муравлиної праці в Тернопільщині і коротко торкнутись його видавничої, наукової та політичної діяльності у львівський період його життя.

Як основу до цієї статті використано в першу чергу незвичайно цінні спогади О. Барвінського "Спогади з мого життя. Образки громадського та письменського розвитку Русинів в 60-тих рр. 19 сторіччя". Натомість про його дальшу наукову, видавничу та політичну діяльність у Львові маємо мало джерельних матеріалів. Знаємо, що Барвінський продовжував писати свої спогади у Львові, про що він згадує у своїй статті про Володислава Федоровича, поміщений у літературному

---

¹⁾Про Барвінського писали: Іван Еміліянович Левицький. Олександр Барвінський в історії культурного движенья руского народа на Прикарпатю: біографічно-історичний очерк.

Володимир Лукич Левицький (псевдо Домонтар): "Олександр Барвінський, его жите и діяльність". Львов 1891, 14 стор. (Про це дивись "Спогади" т. II, стор. 351-352.)

**Олександр Барвінський в своїм кабінеті
(1920-ті роки.)**

збірнику "Серед бурі". В замітці на ст. 328 цього збірника він пише: "Збережену в моїм родиннім архіві переписку покійного В. Федоровича вихісную при нагоді в "Споминах з мого життя", котрі веду даліше серед воєнного неспокою".

Пані Марія Зелена, внучка О. Барвінського, переслала для використання фотокопію статті о. Ісидора Сохоцького про О. Барвінського, інформацію про родину та рідкісні знімки свого діда, за що автор цих рядків складає їй щиру подяку.

I. Молоді літа Барвінського, його науково-культурна та політична діяльність у Тернопільщині

Олександр Барвінський народився 8 червня 1847 р. в Шляхтинцях біля Тернополя, де його батько о. Григорій був парохом 50 років. Мати Доміцеля була донькою о. Дмитра Білинського з Козівки і Анни з Юськевичів, тернопільських міщан. О. Барвінський мав чотирьох братів: Іполіт, Іван, Осип

— священники, а Володимир — письменник, був основником і редактором "Діла" у Львові. Сестри Анна, Юлія, Іванна вийшли заміж за священників. Початкову науку закінчив Барвінський в однокласовій школі в Шляхтиничах, де вчителем був Яким Гамуляк, тернопільський міщанин, а 4-класу народної школи в Тернополі, де й у вересні 1857 р. вступив до гімназії. Навесні 1864 р. заходом о. Михайла Чачковського основано в Тернополі таємне студентське Т-во "Громаду". Як учня 7-ої класи впровадив Барвінського до "Громади" Іван Пулюй. "Громада", до якої належали учні вищих класів гімназії, була в той час справжньою школою українознавства. Тут вчилися літературної української мови, читали книжки з ділянки укр. літератури та історії, влаштовували різні національні свята, концерти в честь Шевченка тощо. Іспитом зрілості у 1868 р. закінчив Барвінський тернопільську гімназію.

Вписавшись на філософічний факультет Львівського університету, Барвінський вибрав історію, українську та польську мови як головні предмети. Побіч своїх університетських студій включився він зразу в культ.-наукове і громадське життя тодішнього Львова. Відвідував бібліотеки Оссолінських і Дідушицьких, в яких знаходив цінні матеріали до нашої історії. При допомозі товаришів з Духовної Семінарії, а саме Гната Рожанського і Гаврила Боднара видав Барвінський поезії Т. Шевченка в двох томах (1867-1868), а в 1869 р. видав ще один том як доповнення до другого тому. До цих видань увійшли твори Т. Шевченка, друковані у "Вечерниціях", "Меті", в петербурзькій "Основі" та поезії рукописного Кобзаря о. Михалевича. Хоч це видання мало певні недоліки щодо упорядкування, провірення текстів і коректи, то все ж таки на ті часи це був найповніший збірник Шевченкових творів для широких кіл українського громадянства. "Ми дали суспільності те, на що спромоглися наші слабі сили", згадує Барвінський у своїх спогадах.

Вже на університетських студіях виявився Барвінський людиною правдивого патріотизму, невичерпаної енергії, ініціативи та надзвичайної працьовитості. Таким залишився він до кінця свого життя. В 1867 р., у зв'язку з його пляном концерту з нагоди 7-мих роковин смерті Шевченка 1868 р. він звернувся до Миколи Лисенка, який в переїзді до Ляйпцігу на вищі музичні студії зупинився у Львові, з проханням написати музичну композицію до слів "Заповіту", що Лисенка радо ви-

конав. Про цей плянований концерт дізнався також композитор Михайло Вербицький і теж прислав свою композицію до слів "Заповіту". Згаданий концерт викликав велике одушевлення і дав почин до щорічного святкування у Львові, а згодом у цілій Галичині почали відзначати пам'ять великого українського Генія.

Після закінчення студій слявістики під проводом Франца Мікльошіча шкільна влада призначила Барвінського вліті 1869 р. на посаду заступника вчителя гімназії в Бережанах. Побіч своїх учительських обов'язків він продовжував працювати науково. В 1870 р. появилася друком перша частина "Усної словесности" з історично-літературним оглядом народньої творчости, а в 1871 р. "Писана словесність" у двох частинах.²⁾ У виготовленні цих праць помагав Барвінському, головно інформаціями про наддніпрянських письменників, Пантелеймон Куліш, який для того двічі відвідував Барвінського у Шляхтинцях і в Тернополі. Не маючи змоги присвятитись більше науковій праці, старався Барвінський про перенесення до Львова. У 1871 р. перенесла Барвінського шкільна влада з Бережан до Тернополя на посаду старшого вчителя державної семінарії. Перед ним відкрилося нове поле педагогічної діяльності, досі йому зовсім незнаної. Він почав пильно студіювати праці з педагогії, дидактики і спеціальної методики предметів. Завдяки тій наполегливій праці Барвінський став одним з найкращих фахівців тієї наукової ділянки.

Незважаючи на шкільні та родинні обов'язки, Барвінський завжди знаходив час на громадську роботу. Поза "Руською бурсою" не було в Тернополі в той час жадного іншого товариства. Тому він зразу розгорнув у Тернополі широку культ.-освітню працю. Його заходом постала в 1876 р. філія "Просвіти". Її головою вибрано д-ра Лучаківського, але вся праця спочивала на плечах Барвінського, який був секретарем. До тернопільської філії "Просвіти" належав не лише повіт, але також Збараж, Скалат, Терехівля, Гусятин, а навіть Чортків. До

---

²⁾ В 1870 р. вийшла перша частина Рускої Читанки: Усна Словесність (стор. 54), 1871 р. появилася друга частина Читанки, яка містила Писану Словесність (виїмки з письменників з біографіями), а також третя частина, в якій подані виїмки з творів письменників після Шевченка. Спогади, частина I, стор. 159.

філії "Просвіти" вписалося кільканадцять визначних міщан. Книжечки "Просвіти" "кинули між них перший соняшний промінь народньої свідомости", згадує Барвінський у своїх спогадах. Зауваживши це, він оснував і для них "Міщанську Читальню" (предтечу пізнішого "Міщанського Братства"), яка відіграла важливу роль в громадському житті давнього Тернополя. При допомозі старости Гринецького, д-ра Лучаківського і радника суду Струмінського віднайдено статут фундації кн. Константина Острозького, наданий 3-го вересня 1593 р. на "приют при церкві Різдва Христового для підупавших і убогих або окалічених міщан".

Головний Виділ "Просвіти" у Львові звернув увагу на потребу ширення просвіти серед народніх мас не лише при помочі книжечок і "Письм Просвіти", але також живим словом, тобто поїздками на села з відчитами та закладанням нових читалень. За прикладом Головного виділу пішла і тернопільська філія вже в 1883 р. Для тієї мети приєднав Барвінський членів Виділу філії Юрія Гецева, д-ра Івана Лошнева, проф. Льва Рудницького, Петра Левицького та інших. Почались поїздки по селах і містах. Сам Барвінський їздив з викладами та з метою закладання читалень "Просвіти" до таких сіл: Курівці, Бірки Великі, Цебрів, Глубічок Великий, Біла, Чистилів, Кутківці, Довжанка і до міста Микулинець. За цю наполегливу просвітянську працю вислав Головний Виділ у Львові 14 лютого 1884 р. Барвінському письмову подяку. Крім викладів на культ.-освітні теми, Барвінський почав студіювати народню економію, зокрема німецьку, де існували щадничі і промислові спілки. На основі цих студій виголосив Барвінський відчит у філії "Просвіти" 25 березня 1885 р. під заг. "Про упадок нашого хліборобства і спосіб його подвигнення". В 1884 р. заходом Барвінського постала "Руська Бесіда", яка стала вогнищем товариського і народнього життя, тоді ще не надто численної інтелігенції Тернополя і його повіту.

В 1885 р. вибрано Барвінського до тернопільської Міської Ради. З його ініціативи почали промовляти українські радні на засіданнях перший раз по-українськи. 1887 р. Міська Рада делегувала Барвінського до комітету для прийняття австрійського престолонаслідника, архикнязя Рудольфа. З тієї нагоди влаштовано етнографічну виставку, яка мала показати архикнязеві життя та побут нашого села з усіх околиць Галичини. Головою комітету вибрано Володислава Федоровича, власника

Вікна, а Барвінського секретарем. У програмі привітання архикнязя і відкриття виставки взяв участь хор 122-ох співаків із сіл Біла, Чистилів, Воробіївка, Цебрів, Березовиця Велика, Курівці, Настасів, Вишнівчик, а головну його силу творили співаки з Денисова, Купчинець і Городища. Цей збірний хор під диригентурою о. Йосифа Вітошинського з Денисова проспівав австрійський гимн та кантату Анатолія Вахнянина, яку він написав на привітання архикнязя. В міському парку, т. зв. Новому Городі, де були збудовані селянські хати з різних околиць Галичини, виконали довколишні селяни обжинкові та хороводні танці.

Родинні справи, перш усього щоб дати дітям вищу освіту, а також брак науково-історичної бібліотеки в Тернополі, змусили Барвінського перенестись до Львова. При цьому варто згадати про родинне життя Барвінського. Перший раз одруживсь Барвінський в 1869 р. з дочкою управителя дібр графа Альфреда Борковського в Шляхтинцях Романа Шумпетера (чеського німця) Софією. З цього подружжя було двоє дітей: син Володимир, який помер на 27 році життя, і дочка Ольга, заміжня Бачинська. (п. Марія Зелена є саме дочкою Ольги Бачинської і проживає в Торонті, прим. автора статті.) Перша жінка Софія померла в Шляхтинцях 27 липня 1877 р. Вдруге одружився Барвінський 3-го червня 1879 р. з дочкою о. Івана Любовича Євгенією. З другого подружжя було 6-теро дітей: Богдан — д-р філософії, Роман — інженер, Олена — заміжня Савчук, Степан — помер дитиною, Олександр — д-р медицини і Василь — відомий композитор, визначний піаніст. Про перенесення до Львова старався Барвінський від давна. Остаточно рішенням міністерства освіти з 4-го листопада 1888 р. призначено Барвінського до учительської семінарії у Львові. Того ж дня покинув Барвінський назавжди Тернопіль. Із щирим серцем прощали його представники інтелігенції, міщани та селяни як великого пробудителя і провідника культ.-освітньої та політичної діяльності Тернополя і північного Поділля.

II. Наукова, журналістична та політична діяльність Барвінського у Львові

Ще в Тернополі, в часі своєї педагогічної та культ.-освітньої діяльності почав видавати Барвінський "Руську Історич-

ну Бібліотеку".³⁾ Крім цього, завдяки знайомству з Паньком Кулішем, який допомагав Барвінському у виданні шкільних підручників і літератури, Барвінський видав укарїнські читанки для вжитку в гімназіях. Великою заслугою його було те, що він перший виготовив старанно опрацьовані підручники української літератури для середніх шкіл, вживаючи при цьому вперше українського фонетичного правопису, замість т. зв. стимологічного, якого вживали москвофіли. Цей новий правопис прийняла негайно вся українська преса і видавництва. У Львові видав Барвінський читанки для 1-го і 2-го курсу учительських семінарій та всесвітню історію в двох частинах.⁴⁾

Барвінський єдиний з тодішніх галичан утримував живі звязки з наддніпрянськими діячами в Києві, який він двічі відвідав і це докладно описав у своїх споминах.⁵⁾ Він знав особисто Куліша, Лисенка, Кониського, Антоновича, Василя Вовк Карачевського, проф. Міщенко та інших. В часі других відвідин Києва, з нагоди святкування київською "Громадою" роковин Шевченка, він пізнав визначних діячів з цілої України. Ще в часі студій у Львові нав'язав Барвінський знайомство

---

³ О. Барвінський: "Руська Історична Бібліотека". Від 1886 р. до 1893 видав 20 томів тієї Бібліотеки. Спогади, частина друга, стор. 227-235.

⁴⁾ У Львові видав Барвінський читанки для гімназій і учительських семінарій.

1. Виїмки з укр.народньої словесности (для 4-ої класи гімназії), Львів, 1904.

2. Виїмки з укр. літератури XIX в. Частина I, Львів 1905 (для 7-ої класи гімназії) і частина II, Львів 1903 (для 8-ої класи гімназії).

3. Огляд української літератури. Львів 1910.

4. Вибір з укр. літератури. Львів 1910 (для III і IV класи учит. семінарії).

5. В 1920-21 рр. видав Барвінський "Історію української літератури" у двох томах.

6. На кілька років перед I-ою світ. війною переклав Барвінський з польської мови підручник всесвітньої історії Семковича для вищих клас гімназії в кількох частинах.

⁵⁾ Барвінський двічі відвідав Київ, що він докладно описав у своїх спогадах. Спомини з мого життя: 2-га часть "Моя подорож на Україну", стор. 228-315. "Другий мій побут в Києві", стор. 372-380.

з Сидором Воробкевичем і його братом о. Григорієм, який короткий час був парохом православної церкви у Львові. Завдяки Барвінському оба брати стали свідомими українцями і почали писати свої твори чистою літературною мовою. Кілька разів відвідував Барвінський Воробкевичів у Чернівцях.

Слід згадати, що заходом Барвінського перетворено в 1892 р. "Т-во ім. Т. Шевченка" з літературного на "Наукове Т-во ім. Шевченка".⁶⁾ Барвінський був теж знаменитим журналістом. Його численні статті були друквані в різних українських та німецьких часописах і журналах, зокрема в "Ділі", "Правді", "Зорі", "Учителі" та інших. Він оснував в 1897 р. другий щоденник "Руслан", який був органом створеної ним християнсько-суспільної партії. Цей щоденник проіснував аж до 1914 року. Від 1893 р. був Барвінський членом Краєвої Шкільної Ради і твердо обстоював інтереси українського шкільництва. Він працював в "Руськім Т-ві Педагогічнім", назву якого змінив на "Українське Педагогічне Т-во" (У. П. Т.). Він був головою цього Т-ва від 8. 12. 1891 до 5. 7. 1895, коли зрікся.

Як політичний діяч перейшов Барвінський до історії як творець невдалого польсько-українського порозуміння, т. зв. "Нової Ери". Ця "Нова Ера", тобто спроба порозумітися з поляками з огляду на велику загрозу для обох народів з боку Москви, не вдалась через тупість і короткозорість польського політичного проводу, очолюваного графом Бадені (італійсько-польський мішанець), який не мав жадного зрозуміння для польсько-українських історичних взаємовідносин. Проголошення "Нової Ери" викликало велику бурю, перш усього серед москвофілів. Осудив її гостро також М. Драгоманів, а за ним радикали та деякі народовці. Як головний представник новорівської політики з українського боку, Барвінський був послом до парламенту від 1891 до 1900 р. і до галицького сейму від 1894 до 1904 р. Він старався нав'язати контакт з польськими колами, щоб придбати якнайбільше національних здобутків для українців. Його заходом створено на Львівському

---

⁶⁾ Барвінський був п'ятим з черги головою НТШ. Його головуство припадає на роки 1893-1896. М. Грушевський обняв Т-во в 1897 р. і проводив ним до 1913 р. Барвінський був одним з перших дійсних членів Філолог. Секції.

університеті катедру української історії і покликано на викладача Михайла Грушевського. Завдяки Барвінському на цьому ж університеті створено також катедру української мови і літератури, а Науковому Т-ву ім. Т. Шевченка признано державну субсидію, і воно розвинулося у справжню Академію Наук. Заснування кількох гімназій, в тому числі і в Тернополі, утравізація учительських семінарій, розвиток народнього шкільництва — все це висліди терпеливих і послідовних заходів Барвінського. Вони мали велике значення не лише для Галичини, але й для цілої України.

Коли ж Барвінський переконався, що налагодження українсько-польських взаємин неможливе — перейшов до опозиції. В 1901 р. українські послы сойму на знак протесту проти екстермінаційної польської політики, зреклися своїх мандатів. Посол Барвінський прилучився до них і склав у тій справі відповідну заяву. Те саме зробив він вдруге в 1903 р., коли українські послы знов залишили сойм. Барвінський тісно співпрацював в австрійськй парламенті з послом Юліяном Романчуком. Він робив всі можливі заходи в справі оснування у Львові українського університету. В 1903 р. виголосив Барвінський в австрійськй парламенті знаменну промову, в якій гостро осудив політику поляків супроти українців і висунув домагання національної автономії для українців в Австрії. Таким чином перейшов Барвінський на позиції національно-демократичної партії.

Д-р Кость Левицький у своєму нарисі "Історія політичної думки" так написав про Барвінського: "О. Барвінський ділав в добрій вірі, що його лагідна політична тактика принесе українській нації більше користи, як опозиційна засаднича політика". Свою згадку про Барвінського закінчив К. Левицький такими словами: "Але проте наше громадянство завжди шанувало О. Барвінського як діяльного і заслуженого українського громадянина, який зрозумів, що наша будучність не в чужій ласці, але у власній праці і жертвах". В 1917 р. Барвінського іменовано досмертним членом Палати Панів (Сенату). В тому характері він взяв участь 18 жовтня 1918 р. в нарадах Української Конституанти у Львові, яка проголосила на західньо-українських землях Українську Державу. Аж тепер, коли виявилось яскраво непримиренне становище Барвінського і його партії до польських зазіхань, допущено представництво тієї партії до Української Національної Ради. У створенім 9 листо-

пада 1918 р. Державнім Секретаріаті Барвінський став секретарем віровизнань і керівником Секретаріату освіти. Коли 21 листопада 1918 р. українські війська покинули Львів, Барвінський залишився у Львові до кінця свого життя. Він відмовився прийняти від польського уряду пенсію і до кінця свого скромного і трудолюбного життя займав непримиренне становище до польських окупантів і таким чином повалив легенду про своє угодовство.

Останні роки свого життя присвятив Барвінський викінчуванню своїх спогадів. Він плянував видати їх у 8-ох частинах, одначе, на жаль, досі появилось друком лише дві частини. Ненадруковані частини спогадів залишились у Львові, і доля їх невідома. Там напевно є багато цінних матеріалів про його наукову та політичну діяльність за час його майже 40-літнього перебування у Львові до смерти в 1927 р.

О. Ісидор Сохоцький кінчить свій нарис про О. Барвінського такими словами: "Барвінський був людиною незвичайно поважною і тактовною, мужем невичерпаної енергії, непохитної волі, невпинної праці і чистого характеру. Все, що робив, робив з думкою прислужитися своєму народові. Заслуги його для українського народу дуже великі. Мало було в Галичині людей, що залишили б стільки слідів своєї праці на всіх ділянках національного життя, як Барвінський. Він вложив не одну цеголку у фундамент української державности".

ДЖЕРЕЛА:

1. Олександр Барвінський: Спомини з мого життя. Образки з громадського і письменського розвитку Русинів в 60-их рр. XIX століття. Перша часть. Львів 1912, стор. 336. Друга часть. Львів 1912, 404 стор.

ч. 8: "Історичні постаті Галичини 19-20 ст." Стаття о. Ісидора Сохоцького. 2. "Серед Бурі". Літературний збірник, виданий "Просвітою" у Львові 1919, стор. 360.

3. Наукове Товриство ім. Т. Шевченка. Бібліотека Україознавства ч. 8: "Історичні постаті Галичини 19-20 ст." Стаття о. Ісидора Сохоцького про О. Барвінського стор. 102-117. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто 1961. ЖКБФМВ

4. Письмові інформації про родину Барвінських та знімки п. Марії Зеленої (внучки Барвінського) з Торонта.

МИКОЛА БЕНЦАЛЬ

(Актор, режисер, керівник українських театрів)

1. Творчий шлях мистця

Микола Бенцаль народився 24 травня 1891 р. в селянській сім'ї в Курівцях, недалеко Тернополя. Після закінчення народної школи в родинному селі і двох класів гімназії в Тернополі віддав його батько до дяківської школи в Довжанці. Парохом Довжанки був у той час о. Бачинський. Його дружина Неоніля з Лопатинських вела при читальні "Просвіти" аматорський театральний гурток, до якого зразу вступив молодий юнак Бенцаль. В цьому гуртку почав він грати різні ролі. Високий на зріст, із синіми очима, гарний теноровий голос — звернув увагу глядачів. Часто ходив із синами о. Бачинського до недалекого Тернополя на вистави львівського театру "Української Бесіди", який об'їжджав цілу Галичину. Під впливом цих театральних вистав зродилася в душі юнака така сильна любов до театру, що він пішов за покликом Мельпомени. Заходом Неонілі Бачинської він виїхав до Львова і вступив до театру "Української Бесіди" під проводом Йосипа Стадника. Стадник зразу полюбив молодого адепта сцени. Спершу виступав Бенцаль у гуртових, хорових сценах, а згодом, коли Стадник пізнав вроджений талант Бенцалю, почав приділювати йому різні ролі. Разом з актором Петром Сорокою став він підпорою театрального хору. Він пильно слідкував за грою таких знаменитих акторів, як Юрчак, Курбас, Стадник, і присвоював собі їхні методи гри. З цього часу почався швидкий ріст Бенцалю як мистця-актора, а згодом режисера та керівника театру.

Перша світова війна застала Бенцалю разом з театром "Української Бесіди" в місті Чорткові. З першою дружиною Теодосією він виїхав до Курівець, де стояло тоді російське вій-

сько. Поява молодого, гарного актора, одягненого по-міському, звернула увагу російських старшин, які взяли його за австрійського шпигуна... Бенцалю арештували і відвезли до Тернополя, де мав судити його військовий суд. Суддя українець, який провадив слідство, перевірів його коротке перебування в селі і відкинув підозріння старшин та звільнив його з арешту. Саме у той час зорганізовано в Тернополі постійний театр під назвою "Тернопільські Театральні Вечори" під геніальним проводом Леся Курбаса. До цього театру вступив Бенцаль разом зі своєю дружиною. Театр давав свої вистави спершу в залі кінотеатру "Світезь", а опісля в залі "Міщанського Братства".

При кінці березня 1916 р. виїхав Лесь Курбас до Київського театру Миколи Садовського. Керівництво "Тернопільських Театральних Вечорів" перебрав Бенцаль. У своїй режисерській праці ставив Бенцаль на актора як відповідального за свою роллю, не накидав готових зразків, і тому актор мав змогу творити постаті згідно із замислом автора. Бенцаль виправляв лише все те, що на його думку могло псувати п'єсу. Він ставив п'єси у реалістичних формах, спираючись на режисерських працях своїх учителів: Стадника, Курбаса, а опісля Загарова. Лесь Курбас після виїзду до Києва, — пише у своїх спогадах Теофіл Демчук про Миколу Бенцалю, — "живо цікавився театральним життям "Тернопільських Театральних Вечорів". Він листувався з акторами та надсилав театральні новини, які виходили у Києві. За його сприянням Микола Бенцаль і я (Т. Демчук) відвідали Золотоверхий Київ і були гостями Леся Курбаса та зложили поклін корифеєві українського театру Миколі Садовському. Він випитувався про репертуар, акторів, постановки п'єс, про умови нашої праці та не жалів нам порад. Перед від'їздом з Києва ми попрощалися з Миколою Садовським і отримали обіцяні ноти й примірники п'єс. Експерсія до Києва поширила режисерський горизонт Бенцалю і дала поштовх до постановок, бачених нами у Києві."

"Тернопільські Театральні Вечори" проіснували до серпня 1917 року. З приходом австрійських військ театр ліквідувався, акторів мобілізовано, а Микола Бенцаль вступив до УСС-ів. "Знаю з оповідань сл. п. "Беня", — пише друга жінка Бенцалю, Олена Бенцаль-Карп'як у своїх спогадах, — що він з небіжчиком Іваном Рубчаком були на Україні із Січовими Стрільцями і організували театральні вистави". Повернувшись з Наддніпрянської України, Бенцаль і Демчук органі-

зували в листопаді 1918 р. в Тернополі “Український Театр”. В театрі виступали Рубчак, Юрчакова, Теодосія Бенцаль, Т. Демчук, Януарій Бортник, Себастьян Зубрицький, Адам Герасимович та інші. Театр цей перетворився в березні 1919 р. у товариство акторів під назвою “Новий Львівський Театр” під художнім керівництвом Амврозія Бучми. Бенцаль був у цьому театрі черговим режисером. “Але це все не тривало довго, — пише Олена Бенцаль-Карп’як, — бо як Галицька Армія пішла за Збруч на Східню Україну, то й театр виїхав спершу до Кам’яця Подільського. Згодом злучився з театром Миколи Садовського і як філія цього театру переїхав у серпні 1919 р. до Проскурова. При кінці вересня 1919 р. театр виїхав до Вінниці. В ході подій, які у той час швидко мінялися, театр опинявся раз під денікінцями, то знов під більшовиками. Після різних перипетій театр добився до частин Галицької Армії під Літином, яка, не маючи іншого виходу, здала зброю полякам. Поляки інтернували всіх військовиків, в тому числі і наш театр. Вони вивезли нас з Проскурова до Львова. Визначні наші громадяни Львова робили старання перед польською адміністраційною владою про наше звільнення, яке незабаром було здійснене. ”На просьбу громадянства організував Бенцаль з д-ром Григорієм Ничкою в 1924 р. у Львові ”Незалежний Театр”. Бенцаль був його художнім керівником аж до приїзду до Львова О. Загарова. Загаров ставив клясичні п’єси, Стадник оперу, а Бенцаль побутовий репертуар. Ще у 1922 р. запросили наші земляки Бенцалю до Нью-Йорку на режисера українського театру, але тому, що Загаров зажадав забагато грошей, справа розбилася.”

В 1929 р. розпочав своє існування у Станіславові театр ім. Івана Тобілевича, у якому Бенцаль, побіч Блавацького, був режисером. Популярність театру зростала з кожним днем. У ньому зібралися найкращі актори, які раніше працювали у Стадника та в інших мандрівних театрах. В 1930-их роках охопила Польщу економічна криза, в тому числі і Західню Україну, де вона набула гострих форм. Відчувалася фінансова скрута. В додатку настали ферменти серед акторів. Одні були прихильниками Бенцалю, а інші Блавацького. Все це призвело до того, що в 1932 р. труппа розпалася. Блавацький з деякими акторами створив новий театр ”Заграву”, а група акторів, що залишилася з Бенцалем, продовжувала працювати в театрі ім. І. Тобілевича. Оба театри далі давали вистави, чесно змагалися між собою. Не зважаючи на переслідування польської поліції. а

Микола Бенцаль

вкінці горезвісну "паціфікацію", театри продовжували свою культурну місію серед нашого народу. Громадянство брало масову участь у виставах, гостило акторів у своїх домах і таким чином давало базу мінімальної екзистенції для театру і його акторів. Але все ж таки громадянство домагалось весь час злуки цих двох роз'єднаних театрів. І ця бажана, довгождана хвилина надійшла. В 1938 р. 20 серпня на Гуцульщині в місті Косові зібралися актори театрів ім. І. Тобілевича та "Заграви", і в урочистій обстановці відбулося злиття обох театрів в один, якому надали ім'я засновника українського театру Івана Котляревського. Після короткої підготовки відновлено такі вистави, як "Лісова Пісня", "Пурга", "Цариця Грузії", "Маруся Богуславка" та інші. Здавалося, що аж тепер театр зможе розгорнути свої крила і дійде до мистецьких вершин. Але зараз третього дня після вистави "Марусі Богуславки", 14 вересня 1938 року несподівано на удар серця помер Микола Бенцаль. З його смертю закінчився його шлях до висот театрального мистецтва.

2. Родинне життя М. Бенцалю

У родинному житті лукава доля не щадила Бенцалеві важких ударів. З першою дружиною Теодосією, знаменитою акторкою в "Тернопільських Театральних Вечорах", мав Бенцаль

троє дітей. Найстарша дочка Софія померла, коли їй було півтора року. Згодом народилися сини Ярослав і Іван. В квітні 1919 р. захворіла дружина на запалення легенів. Театр був тоді на виступах у Стрию. Вона дуже хотіла побачити на Великдень своїх дітей, які залишилися зі служницею в Тернополі. Всупереч забороні лікаря вона поїхала, і в дорозі ще більше їй погіршилося. Її забрали до лікарні в Тернополі, де вона незабаром померла. Мала величавий похорон: військова оркестра, театральний хор відпроварили небіжку на тенропільський цвинтар.

Бенцаль був не лише знаменитим актором, він був теж і дуже добрим батьком для своїх дітей. 6 жовтня 1919 року Бенцаль одружився вдруге з Оленою у Вінниці, щоб легше було у двійку опікуватися малими дітьми. Серед відомих незавидимих обставин акторів української сцени Бенцаль дав своїм дітям високу освіту. Старший Ярослав закінчив теологію, брав живу участь у національному русі, був близьким співробітником Степана Бандери. Помер у Мюнхені 1967 року. Молодший син Іван, студент другого року архітектури, був мобілізований більшовиками до війська. Його вислано на фінський фронт. На фронті в один час було затишно, згадує у своїх спогадах Олена Бенцаль-Карп'як; солдат зголосив, що "пушка" не хоче стріляти. Івась казав їй розібрати. Нещастя хотіло, що у той час фіни почали наступ. Івася арештували за саботаж і розстріляли. З другого подружжя мали Бенцалі сина Любомира.

3. Бенцаль в оцінці сучасних акторів української сцени

Про, небувалий ріст творчого шляху Бенцяля як актора, мистця українських театрів, свідчать незвичайно прихильні згадки його сучасників акторів, співробітників і театрознавців. Перший з них Йосиф Стадник, режисер театру "Українська Бесіда", у якому Бенцаль ставив свої перші кроки на сцені, згадує: "Бенцаль, це мій театральний вихованець, потрібний в театрі як "медхен фюр аллес" (дівчина до всього)". Відомий актор, театрознавець, автор цінних спогадів про багатьох визначних наших акторів-корифеїв. Теофіль Демчук так згадує у своїх спогадах про Бенцяля: "Бенцаль був універсальним актором. Він міг легко заграти кожну роль, а також співав оперні-арії. Він грав як драматичні, так і комічні ролі, тож Бенцяля сміливо можна зарахувати до найкращих коміків на сце-

ні західньоукраїнського театру". Анатоль Радванський згадує про Бенцалю: "Не можна без особливого захоплення згадати ім'я цього славного мистця, який силою свого непересічного таланту підняв себе до високих мистецьких вершин. Ось маєстатичний Дорошенко, грізний красунь Довбуш, лицарський Чечіль в "Батурині", героїчний Сірко у "Тирсі", незрівняний Софрон у "Марусі Богуславці", аристократичний воевода у "Мазепі" Словацького. Бенцаль вкладав у кожную роль глибокий зміст і силу живого слова. Це був талант з Божої ласки."

У своїй книжці "Повість про моє життя" Леся Кривицька присвятила один розділ Бенцалеві, з яким виступала на сцені від 1925 року аж до його смерті. "Як актор, — пише Кривицька, — Бенцаль був справді універсальним. Він чудово виступав у характерних і героїчних ролях, з успіхом співав оперні партії, хоч не мав школи, голосом володів бездоганно. Йому було властиве почуття ритму, велика музикальність. Режисерська робота Бенцалю відзначалася великою принципіальністю. Він приходив на репетиції із запаленими від недосипання очима, але з готовим обдуманим режисерським пляном. З постановок Бенцалю дістали позитивну оцінку "Пан Твардовський", "Безталанна", "Наталка Полтавка" та низка інших. Бенцаль був Людиною з великої літери. Добрий, скромний, чулий, він завжди був готовий допомогти товаришеві в тяжку хвилину. Бенцаль був фанатиком мистецтва. Коли він захоплювався роботою, він забував про себе, сім'ю, про все..."

4. Несподівана смерть. Похорон

Не довго довелося працювати Бенцалеві в новому об'єднаному театрі ім. І. Котляревського. 14 вересня 1938 року несподівано перестало битись знеможене серце на 47-му році його трудлюбного життя. Столиця Покуття Коломия приготувала йому величавий похорон. Ось як з болем серця і тугу в душі згадують про його похорон товариші-співробітники. Анатоль Радванський згадує: "Дуже боляче пережили актори і наша суспільність несподівану смерть цього улюбленого актора і друга, а гостинний професор Кузьма, в домі якого Бенцаль перебував і там же помер, не лише дбайливо опікувався ним, але щоб уможливити ширшому громадянству віддати останній поклін Покійному, велів вирубати садок. Образ його не зникне з історії нашого театру. Український театральний світ хоронитиме пам'ять цього великого подвижника театального мис-

тецтва". Інший сучасник, співробітник Бенцалю, Лавро Кемпе пише: "При здвизі гуцулів закінчився імпазантним похороном творчій шлях цього чародія укарїнської сцени. Гуцульська духовна оркестра з Печеніжина та трембітарі з Космача тужно відтрембітали останнє "прощай" своєму чарівникові. Коментували ми наче віщу подію у зв'язку з його смертю, бо помер Бенцаль у той самий день, що й І. Тобілевич, а в день похорону Бенцалю згоріла хата, в якій він народився... Розпорошилися співробітники, слуги Мельпомени, по всіх світах, по всіх усядах... Лишилася самотня могила Бенцалю в Коломиї, на якій у сумній задумі стоїть пам'ятник, різьблений мистцем Сергієм Литвиненком, і тужно жде, аж повернемося зложити вінок квітів і з привітом..."

"Як затрембітали біля дому, з якого виносили домовину Покійника, — згадує у спогаді з нагоди 35-річчя смерті Бенцалю Василь Пакуляк, — то жаль каменем був. Здавалося, що той жаль передавали трембіти верхам Карпат. І на цвинтарі сумували трембіти. Жаль здавлював промови. Віночком біля могили дружина — артистка Олена, три сини, близька родина, багато священників і тисячі народу. Рідна земля Покуття прийняла у своє лоно Отамана Пісню. Про покійного Бенцалю земляки не забули. На могилу й досі приносять квіти, а навіть недавно поправлено самий пам'ятник".

**

Разом з Йосифом Стадником, Іваном Рубчаком, Лесем Курбасом, Володимиром Блавацьким увійшов Микола Бенцаль до сім'ї найславніших акторів-корифеїв західноукраїнської сцени. Син Тернопільської землі — Бенцаль назавжди залишиться у нашої пам'яті.

ДЖЕРЕЛА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теофіль Демчук: "Спогади про Миколу Бенцалю". "Наша Культура", літературний додаток до "Нашого Слова", Варшава, травень 1967.
2. Анатоль Радванський: "Пам'ять великого актора". Літер. додаток до "Свободи" ч. 38, 26 лютого 1954 р.
3. Лавро Кемпе: "Пам'яті великого актора Галицької Землі — Миколи Бенцалю". "Вільне Слово" 8-го травня 1969 р.
4. Український драматичний театр (том I-ий, дожовтневий період). Видавництво Наукова Думка, Київ, 1967 р. (згадки про Бенцалю ст. 427, 432, 433).

5. Леся Кривицька: "Повість про моє життя" (спогади артистки). Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, Київ, 1958 р.

6. Богдан Остап'юк: "Український театр в Тернополі в часі Першої світової війни в роках 1915-17". Літературний додаток до "Свободи" ч. 203, 21 жовтня 1955 р.

7. Василь Пакуляк: "В 35-ту річницю смерті сл. п. Миколи Бенцаля". "Свобода" ч. 170, 14 вересня 1973 р.

8. Теофіль Демчук: "Микола Садовський". Наша Культура, Варшава, листопад, грудень 1971, січень 1972.

9. Олена Бенцаль-Карп'як: Особисті рукописні спогади про незабутнього мужа.

10. Теофіль Демчук: Драматичний театр (1920-1921). Наша Культура, Варшава, серпень 1970 р.

Використані джерела:

1. Теофіль Демчук: Спогади про Миколу Бенцалю. "Наша Культура", Варшава, травень 1967.

2. Теофіль Демчук: Актор-новатор Володимир Калин. "Наша Культура", Варшава, вересень 1971.

3. Теофіль Демчук: Народна артистка Ганна Юрчакова. "Наша Культура", Варшава, 1967.

4. Дмитро Чуб (Австралія): Іван Рубчак у житті і на сцені. "Свобода", березень 1973, чч. 43-44.

5. Іван Дурбак: Перші роковини смерті Івана Франка в Тернополі. "Свобода", травень 1966.

6. Український драматичний театр (том перший, дореволюційний період), Видавництво "Наукова Думка", Київ 1967.

7. Лесь Курбас: Спогади сучасників. "Мистецтво", Київ 1969.

8. Леся Кривицька: Повість про моє життя. Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, Київ 1958.

9. Шляхами Золотого Поділля, Філадельфія 1960. Стаття Теофіля Демчука: "Тернопільські Театральні Вечори".

10. Б. Остап'юк: Український театр в Тернополі в часі Першої світ. війни в 1915-1917 рр. "Свобода" ч. 203, 21 жовтня 1955.

11. Теофіль Демчук: Тернопільські Театральні Вечори у спогадах сучасників. "Наша Культура", Варшава, березень 1982.

Стаття була друкована у "Свободі" чч. 165, 166, 167 31 серпня — 2 вересня 1983 р.

МІЙ ДРУГ ВАСИЛЬ З ДОРОШІВКИ

Дорогому Другові, сусідові, товаришеві шкільної лавки інж. Василеві Вацикові у 75-річчя його життя присвячує автор.

Мое дружнє знайомство з Василем почалося ще з дитячих років, коли ми оба з родинами проживали на вулиці Дороша. В 1914 р. закінчили ми першу класу народної школи в Тернополі. У серпні того ж року вибухла Перша світова війна, і незабаром москалі зайняли Тернопіль. Наше навчання було припинене, і ми два роки "збивали бомки"... Аж у 1916 р. під час московської окупації продовжували науку у другій класі. Четверту класу почали у 1918 р., коли Першого Листопада відновлено нашу державність. Наша школа приміщувалася у той час в будинку "Просвіти". З надзвичайним захопленням і цікавістю ми приглядалися, як проф. Іван Галушинський з Заплітним проводили військові вправи зі старшими гімназистами (7-ма і 8-ма класи) на подвір'ї "Просвіти". Вже тоді у заранні нашої молодости зродилося у нас патріотичне почування. Наші шапки завітчували ми синьо-жовтими чічками.

Настав 1920-ий рік. По втраті нашої державности опинилися ми під польською окупацією. Тоді вступили до першої класи української державної гімназії з "руським енциком" навчання. У вільних від науки днях бавилися "войни", грали в кічку та копали ніжний м'яч. На левадах у Берегах пасли корови, а іншим разом плавали коні в недалекому Сереті. Помагали нашим батькам у час сінокосів загортати і возити сіно, а у жнива возити снопи з далеких полів.

У четвертій та п'ятій гімназійній класі почали звертати менше уваги на ігри та забави, але заглядали за... дівчатами (Василь ще й досі заглядає...). У тому часі постала на вул. Дороша і на сусідніх з нею вулицях "Дорошівська Парафія". Це був гурток гімназистів і семінаристок, який плекав гарні то-

інж. Василь Вацик

вариські звичаї. Жартома названо цей гурток "Дорошівською Парафією", і ця назва залишилася назавжди. Душею "Парафії" був сл. п. Захар Вацик, опісля мгр. фарм., старший брат Василя, а духовим опікуном і парафіянським поетом був Роман Завадович, у той час учень тернопільської гімназії, який писав сатирично-гумористичні вірші з життя "Парафії". Парафіянки улаштовували у своїх домах (по черзі) під неділі і свята вечори з піснями, забавами, танцями і прогулянки до Гаїв та Берегів. У цьому милому товариському гурті ми оба провели юні роки нашої молодости.

У травні 1927 р. ми закінчили навчання в тернопільській гімназії іспитом зрілості. Наші шляхи розійшлися. Василь поїхав до Львова на студії агрономії, а я до Кракова, а згодом до Грацу на студії фармації. В часі вакацій ми брали активну участь у громадському житті давнього Тернополя, зокрема у молодіжному Т-ві "Молода Громада", де Василь зорганізував самоосвітню секцію, завданням якої було вишколювати молодих членів до виступів на суспільно-громадському форумі.

Під час студій агрономії, як член Технічного Т-ва "Основа" у Львові, а згодом голова культ.-освітньої секції в Дублянах, їздив Василь до багатьох сіл Львівщини організувати дитячі садки.

Під закидом приналежності до ОУН поляки тричі в'язили Василя в Тернополі, Львові і Рудках.

У роках 1937-39 він працював повітовим агрономом у Тернополі, Збаражі і Рудках. У 1940 році він займав пост плянтаційного інспектора цукроварні "Поділля", а 1941 року Хліборобська Палата у Львові призначила його начальником станції охорони рослин у Тернополі.

Коли на провесні пам'ятного 1944 р. сунули зі сходу вдруге на наші землі Сталінські орди, рятуючи життя, ми залишили рідне місто, батьківські пороги. У травні 1945 р. скінчилася Друга світова війна, ми опинилися на еміграції у переселенчих таборах. В Інсбруці зорганізував Василь для наших скитальців велику харчівню, і в тому самому домі відбувалися під його проводом різні фахово-навчальні курси, як шоферський, шиття і крою для жінок, мовознавчі та інші. У своїй житловій маленькій кімнатці, давав безплатно лекції математики для абітурієнтів гімназії. Нарешті після скитальської мандрівки ми прибули за океан, на нові місця поселення: Василь до Канади в Торонто, а я до США, до Маямі. Наші шляхи знов розійшлися.

В нових, відмінних умовах праці Василь після перших років перебування включився у громадське життя Торонта. Увійшовши в ряди ОПДЛ, придбав 1.000 передплатників "Веселки" для учнів українських шкіл Торонта, за що його нагородив Український Народний Союз. Своім апаратом він висвітлював прозвірки з історії України кільканадцять разів для громадян і зокрема для учнів рідних шкіл, як допомогу в навчанні рідної історії. Але найбільше праці він вклав в організацію "Клубів Сеньйорів" (13). Цій новій ділянці суспільної опіки та

помочі для старших віком громадян присвятив Василь найбільше своєї енергії. Він організував конференції представників Клубів Старших цілого Торонта і провінції Онтаріо, для координації спільної дії. Його головним завданням у Клубах було стимулювати активність старших віком у громадському житті.

В листопаді 1973 року оснував Василь Дискусійний Клуб ім. Григорія Сковороди,*) з метою розвивати громадську думку і корисні впливи на життя в громаді. Щотижня відбувалися доповіді в домівці Суспільної Опіки на різні теми: виховні, шкільні, родинні, лікарські, політичні, популярно-наукові, після яких відбувалися дискусії. За 10 років існування Дискусійний Клуб проробив корисну працю, і незмінний голова Василь може з великим задоволенням глядіти на пройдений шлях: сотні виступів, доповідей, сходи, дискусій з участю 5.000 слухачів!

Василь вклав також багато праці в регіональну ниву. Як голова Комітету Тернопільських Земляків в Торонто організував п'ятий земляцький з'їзд Тернопільщини, який пройшов з великим успіхом. На четвертий та шостий з'їзд земляків Тернопільщини привіз з Торонто на Союзівку сотні наших земляків. Окрім цього, допоміг видати разом з торонтським видавничим Комітетом третій том регіонального збірника "Шляхами Золотої Поділля". Побіч своєї громадської праці Василь ніколи не забуває за своїх рідних в Україні, яким завжди допомагає своїми щедрими посилками.

**

За час свого 34-річного проживання у новій, привітній батьківщині — Канаді Василь проявив багатогранну діяльність на різних ділянках нашого громадського життя. За свою громадсько-культурну працю в Торонто одержав він кілька грамот признання.

Нехай цих кілька рядків згадки про Твоє 75-річчя життя (в минулому році), Дорогий Друже Василю, ознайомить наших Земляків про Твою жертвну працю для добра нашого народу.

*) Інформації про "Дискусійний Клуб імени Григорія Сковороди" взято із статті мгра Івана Манастирського під заголовком: "Дещо про дискусійний Клуб ім. Г. Сковороди". "Новий Шлях" ч. 23, 4 червня 1983 р.

Д-Р МЕД. РОМАН МОРОЗ

У моїй статті: "Українські лікарі Тернопільщини" є коротка згадка (як і про всіх інших лікарів) про д-ра Р. Мороза, його професійну діяльність (3-ій том "Шляхами Золотого Поділля", ст. 290-91), однак немає там згадки про його таку важливу громадську, допоміжну роботу під час більшовицької та німецької окупацій в Тернополі. Саме тому варта хоч коротко про це згадати.

Д-р Мороз є нащадком відомого міщанського роду Чубатих. Його мати Теодора Мороз, заслужена вчителька в Тернополі, була дочкою Івана Чубатого і Стефанії з Литвинів. Його прадід Степан Чубатий мав своє господарство в Тернополі на тому місці, де австрійський уряд, закупивши його хату з великою площею, збудував 160 років тому залізничу станцію яку більшовики після війни відбудували і яка й досі там стоїть.

Використовуючи своє високе становище на посаді начальника Відділу здоров'я Тернопільської області під час більшовицької окупації в роках 1939-41, д-р Мороз врятував багато наших громадян від жахливого вивозу на заслання. Він приймав на працю наших людей, які для більшовиків були неблагонадійні "..., приховуючи їхню громадську чи політичну діяльність. Помагав також нашим заможним міщанам "куркулям"... знижувати податки, інтервенуючи за ними в обласному земельному відділі.

Під час німецької займанщини в роках 1941-44, як головний повітовий лікар тернопільської округи, завдяки своїм зв'язкам з німецькою адміністративною владою, рятував наших молодих людей від вивозу на примусові роботи до Німеччини. Своєю інтервенцією помагав нашим людям вирватися з рук німецької поліції.

На еміграції також помагав при допомозі операції усувати з рамен татуовані знаки нашим СС-ам, членам Дивізії "Галичи-

на". Виставляв посвідки про пошкодження здоров'я колишнім "кацетникам", які за це одержували відшкодування від німецького уряду.

Побіч своєї професійної праці, д-р Мороз брав активну участь у нашій регіональній ділянці. В 1967 р. зорганізував комітет в Нью-Йорку для влаштування третього з'їзду земляків Тернопільщини, який і очолював. Згодом очолював четвертий і останній шостий на Союзівці 10 і 11 вересня 1983 р. На видавничий фонд наших регіональних збірників жетрував 590 дол., увійшовши у ряди меценатів цього фонду. Таким чином д-р Мороз заслуговує своєю працею і жертвністю на окреме відзначення.

МИКОЛА РАКУШ

Меценат Фонду Катедр Українознавства у Гарварді

До визначних діячів Тернопільщини належить також Микола Ракуш. Народився в селі Серединки, 12 км. на південний захід від Тернополя. У Львові закінчив він Вищі Торговельні Курси, а в Тернополі належав до Союзу Укарїнських Купців і Промисловців, був власником фірми заліза і будівельних матеріалів. Брав активну участь у громадському житті Тернополя у 1930-их роках.

Після скитальської мандрівки прибув спершу до Чикаго, де був спільником бюро продажу реальностей і разом з дружиною Іриною, відомою діячкою в Союзі Українок і мистцем слова, брав участь у великому скупченні громадських організацій міста Чикаго.

Згодом перенісся до Маямі на Фльоріді і зразу інтенсивно включився у громадське життя. Своєю чесною, наполегливою працею здобув швидко серед маямських громадян дов'р'я і признання. Скромною і лагідною вдачею зумів завжди поєднати розсварених членів громади на тлі партійних чи політичних розходжень. Незабаром очолював Т-ва: "Український Американський Клуб" у Маямі, 368-ий Відділ Українського Народного Союзу, "Комітет Українських Громадських Організацій Маямі", Т-во "Старших Віком" (сеньйорів) та інші. Багато праці вклав у влаштування різних національних і громадських починань.

Побіч своєї громадської праці Ракуш брав участь у Свято-Успенській парафії, щедро жертвуючи на прикрашення і відновлення нашої церкви. Як скарбник Т-ва "Церква в потребі" зібрав понад 2.000 дол., які вислано Блаженнішому Патріярхові.

Ракуш проявив незвичайну жертвність на наші культ.-освітні і релігійні цілі. Щедро жертвував на катедру св. Ми-

колая в Чикаго, собор Святої Родина у Вашингтоні, на церкву Матері Божої в Люрді, Духовну Семінарію у Стемфорді, Патріарший фонд св. Софії, Український Вільний Університет у Мюнхені, Енциклопедію Українознавства. Зокрема став великим меценатом, жетруючи на фонд Катедр Українознавства у Гарварді 100.000 долярів!

Щирою, відданою працею на громадській ниві і незвичайною жетровністю заслужив на це відзначення.

ДОКУМЕНТ ГАНЬБИ

Як більшовицько-московські зайти знищили 19 листопада 1962 року славну на все Поділля Свято-Успенську церкву в Тернополі.

Минуло 22 роки 19 листопада 1984 р. з того часу, як нові варвари, московські зайти, висадили у повітря динамітом нашу незабутню монастирську Свято-Успенську церкву в Тернополі. Вражені тією жахливою вісткою, засумували не лише наші тернопільські земляки, але також і всі ті, хто хоч раз в житті мав змогу відвідати її на відпусті Успення Матері Божої. Для нас тернопільців була успенська церква тим, чим для киян Печерська Лавра або для волинян Почаївська Лавра. З нашої святині не залишилося найменшого сліду, але вона залишилася навіки в нашій пам'яті, у наших серцях. Знятки Свято-Успенської церкви поміщені у тернопільському регіональному збірнику "Шляхами Золотого Поділля" (I-ий том, ст. 178-179).

Авторові цих рядків вдалося дістати з Тернополя зшиток, в якому на 14 сторінках записано докладний опис руйнування Свято-Успенської церкви. Цей новітній Нестор — літописець, чесний та побожний мешканець рідного Тернополя, передаючи свій зшиток моїй землячці, колишній сусідці в давньому Тернополі, — просив опублікувати це у нашій пресі, щоб вільний світ знав, яку страшну кривду заподіяли нам московські шовіністичні зайти. Даймо слово нашому Несторові. Цитую докладно за оригіналом лише ті суттєві місця з його записника, які безпосередньо відносяться до руйнування нашої святині, при чому залишаю правопис і стиль автора.

"Сумні дні були для Тернопільчан у травні 1962 року. Не минуло ще 10 днів з того часу, як почали розбирати каплицю, що стоїть по середині цвинтаря напроти дзвіниці. Напис, який був різьблений на кам'яній плиті, звучав так: Отці І. С. В. Избавителя збудували цю каплицю у 200-літню річницю основання чина (1732-1932). Тим самим трактором, що

Свят-Успенська церква, яку оо. Редемптористи розбудували у 1930-их роках. Знімок робив Яцусь в Тернополі в 1939 р.

розвалювали каплицю 28 травня 1962 р., після обіду стягнули баню з дзвіниці, що стоїть при вул. князя Константина Острожського“. (В 1931 році передав Слуга Божий митрополит Шептицький Свят-Успенський монастир оо. Редемптористам. У 1932 р. стару, первісну каплицю поширив і збудував покійний будівничий Андрій Фалендиш. На тлі старої каплиці зроблено знімок в 1887 р. тернопільських міщан з о. кан. Василем Фортунією. Він є теж у збірнику "Шляхами Золотого Поділля" І-ша частина, ст. 107.)

"Я, переходячи гостинцем біля дзвіниці, на хвилину став, в той час підійшов до мене начальник від тих, що розбирають, прізвищем Фінашин Микола Павлович, а заступник Фінашина є Пацула Ісаак Карпович, я тоді питаю начальника нащо ви робите нам таку кривду, нащо ви розбираєте таку старинну пам'ятку, то ж краса міста, культура українського народу, хто зна чи де в світі є така друга дзвіниця як та, навіть чужинці під час війни, Італійці, Німці, Мадяри любовалися нею, малювали і фотографували її. А Фінашин відповів мені: "ето строїли попи, розбіром сделаєм сдесь двор". Закінчили розбирати каплицю і дзвіницю 25 серпня 1962 р. Рано скинули хрест з середньої бані і зачали руйнувати цер-

кву всередині, ламали образи і престоли, зривали підлогу паркетову. Ученики з російської школи, що стоїть біля церкви цілу осінь як виходили на перерву кидали каміннями до вікон. До церкви заходили зі своєю потребою, так що в церкві багато нарobili і поналивали. В той час здiймали бляху з захристії і бічних бань, електрично бурували діри в стінах і закладали міни. 18 жовтня в годині 5-ій після обіду вісім разів вибухали міни в церкві і церква не завалилася. Після того як вже церква була на пів зруйнована, пішли якісь два панки з апаратом і робили знімки ззовні і всередині так, щоб колись як нас не стане, доказувати світові, що церква, дзвіниця і каплиця були вже старі і зруйновані війною і треба було розвалити. Ті самі ученики кидали камінням до розп'ятого Спасителя, що висить біля церкви на дубовому хресті, зроблений з синього каміння величиною чоловіка.

Цілий день в неділю 18 листопада 1962 р. і цілу ніч з неділі на понеділок світили в церкві, бурували діри і закладали міни, а в понеділок рано, ще було темно, 19 листопада 1962 р. в годині 7.30 при допомозі війська і поліції електрично підмiнували. Військо мiнувало, а поліцаї не допускали людей близько церкви, люди плакали, навіть і природа заплакала, співчуваючи з людьми, бо через пів години по вибуху і зруйнуванню впав дощик. Поліцаї людей відганяли і говорили: "полетела ваша церква в космос", а якийсь старшина сказав: "уже дело зроблено". Скоро після розвалення церкви, після сильного вибуху люди з цілого міста і з околиць приходили і приїздили, щоби на власні очі побачити ту велику кривду, яку нам заподіяли. Навіть ті люди, котрі родилися далеко поза межами Тернополя жалували і говорили, що не мали права руйнувати такої старої історичної пам'ятки. Перед тим, як мали мiнувати церкву в неділю 18 листопада пізно вночі підвезли недалеко церкви два великі ескаватори, щоби грузити груз на самокиди і з пожежної сторожі авто з водою в разі пожеги в приватних домах, що стоять біля церкви. А від сильного вибуху в домах біля церкви майже всі вікна були повибиті. Після зруйнування церкви зачали скоро днями і ночами розбивати бані і вивозити автiами груз на церковний город, на Кулицького сіножать, на Яримовича подвір'я, де попало, щоби ближше і скорше спрятатись з такою нечесною, варварською роботою.

Я стояв біля церкви, а до мене підійшов начальник відділу кадрів автоколони прізвищем Гусей Сергій Володимиро-

вич, я питаю його нащо вони зруйнували нашу церкву, а він мені відповів: "вам церкви не треба, маєте кіно і ходіть в кіно". Після розвалення церкви ескаватор підїхав по грузах церковних і до розп'ятого Спасителя, що висить біля церкви, сам страждаючи на хресті і дивиться на своїх плачучих християн українців, жінок і мушчин, люди пхалися до Спасителя, а поліція кричала "одойді". Повідганяли людей, а ескаватор підїхав і хрест зі Спасителем звалив не землю. Ходили по тих грузах в скіряних пальтах і командували такі начальники як Нерсесов Степан Абарцим'янович і М'ячин Микола Захарович".

На цьому кінчить наш новітній Нестор свій опис руйнування Свято-Успенської церкви, яке почалося 28 травня, а закінчилося 19 листопада 1962 р. Цей документ ганьби, зокрема ж оті суто московські прізвища новітніх геростратів нагадуватимуть нам повсякчасно, хто був і є нашим найбільшим ворогом. Москва руками своїх опричників, які хмарою сунули на наші землі, нищила і далі нищить усі цінні історичні, культурні пам'ятники нашого народу. Вона проводить насильне обмосковщення нашої молоді з єдиною метою створити один советський народ... Хто дав право оцим московським безбожницьким зайдам нищити нашу святиню? Чи т. зв. Міністерство Охорони Пам'яток Культури УССР знало про цей жахливий вчинок? Нехай про цей документ ганьби дізнається вільний світ, а в першу чергу Ватикан, який досі не хоче признати нам права створити Патріярхат Української Католицької Церкви на чолі з Їх Блаженством Кардиналом Йосифом Сліпим.

Зшиток — оригінал з описом руйнування Свято-Успенської святині в Тернополі зберігається в архіві Їх Блаженства Патріярха Йосифа Сліпого в Римі.

Стаття — опис руйнування була друкована у календарі "Нового Шляху" на 1971 рік, ст. 149-152.

**ОБРАЗИ ХЛІБОРОБСЬКОЇ ПРАЦІ
ТРАДИЦІЙНІ СВЯТКУВАННЯ**

Олександр Жабський

ЖНИВА

Вночі на землю спали роси
І вранці сріблом зацвіли,
А жита спілого покоси
На жовті стерні вже лягли.

Сміється небосхил привітно,
Де неозора неба синь,
І вабить подихами вітру
У сонцесяйну далечінь.

Вже перепілок доокола
Чарівна пісня ожива,
І голос їх дзвенить над полем,
Немов виспівує: "Жнива"!

Жнива! Яка пора чудова —
Лягли покосами жита.
А люди йдуть у поле знову,
Щоб у труді цвіло життя.

липень 1963

ЖНИВА НА ТЕРНОПІЛЬСЬКИХ ПОЛЯХ

Останні вози запашного сіна з Гаїв або Берегів наповняли ароматом міщанські стодоли і обороги. Заїкнчилася возовиця сіна, зближалися жнива. На полях почали біліти високі, мов очерет, лани жита і густої пшениці. З давен-давна було традицією тернопільських міщан ходити перед жнивими процесією в поля, де на роздоріжжях, біля хрестів і пам'ятників відправляли священники молебні, щоб Господь хоронив збіжжя від тучі і граду та щоб благословив багатим врожаєм.

З увагою і дбайливістю готувалися до жнив міщани, до тієї найважливішої праці в році господаря. Направляли вози, кували коней, купували коси, серпи, граблі та інше сільсько-господарське знаряддя. Дуже часто купували на ярмарку нові драбинясті вози, а то й додаткову пару коней на час жнив і обробки поля. Не зважаючи на те, що міщани точно платили свої дорожні податки, майже всі польові дороги і доріжки були під час польської займанщини в жалюгідному стані. Тому кожного року перед самими жнивими їздили міщани гуртом в поля вирівнювати дороги, направляти містки, засипати ями.

Зближалось свято св. Івана "Купала" або, як у нас називали, Івана "лопуха", тому що лопухами і чорнобілем маїли хати, стодоли, ворота, плоти. Святий Іван вирішував початок жнив. Якщо зерно жита і пшениці мало "молочко", було м'яке, то треба було ще з тиждень подождати, але як було вже тверде, то це означало, що жнива можуть починатися. Звичайно у той самий час водили міщани "вогульників" (спільників) женців, косарів, показували поля та годилися з ними за 7-ий або за 8-мий сніп.

Зараз після Івана, у найближчу п'ятницю — казали: п'ятниця — добрий початок — і починалися жнива. Удосвіта, ще поки зорі світ заповідали, виходили женці і косарі з усіх кінців міста на тернопільські поля, від сторони Шляхтинців, Смиковець, Гаїв Великих, по Береги над Серетом. Тоді, здавалося, тихі спокійні поля, на яких лише легенький вітрець гнув ко-

лосья, наче хвилі океану, то в один, то в другий бік, нараз оживали, будилися зі сну. Протяжне: "Дай Боже щастя!" або "Боже помагай!" лунало полями. Невідступний товариш трудівника на ріллі, жайворонок, злетівши високо вгору, вже щебетав свою ранню молитву. Сполохані перепелиці перелітали з поля на поле, а збуджений з просоння заєць плигнув з-під межі у сусіднє жито. Почалися жнива. Чути було шум-шарудіння кіс і серпів. Час від часу приставали косарі і брусками гострили коси. На полях з'явилися перші снопи, в'язані руками або "юрком" (короткий дерев'яний колик, яким тісно скручували перевесла), рядами лежали покоси. Кожний спішився, щоб якнайбільше нажати чи накосити до часу, коли вийде пекуче сонце... Під вечір, коли сонце ховалося за обрії, жінці зносили снопи на середину поля, складали в копи — п'ятнадцятки і накривали "шапками". Перший день жнив добігав до кінця. Пізнім вечором верталися жінці та косарі втомлені домів.

Два-три тижні тривали жнива. На полях росли густо копи, наче зорі на небі. Почалося орання стерні, "підкид", під озимину. Щодня можна було бачити плугаторів, що орали стерні, залишаючи лише вузькі смуги середини поля, на яких стояли копи. Не раз можна було бачити міщан, які забирали з поля

копу або півтори жита, щоб змолотити його на перевесла або змолоти зерно у млині на перший хліб. Збіжжя, простоявши на полі в копах 2-3 тижні, зовсім допіло. Настав час забирати його додів, настав довгожданний час сноповозів. Зранку до вечора "курилася доріженька" від куряви, що її збивали кінські копита. Чути було дзеленькання порожніх возів і пирскання коней, які бігом гнали по снопи, чути було скрип коліс під тягарем снопів. Гамірно і весело було тоді на полях. Незважаючи на порох, дощ, болото, спеку, їзду по наших дорогах, де кожного трясло, наче трясця, — жнива, а особливо сноповози, належать до приемних хвилин у житті всіх нас тернопільців. Хто з нас не пам'ятає того, як в часі жнив їздили по снопи не лише міщани-господарі, їхні діти, учні, студенти, але також вихідці з міщан: адвокати, лікарі, професори, інженери, священники та інші професіонали, які або помагали своїм батькам, або мали свої власні господарства. Ніхто з них не соромився тієї праці, гордий, що може хоч частинно віддати борг прадідній землі за те, що його викормила і вивела в люди.

І наче на яві виринають картини з недавно минулих літ. Їдете швидко в порожні по снопи у валці возів, у куряві, яка неначе дим стелиться полями, легкою поволокою вкриває гарячим сонцем обпалене та спітніле ваше обличчя. Їзда такими польовими дорогами, як "Франтова" або "На ямах", залишилася у нашій пам'яті. Траплялося не раз, що навантажений снопами віз в'їхав у таку "яму" і перекинувся догори колесами... І коли не було близько нікого допомогти звести воза, то не залишалося нічого іншого, як розрублювати його знов і наново складати снопи... При цьому немало обмолочено зерна. Хто з нас не мав міхурів, мозолів на долонях від подавання вилками тяжких житніх снопів на 3-тю або 4-ту верству, на запілля в stodолі або на високий стіжок на подвір'ї? Не раз, бувало, їдучи по снопи, набирали хлопці яблук і груш у "сакельню", чи пак в "опалку" (назва мішка з шшитими дрючками, у якому держали обрік для коней), щоб опісля кидати ними до дівчат. Приемно було вертатись на возі зі снопами у тихий місячний вечір, коли, лежачи горілиць, ви трималися руками "рубля", вдихали прохолодне вечірне повітря і дивилися на ясні зорі і повен місяць. Здалека долітала пісня, яка під такт коливання воза заколисувала вас, втомленого цілоденною працею, до сну...

Минуло вже 44 роки з того часу, як останній раз були жнива на тернопільських полях, як останній раз возили ми снопи з рідних полів. Все змінилося. Наші прекрасні, урожайні поля заорали нові хазяї тракторами, забрали до колгоспу, або збудовано на їх місці фабричні споруди. З діда-прадіда власників цих піль, тернопільських міщан, частинно вивезено на Сибір, а їхніх дітей переселено "добровільно" на цілині землі Казахстану. Багато з них, старших віком, вже давно спочило вічним сном. Не багато залишилося їх в живих. Вони, немов ті останні могікани, у злиднях доживають віку.

Затих скрип міщанських возів під тягарем золота подільських ланів на польових дорогах під час сноповозів. Не чути гомону веселої жнивної пісні. Не вітаються вже більше жінці і косарі, як давно, радісним: "Дай Боже щастя!" Все це минулося, відійшло до історії. Залишилися спогади, які у літній, гарячий час оживають у нашій уяві та нагадують нам жнива на тернопільських полях.

Стаття була друкована у "Свободі" ч. 160 22 серпня 1962 р. У календарі "Свободи" на 1982 рік ст. 132-134.

Сінокоси в тернопільських Берегах

Тихо, повільно несе свої води ріка Серет подільськими лугами, ярами до далекого Дністра. На північний захід від Тернополя, між селами Біла і Кутківцями творить Серет великий став. Прорвавшись крізь греблю, пливе він вниз під Загробелю і Петриків, а далі в'ється лугами в Берегах Великих. На своєму шляху творить він круті повороти, підмиває у глибокому річищі береги з однієї сторони, а наносить намул на мілинах з другої сторони берега. Стрункі тополі, вільхи, трепети-осокори, плакучі верби та верболози, які своїм корінням неначе в обіймах держать річище ріки, творять чудові мальовничі краєвиди.

На правому березі Серета розкинулись сіножаті петриківців, а на лівому, від Білої Гори аж до Березівського лісу, міщанські, церковні та міські. Залізничий шлях, що веде з Тернополя до Березовиці Великої, розділює сіножаті від полів. Рівнобіжно до залізничного шляху вела берегами доріжка, кудю, особливо на весні, любили проходжуватись тернопільці. Лунав гомін пісні вечорами при сьйві місяця і супроводі ляцання солов'їв.

На провесні, коли сонце стопило сніги, і як лише почала рости трава, виходили міщани на свої сіножаті в Береги розгортати купи кертовиння і розкидати нанесений водою намул, щоб під час сінокосів не зачепити або, борони Боже, не зломити коси. Зближався час перших сінокосів, який звичайно припадав у половині червня. Вже заздалегідь приготувлялись міщани до сінокосів: клепали, гострили коси, направляли граблі, вили та ладнали довгі драбинясті вози. Наші зарічні сусіди петриківці були, мабуть, кращими астрономами, вони вміли вгадати погоду, яка грала таку важливу роль під час сінокосів, особливо під час сушення і воження сіна. Одного дня вранці виходили петриківці на свої сіножаті косити сіно. В наступних днях починали косити і наші міщани. Бувало, від досвіта до пізнього вечора чути було обабіч Серета шарудіння кіс. Лише час-до-часу приставали косарі, щоб підгострити косу або напитися води з холодного джерела. За косарями стелилися рівними рядами покоси запашного сіна. Сполохана жовто-біла ласичка вийшла зі своєї нори і, піднявшись на задні лапки, обережно розглядалась довкола. Часом пурхнув з гнізда водний птах і сховався у верболозах, тікаючи від несподіваного гостя-косаря і його гострої коси, а бузьки-чорногузи повагом ступали поміж покосами, шукаючи своєї добичі.

У той самий час, коли починались сінокоси, кінчилася наука в школах і починались вакації. Багато міщанських синів помагало косити сіно своїм батькам. Вони теж опісля помагали косити і в часі жнив. Гімназійна і студентська молодь, діждавшись заслужених вакацій, гуртами вилігувалась на сонці, на дозвіллі проводила час на берегах Серета, толочила міщанські сіножаті, в тому і сіножать "Сан Маріно" автора цих рядків. Але насправді хлопці були чемні і уважні, вони дуже часто самі помагали в праці біля сіна. Як трава просохла, треба було перевертати і розтрясати покоси. Цю працю помагала виконувати вся міщанська сім'я. Весело і дружньо працювали, бувало, на своїх сіножатах міщани, свояки автора цих рядків, Кравченюки, Яримовичі, Кучерські, Бриковичі, Решетухи та інші. Звичайно жінки і старші діти загортали сіно до валу, а дорослі і сам господар з наймитом складали його в копиці. Складання сіна в копиці не було легкою працею, і тому неодному з нас, міщанському синові, заливав піт очі, а міхурі немилосердно пекли долоні.

Якщо сприяла погода, то за кілька днів починалося воження сіна. Часто, одначе, траплялося, що після сльоти треба було наново розкидати копиці і просушувати сіно. В часі возовиці довгими валками котилися вози, навантажені сіном, вузенькою доріжкою в Беєргах, а далі польовою дорогою через Бакаїху (назва полів поміж "гостинцем" і Берегами). Всі дороги були встелені у той час сіном, яке клаптями спадало з возів або яке збиточні діти смикали з возів на вулицях передмістя. Сіно зберігали на стрихах, в оборогах та стодолах. Воно було цінною пашею для худоби на зиму. Дехто з наших міщан мав, oprіч сіножаті в Берегах, ще трохи сіна в Гаях Великих на зрубках, галявах. Це запашне лісове сіно було краще, як сіно з Берєгів. Його зберігали окремо. Як здорово та приємно було спати на цьому сіні в стодолі вліті, вдихаючи аромати пахучого лісового зілля.

В місяці жовтні, коли закінчено копання картоплі і коли починалась сівба пізньої озимини, припадали другі сінокоси. Це друге сіно не було першої якості, його називали отавою. З уваги на те, що дні були коротші, треба було добре спішитись, щоб зібрати його сухим, бо осіння сльота дуже часто робила шкоди. Але працюючі міщани все вмiли вчас упоратися зі своїми осінніми польовими працями.

**

Сьогодні настали великі зміни в "новому, радянському" Тернополі. Наше місто і колись такі мальовничі Береги Великі зовсім змінили своє обличчя. Нові хазяї змінили навіть річище Серета від греблі до Петрикова. Немає в живих і тих, що колись косили своє власне сіно на сіножатях в Берегах або в Гаях Великих. Назавжди затиш скрип возів під тягарем запашного сіна на польовій дорозі. Залишилися лише спогади, які пригадують нам про сінокоси в Берегах Великих над Серетом.

Давно затиш гомін терлиць

Льон і коноплі, які з давен-давна вирощували наші селяни, особливо в селах положених над ріками, відіграли велику роль в економіці села. Побіч шкур, які селяни самі собі виправляли на обуву, льон і коноплі були дуже важливим сирівцем, з якого вони ткали одіж, сорочки, рушники, рядна тощо,

а з гіршого прядива-клоччя сукали мотуззя, линви, упряж. Під цим оглядом село було самовистачальне, воно зберігало свою традиційну ношу, яку поволі почала витискати міська мода. Управа льону і конопель перейшла теж і до міст.

На підміських полях давнього Тернополя, де звичайно вирощувано городину, засівали міщани невеликий шматок поля, здебільша при дорогах, коноплями або льоном. Сіяли більше конопель, ніж льону, бо цей останній вимагав більше обробітку. Йдучи, бувало, раннім літом полями, ви любувались голубим ніжним цвітом льону і вже здалека чули запах конопляного пилу. Спершу дозрівала плоскінь, біла якої почали жовтіти з-поміж матірки. Її вибирали, в'язали в малі снопки-горстки і розставляли на полі на кілька днів, щоб краще допіла. Ще й досіль чую гомін пісні: "Ой під гаєм зелененьким брала вдова льон дрібненький", яку співала моя небіжка бабуна, вибираючи льон на "Бакаїсі"*) в Берегах. Матірка росла до осені, до часу, коли дозріло сім'я (насіння). Його звичайно ласували стада шпаків, горобців, щиглів та чижів. Цих останніх ми, малі хлопці, любили ловити на сільця з кінського волосіння, які ми прив'язували до билини коноплі... Хто ж з нас 60 чи 50 років тому міг подумати про те, що ця звичайна, невинна рослина конопля, головню її сушене листя, є саме тією "маруваною", яку курять мільйони молоді в США і в усьому світі. Вона стала в останніх десятиліттях найважливішою проблемою побіч інших наркотиків, яку уряди США і світу не можуть розв'язати...

Колишні тернопільці напевно пригадують собі мочення конопель чи льону в Сереті? Бувало, ми помагали нашим рідним вантажити на віз т. зв. мандлі (12 снопиків — це був один мандель) і везти їх на Білу Гору мочити. Тут вода була плитка,

---

*) Проф. Павло Дяків (вивезений більшовиками в 1941 р., загинув без вісті) у своїй статті "Церква Чесного Хреста в Тернополі", "Наша Батьківщина", Львів 1937 ч. 12, ст. 271-274, згадує про напади татар на Тернопіль в рр. 1672-1679. Згідно з переказом татарський ватажок Бакай був вбитий гранатою, яку вистрілив дяк з церковної вежі. Він готовив напад на місто, але дяк Йосип своїми влучними пострілами з гармати не допустив до цього. Бакай згинув саме у смугі піль над Серетом, і від нього походить назва полів Бакаїха.

і ми, бродячи по пояс у воді, неначе лелеки, помагали забивати колики, прив'язувати до них коноплі і накривати болотом, намулом та камінням, щоб вода не забрала. Ціла Біла Гора вкрита була в той час коноплями. До тижня бадилля конопель побіліло, його треба було виймати з води і сушити на березі. Решту досушували вдома, розставляючи горстки довкруги столи чи плота.

Після закінчення польових робіт прийшов час на ломку конопель або, як у нас називали, "отіпання" на терлицях. Тоді в соняшні дні золотої осені чути було на подвір'ях ритмічне стукання терлиць, довкола яких сипалось біле терміття. Очищене від терміття прядиво чесали дротяними щітками, скручували, неначе косу, в повісма і зберігали в коморі. Взимі, коли надворі шуміла сніжна заметіль або скрипів під ногами мороз, настав час прядіння. В кухні (де звичайно найтепліше), або в кімнаті біля печі сідали прядільниці на прясло (основа кужіля), прив'язували прядиво до кужіля і, скубаючи його лише двома пальцями лівої руки, сукали нитки. Нитки самі намотувалися на веретено, яке, порушуване пальцями правої руки, з шумом кружляло у повітрі. Не раз бувало, що прядільниця чи то під впливом тепла, чи може з утоми після цілоденної праці, впадала в обійми сну... Зовсім так, як співається в пісні: "Ой, пряду, пряду, спатоньки хочу"...

З веретена намотували нитки на т. зв. мотовило. На нього намотувано 12 пасем по 24 нитки. Це був один міток. Мітки возили до ткачів на поблизу села, які з тонших ниток ткали кращі полотна-плоскінницю, а з грубших т. зв. валовину на мішки. Готові полотна треба було ще золити, тобто мочити в лузі з попелу і після цього вибілювати на сонці. З насіння коноплі били в оліярнях олію, яка була знаменитою омастою, особливо в часі посту, а витиски-макухи були добрим кормом для худоби. Таким чином наші працюючі жінки-господині, які самі виконували цей складний і довгий процес від вирощування з насіння аж до готового продукту — полотна, багато допомагали в домашньому хазяйстві.

Сьогодні той такий важливий колись домашній промисел відійшов до історії. Льон та коноплю сіють нові хазяї на "кол-госпних ланах", а складний ручний процес замінили машини. Безслідно зникли підміські поля, на них збудовано різні фаб-

рики, заводи. Давно замовкли пісні прядільниць, затихли терлиці на опустілих подвір'ях. Їх мабуть використано на... паливо. Але їхній гомін ще й досіль не затих, він залишився назавжди в нашій пам'яті.

"Вільне Слово" ч. 44, 2 листопада 1968

"Новий Шлях" ч. 43, 23 листопада 1968

"Свобода" ч. 227, 5 жовтня 1979

РІЗДВО НА ДОРОШІВЦІ

Присвячую пам'яті моєї дорогої
матері Марії з Бортників Остап'юк

"Пам'ятаю добре так, як нині:
У кутку стояв пшеничний сніп,
І врочисто на старинній скрині
Сяла свічка, встромлена у хліб.

... Пам'ятаю добре так, як нині,
Спів колядки, ясне сяйво свіч...
То було в прекрасній Україні,
У різвяну, повну чарів ніч."

(Р. Завадович: "У різвяну ніч")

У різвяний час летять гадки кожного з нас до рідної хати, де залишились молоді літа, наше минуле. З'являються незабутні хвилини Святого Вечора, який святкували ми колись у родинному колі. Оживає містерія різвяної ночі, пригадуються різвяні традиції, які ми колись з таким піетизмом зберігали.

До Різдва готувалися дорошівці з великою дбайливістю і увагою. Ще за тиждень-два до свят приготувляли господарі дрова на паливо, різали січку для худоби, хто кератом, а хто ручною січкарнею; відгортали сніг на подвір'ї, довкола хати, перевіряли ями з картоплею і буряками. Ранками чути було пронизливий крик безрог, яких "кололи" на свята. Вечорами пахла вуджена шинка та ковбаси... А вже з особливою увагою приготувляли до свят жінки-господині, яким і так ніколи не

бракувало праці. Вони прибирали у кімнатах, білили вапном кухню, сіни, підбілювали печі. Очищували у підвалі від плісні бочки квашеної капусти, огірків, яблук тощо. Приготовляли борошно, крупи, квасолію, сушені овочі, щоб все те було готове до печення та варення. Звільнена від науки дівчата теж не гайнувала часу. Вона очищувала мак, опихала пшеницю на кутю, товкла горіхи тощо. У той час ходив по хатах з проскуркою дядько Степан Шутівський, бажаючи усім Веселих Свят та щасливого Нового Року. Старші діти їздили саньми до Гаїв, Березівського або Петриківського лісу за ялинкою, зрізуючи її крадькома, щоб ніхто не бачив... Останніми роками можна вже було купити ялинку на базарі.

Швидко минали дні і наближався довгожданий день Святого Вечора. Було у нас таке повір'я, що як у хату того дня удосвіта увійде хлопець або дорослий чоловік, то це означає щастя, зате дівчина чи жінка приносила нещастя. Все печення булок, калачів, книшів, медяників, маківників, тортів, тістечок та інших ласощів було закінчене попереднього дня. В день Святого Вечора варився пісний борщ з "вушками" (малі вареники, начинені ікрою та грибками), капуста, горох, кілька родів вареників, риба смажена або начинювана "на жидівсько", голубці, узвар (сушеня). На кінець приготувалася кутя та смажились пампушки. Запах студеної риби і різних страв наповняв кухню і кімнати, але ніхто не важився їсти, усі постили до святої вечері.

Сонце заходило червоною загравою за Серетом і ховалося за Загробельську гору. На білий сніг лягли рожево-фіолетні тіні. Смеркалося. Після цілоденного труду моєї матері і бабуні (і мого також) нарешті зближалися врочисті хвилини Святого Вечора. З бабуною вносив я до кухні дідуха — в'язку вівсяної соломи (часом ячмінної), а до кімнати діда — сніп золотої пшениці (або жита) і ставив його на покутті. Стіл притрушували сіном і накривали білим обрусом, ставили на ньому книш зі свічкою і кутю. Решту сіна клали під стіл. В куті мерехтіла ялинка. Дим свічок, запах сосни і лісового сіна, неначе церковний ладан, підносив святковий настрій. У молитовному скупченні ждали всі появи першої зірки на небі. Тому, що господар дому, мій батько, загинув в Україні разом із 40-тисячима воїнів УГА, — ролю цю перебрала бабуня. Провівши молитву, вона ділилася свяченою проскуркою, бажаючи нам щастя та здоров'я. Святу вечерю починали ми борщем, а у кого бу-

ла пасіка — кутею. Тоді звичайно першу ложку куті кидали на стелю і рахували, скільки зерен прилипло до неї, бо стільки мало бути роїв в наступному році. Виходили надвір дивитися на небо і вгадувати урожай. Якщо небо було ясне, зоряне, то це означало, що буде добрий врожай (стільки кіп на полі, скільки зір на небі)..., але як небо було темне, захмарене, то на полі буде пусто... Ще не закінчилася свята вечерея, як під вікном почала колядувати і віншувати дівтора: "Віншую вас тими святами, щоб ви довго жили від Богоявлення до Воскресення, від Воскресення до сто літ, доки вам Пан Біг призначив вік. Христос Раждається!"

Після того, як дівтора закінчила колядувати, почав ходити вертеп. Він був приблизно на півтора метра високий, а на два довгий, мав два поверхи з 3-ма банями. Його майстрували, наклеювали колірними паперами парубки ще на кілька тижнів до свят. Він був тяжкий, і його несли чотири хлопці. До гурту акторів-лицедіїв належало біля 20-ти хлопців. Були там три царі, Ірод, янголи, лицарі з мечами і в шоломах, чорт, жид з козою, смерть з косою та інші. На Свят-Вечір у січні 1924 р. відбулася на Дорошівці "зустріч" двох вертепів: Микулинецького з Зарудянським. Переговори "представників" обох вертепів не дсвели до перемир'я... Почався рукопашний бій. Вранці на Різдво, йдучи на Всеношну до Свят-Успенської церкви, бачили ми залишки розбитих вертепів, кольорові папери, коли, частоколи... Такий трагічний був епілог цих двох вертепів. В пізніших роках ходили ще у нас вертепи, але вже зовсім менші, з невеликим "ансамблем" акторів...

Другого дня свят почалися коляди. Колядували на церкву, церковні хори, "браташів" з дзвінскм і сестрицтва. Колядував хор "Молодої Громади" на "Просвіту", Рідну Школу" і на інші цілі. Колядників щедро обдарсвували і гостили. На третій день свят був у нас традиційний звичай санкування кіньми. Бувало, вибереться двоє-трое саней з хлопцями і дівчатами і жнуть вулицями міста, а далі полями з вітром в перегони, до Гаїв Великих. Пісні, сміхи, жарти веселого товариства лунали довкола. Дзеленькали дзвінки, пирскали в бігу коні, кидаючи копитами холодний сніг в обличчя пасажирів... Особливо було приємне санкування в Гаях Великих полянами поміж деревами і кущами, вкритими сніжним пухом. Високі дуби, крислаті липи, плакучі берези, вкриті срібним інеем, осяяні промінням за-

ходячого сонця, стояли непорушно, неначе казкові, маестатичні постаті лісового царства...

У вечірньому сумерку здалека мерехтіли світла міста. Втомлені і голодні коні самі спішили домів. По дорозі вступало товариство на іменини "Стефи" або "Стефана", і після щедрої гостини забавами, танцями закінчено різдвяні свята.

**

Останній раз святкували ми Різдво на Дорошівці в рідному Тернополі пам'ятного 1944 року, коли зі Сходу вдруге сунула червона Москва. У холодні березневі дні залишили ми батьківські пороги. Сьогодні наш давній Тернопіль зовсім змінив свої обличчя. Нові хазяї перезвали вулицю Дороша на Павлова. Кілька літ тому вони хотіли її зовсім знести, а мешканців перенести до нової ділянки "Дружба" на Загробелі. На місці нашої вулиці хотіли збудувати автобусну станцію, але завдяки енергійним заходам деяких мешканців вдалося її зберегти, а автобусну станцію збудовано на Оболонні. З багатьох міщанських родин залишилися одиниці. Друг юних літ у своєму листі згадував про святкування Різдва на Дорошівці: "У нас лише дехто зберігає традицію дідуха, сіна, залишилися лише ті самі коляди. Немає могучих хорів, як бувало колись, лише малі діти колядують на свій лад: "Я малий хлопчик, сів собі на стопчик"... Але все ж таки святкуємо!"

Святкуйте, Друзі, на Свят-Вечір ми злинемо до Вас на крилах згадки з колядою.

"Новий Шлях" ч. 3, 6 січня 1968 р.

ЙОРДАН У ДАВНЬОМУ ТЕРНОПОЛІ

Водохрищу-Йордан святковано в Тернополі незвичайно врочисто. В день Щедрого Вечора святили воду перед полуднем в усіх наших трьох церквах окремо. Парафіяни Чесно-Хресної церкви (Надставної) святили воду на ставі біля великого ледяного хреста, прикрашеного чатинням і ялинками, але звичайно святили біля церкви. У церкві Різдва Христового (Середній) святили воду також біля церкви. В колишній Свят-Успенській церкві святили воду біля церкви лише тоді, коли була погана погода (сніжна заметіль, мороз), але зви-

чайно святили воду біля криниці, саме у тому місці, де вулиця Дороша лучиться з Микулинецькою. Але найбільш врочисто, так би мовити, з парадною відбувалося водосвяття на площі Собеського, оподалік Домініканського костьола.

Автор цих рядків пригадує собі свячення води на Йордан на площі Собеського в 1914 р., коли як учень школи вправ, яка містилася в той час в домі Стахевича, де була державна учительська семінарія, — брав участь у тому святі. На спорудженому на площі підвищенні уставлено престіл, а по обох його боках стояли великі бочки-каді з водою. Все це було прикаршене сосною і ялинками. З усіх церков прибули процесії в супроводі священників, а з церкви Різдва Христового з о. крилошанином Володимиром Громницьким, парохом Тернополя. У водосвятті брала участь також польська процесія з парафіяльного костьола. За процесіями уставились школи, представники військової і цивільної влади в парадних уніформах з золотими квітками та блискучими шпадами. За ними стояли представники наших громадських організацій, міщани і Соколи зі своїми прапорами. За масами народу (мешканці Тернополя і довколишніх сіл) уставилося австрійське військо у святкових уніформах з чаками, прикрашеними галузкою сосни, і телячими торністрами на плечах. Порядок на площі втримувала міська пожежна сторожа в "золотих" шоломах і жандарми з когутячими перами на чаках і з короткими закривленими шаблями при боці.

У тій хвилині, коли о. Громницький, занурюючи трираменний свічник у воду, грімким голосом заїнтонував: "Велий еси, Господи, і чудна суть діла Твоя", — затрубів сурмач на позір. Впала команда дижурного офіцера "фюер", і грімка сальва почесної сотні, неначе один вистріл, стрясла мурами "Оберстебойде" і сусідніми будинками. Після відспівання церковним хором многоліття для "Найснішого Пана" цїсаря Франца Йосифа І-го, Папи Римського та інших церковних достойників, відіграла військова оркестра австрійський гимн "Боже буди покровитель". Під звуки йорданської пісні "Явився еси днесь вселенній" почав кропити о. Громницький при співучасті інших священників свяченою водою довкола маси народу. Як лише священники відійшли від престола, щоб відпровадити процесії до своїх церков, кинулися маси народу до бочок з водою із дзбанками, банками, пляшками та іншим посудом, щоб зачерпнути свяченої води. Інші почали ламати галуззя смереки

та ялинок довкола престола. Метушня, гамір заповнили велику площу. Урочистість водосвяття закінчена.

Варто згадати, що свячення води відбувалося напередодні вранці у нашій державній гімназії, а також в жіночій гімназії "Рідної Школи" при вул. о. Степана Качали. В українській державній гімназії відбувалося свячення води в гімнастичній залі, після чого о. катехит д-р Микола Конрад (мученик за Христову віру) кропив всі кляси і шкільні приміщення. Мешканці Тернополя, зокрема міщани-господарі вірно зберігали давню традицію кроплення свого господарства свяченою водою у день Йордану. Звичайно це відбувалося так, що попереду йшов син, який ніс буханець хліба, а за ним батько чи мати-вдова або дід з мискою свяченої води і кропив кропилом, виготовленим із житніх колосків — хату, комору, стодолу, стайню, худобу і всі господарські будинки, при чому робили знак хреста на всіх дверях. Це мало хоронити господарство від усякого зла та нещастя.

Під час польської займанщини відбувалося свячення води ще декілька разів на площі Собеського, але коли польська влада почала вимагати, щоб у водосвятті брало участь польське військо враз із своїм капеляном, з "казанем" польською мовою, включно з відігранням військовою оркестрою "Ще Польска", тоді наше духовенство відмовилося від тієї почеси... Від того часу відбувалося свячення води в день Йордану в церкві Різдва Христового, де, як відомо не було багато місця. Одного разу трапилося таке, що чоловіка, який занадто нахилився над бочкою зі своєю банкою, товпа під напором задніх нехотячи штовхнула у воду...

**

Останній раз відбулося свячення води на Йордан в давньому Тернополі пам'ятного тривожного січня 1944 р., коли зі Сходу вдруге сунула червона Москва. Від того часу минуло 40 років. Давно немає в живих наших священиків, повмирали наші замітніші міщани: Чубаті, Грицина з Глибокої вулиці, Василь Дрогобицький, Корнель і Михайло Яремовичі з Микулинецької, Степан Кучерський з Білогірської, відомі м'ясарі Партеній і Тит Яремовичі, Андрій Фалендиш, відомий будівничий, Петро і д-р Степан Бриковичі, проф. Ілярій Брикович, заслужений діяч Тернопільщини, який серед страшних мук помер на Сибірі. На Сибірі помер також д-р Степан Чумак, активний

громадський діяч, один з директорів фабрики паперців "Калина". Всі вони колись на Йордан носили святе Євангеліє, три-свічники, бальдахім чи інші церковні реліквії. 30 липня 1968 року помер останній парох Тернополя о. Степан Ратич, колишній катехит наших гімназій. Його постать як незвичайно точного і совісного священослужителя, скромного і милого у своїй поведінці, залишиться назавжди у нашій пам'яті. В листопаді 1969 р. помер останній священник давнього Тернополя о. Іван Пасіка.

І коли ми, тернопільці, злинемо гадкою у різдвяний час до давнього Тернополя, нам ввижатиметься кремезна постать о. крилошанина Громницького і причується його сильний голос, коли він занурюючи святий хрест і трираменний свічник у воду, заїнтонує слова водосвяття: "Велий еси, Господи, і чудна суть діла Твоя"...

"Новий Шлях" ч. 4, 24 січня 1970 р.

СВЯТ-УСПЕНСЬКИЙ ВІДПУСТ У ДАВНЬОМУ ТЕРНОПОЛІ

"В тернопільській церкві
У великім престолі
Просить Мати Сина
Нам кращої долі:
Та просить так щиро
Спасення миру,
Що аж прослезилась
Мати наша мила!..."*)

Кінчалися жнива. Змінилася мозаїка полів. Жито і пшеницю вже давно звезено, їх зложено в просторих міщанських стодолах і високих стіжках. Чорно-сірі загони зораної ріллі і блідо-жовті стерні оживляли пасма зеленої картоплі. Лише де-не-де стояли ще копи пізнього вівса і гречки — останні свідки недавніх гарячих подільських жнив. У садах білили ранні яб-

---

*) Уривок пісні до чудотворної ікони Божої Матері Тернопільської, яку уклав у 1902 р. Семен Сеньківський з Гаїв Великих. Дивись "Свобода" ч. 154 з 14 серпня 1962 р. О. Микола Новаківський: "Шляхами наших прочан".

лука "паперівки", червоніли "циганки", синіли різні сливи. Всі ці сонцем налиті овочі, неначе різнобарвні квіти, на тлі зелені і білих домів прикрашували підміські сади наших міщан.

Зближалося свято Успення Божої Матері, роковий храм-відпуст нашої монастирської Свят-Успенської церкви. Кожно-річно відвідувало її на свято Успення понад 10.000 прочан з далеких сторін Поділля, Волині, а перед Першою світовою війною приходили прочани аж з-за Збруча. З особливою увагою приготувлялись до цього свята наші міщани. Господині прибирали і білили доми, господарі упорядковували подвір'я, приготувляли місця на нічліги для гостей-прочан. Вечорами пахло у повітрі свіже печиво з нової пшениці, злітав запах традиційної печеної качки або гуски.

Кілька днів перед святом з'являлися у нашому місті перші прочани. Це були ті, що з далеких сторін приїхали сюди возами, щоб задалегідь знайти нічліг, оглянути церкви, місто або купити дещо з одержі чи хатнього посуду. Аж за цими першими вістунами празника почали напливати головні маси пішки, битими шляхами, польовими дорогами, стежками. Ішли процесії з довколишніх сіл, гомоніли полями релігійні пісні.

Під мурами церкви розбивали свої "будки" крамарі з різними празнично-релігійними реквізитами, як: образами святих, хрестиками, чотками, медаліками, молитовниками, забавками тощо. Перекупки продавали різні споживчі продукти, овочі, напитки. Місто нагло змінило своє буденне обличчя. Всі вулиці заповнили маси прочан. Особливо годі було пройти вулицею Руською та князя К. Острозького. Селянські дівчата — одягнені у вишивані сорочки (кожне більше село мало свої власні взори), гаптовані жупани, корсети з різними герданами, коралями, намистами — цвіли, наче маків цвіт. Хлопці-парубки теж у вишиваних сорочках, а старші газди у полотняних білих штанах, у битих вовняних свитах із стіжковатими шапками або брилями на головах, з-під яких виглядало довге волосся. Вони з гордістю зберігали свою традиційну ношу.

Свято розпочинав у надвечір'я празника величавий похід процесій з церкви Чесного Хреста (надставної) та Різдва Христового (середньої). Хрест і хоругви становили чоло цього релігійно-національного походу. За ними йшли Сестри Служебниці, церковні бартства, громадські організації і молодь із смолоскипами. На окремій носильниці несли члени церковного братства статую Божої Матері. З черги хори і оркестра "Мі-

щанського Братства” з прапором співали і грали наперемінку побожні пісні. Шість найбільш заслужених міщан несли плащаницю Божої Матері. Щойно за ними йшли всі наші місцеві священики (10) і приїжджі, а далі непроглядні маси народу із свічками в руках. Гомін релігійних пісень і шепіт молитов тисячів вірних ворушив вечірню тишу. Мерехтіння світел у вечірньому сумерку кидало тіні на обличчя прочан, додавало чару цій небуденній релігійно-національній маніфестації в честь Божої Матері — Цариці України.

Ще далеко було чоло походу, як вже почали дзвонити дзвони з високої монастирської дзвіниці Свят-Успенської церкви. Хоругви, що ждали в брамі дзвіниці, кланялися на привітання. Усі процесії входили на цвинтар і уставлялися по обох боках широкої алеї, що вела вгору до каплиці, де над престолом в морі світла стояла чудотворна ікона Божої Матері. Після покладення плащаниці у крипті каплиці почався урочистий молебень у честь Матері Божої, який відправляли всі священики. Після молебня була святочна проповідь, що її звичайно виголошували наші найкращі проповідники, до яких належали о. Світенський, парох Ладичина, о. Вонс, парох Чернилева Руського, о. Кароль, парох Микулинець, і о. Сембай. Цілу ніч горіли світла на цвинтарі, цілу ніч молився народ, дякуючи за всі ласки, одержані від Божої Матері.

У той час, як за брамою в церкві відбувалися релігійні відправи, перед брамою по обох боках церковних мурів відбувалися інші, більш прозаїчні, празнично-відпустові, базарні картини... Прохання милостині численних жебраків-калік, старців, які голосно кричали, щоб звернути на себе увагу прохожих. Захвалювання вигуками крамарів їхніх товарів, гра усних гармоній, трубок, свист "когутиків" та інших іграшок зливався в один проразливий гармидер... Хто ж з нас, тернополян, не пригадує собі, особливо в роки золотого дитинства, цих празничних чи пак відпустових картин?

Другого дня, на Успення вранці, заки зорі світ заповідали, відбувалися Богослуження. Точно о год. 10-ій починалася соборна Служба Божа, на яку дуже часто запрошував парох о. кан. В. Громницький високих церковних достойників зі Львова, як єпископів Будку і Чарнецького, митрата Базюка, ректора Духовної Академії у Львові о. Сліпого (сьогодні Йх Святість Патріярх і Кардинал Отець Йосиф) і інших. Часто також правив Велику Службу Божу о. Григорій Чубатий, парох Сту-

пок недалеко Тернополя, найстарший віком священник тернопільського деканату. До Богослуження співав церковний хор під управою дяка Степана Шутовського, який помер у день Успення в 1962 р. на 94-му році життя. Після Богослуження відбувався обхід з Найсвятішими Тайнами, свячення води, зілля і відпустових пам'яток. Господар свята о. кан. Громницький гостив у просторих приміщеннях парафіяльного дому кількадесяти священників обідом. Гостили також і наші міщани своїх кривних, знайомих та приїжджих гостей-прочан. Празничні гостини переривав гомін дзвонів, який сповіщав про відхід процесій з нашої Успенської церкви. Скінчилися врочисті святкування. Піднесені і скріплені на душі поветралися маси прочан до своїх домів.

На весні 1963 р. прийшла з України страшна вістка про те, що більшовики висадили динамітом у повітря в листопаді 1962 р. нашу незабутню Свят-Успенську церкву в Тернополі. Це боляче вразило не лише тернопільців, але й усіх тих, хто хоч раз в житті цю церкву відвідав. Понад 300 років простояла наша святиня (на місці дерев'яної збудовано 1836 р. муровану), ніхто не відважився її нищити. Аж ось знайшлися новітні Герострати, які знищили церкву, каплицю і дзвіницю, не залишивши найменшого сліду! Знімок нашої Свят-Успенської церкви поміщено в першому томі регіонального збірника "Шляхами Золотого Поділля", ст. 179. На цвинтарі біля неї були поховані учасники наполеонської війни, члени царського двора і визначні громадяни нашого міста. Останніх опікунів нашої церкви, улюблених оо. Редемптористів, які так гарно розбудували нашу святиню, більшовики розігнали або заслали на Сибір. Останній раз святкували ми свято Успення в 1943 р., тому 40 років.

І хоча більшовицько-московські заїди знищили дощенту наш храм, то все ж таки його образ і врочисті святкування залишаться назавжди у нашій пам'яті і пригадуватимуть Свят-Успенський відпуст у давньому, рідному Тернополі.

Спогад був друкований в "Новому Шляху" ч. 162, 27 серпня 1963 р. У "Свободі" ч. 203, 21 вересня 1978 р.

ВІДПУСТ СВ. ІВАНА В ГАЯХ ВЕЛИКИХ

Присвячую сл. п. д-рові
Михайлові Сосновському

Скінчилися сінокоси. Останні високі драбинясті вози запашного сіна з Берегів та Гаїв котилися польовими дорогами. Майже всі роботи в полі добігали до кінця, залишалось ще підгортання картоплі (плужкування) і виполювання бур'янів у збіжжі. Почали біліти високі лани жита і густої пшениці. Зближався перший відпуст св. Івана напередодні гарячих жнив.

У надвечір'я св. Івана маїли мешканці Тернополя і Гаїв свої доми, ворота, тини, солом'яні стріхи широким листям лопуха і білами чорнобілу. Св. Іван мав, так би мовити, два епітети. Його звали Іваном "Купалом", або жартома "лопухом". Купалом тому, що звичайно всі старі газди щойно тепер почали купатися в Сереті, а лопухом тому, що саме цим листям лопуха, який у той час виростав до величезних розмірів, маїли свої доми.

В Гаях Великих, які з давен-давна належали до Тернополя, була Свят-Іванська церква, яка належала до тернопільської парафії. До неї кожної неділі приїжджали священники з Тернополя і відправляли Богослуження. Чепурна, мурована гаївська церква стояла біля шосе майже у середині Гаїв, які простягалися понад 5 км., починаючи з півдня від лісу Василя Дідуха аж до полів сусідньої Кип'ячки. Кожного року тут на св. Івана відбувався храмовий празник. У день свята приходили до Гаїв процесії з Березовиці Великої, Кип'ячки, Байковець, Смиковець та інших сусідніх сіл.

З тернопільської Свят-Успенської церкви вирушала процесія під проводом священника, яку супроводили численні міщани. Бувало, раннім холодком ішли прочани гаївським шосе, співаючи побожні пісні, гомін яких сплітався із щебетанням жайворонків. По обох боках шляху легкий вітрець коливав збіжжя то в одну, то в другу сторону...

Гаївська церква, хоча сама потопала у зелені лісу і садів, у храмовий день була замаєна назовні березовим і липовим гіллям, а внутрі стіни, образи святих, хоругви — вінками квітів і запашним лісовим зіллям. Напроти церкви, на шляху стояли будки з празничним крамом, а біля них сиділи старці-жебраки прохаючи крикливими голосами милостині. О 10-ій год. ранку почав правити Богослуження о. крилошанин Громницький, парох Тернополя, в сослуженні священників-гаївчан і сусідніх сіл. (При цьому варто згадати про сімох священників, уродженців Гаїв Великих. Ось вони: о. Іван Сеньківський ЧСВВ, о. Володимир Чубатий, о. Рокіцький (ім'я призабув), о. Михайло Решетуха, о. мгр. Володимир Сеньківський, брат Івана, о. Мар'ян Кашуба і о. Володимир Королук. Отці Сеньківський, Чубатий і Кашуба впали жертвою жорстокого більшовицького терору.) Отець Громницький виголошував святочну проповідь своїм питомим грімким голосом. Після святочних відправ у церкві починалися празничі гостини. Гаївчани гостили своїх тернопільських сусідів, з якими часто в'язали їх родинні зв'язки, і знайомих прочан з довкілля, на лоні природи і у тіні овочевих дерев у саду, вишняком, смачним обідом, першим гречаним або липовим медом і соковитими черешнями. Давно, 40 років тому, святкували ми останній раз відпуст св. Івана у Гаях Великих.

Гаї славилися не лише своїми садами, пасіками, прекрасними місцями відпочинку-дозвілля, але також і тим, що з рядів гаївчан вийшло багато інтелігенції, професіоналістів: сім священників, про яких вище згадано, п'ятеро вчителів, кількох культурно-освітніх, кооперативних і політичних діячів. До найвизначніших з них належить без сумніву сл. п. д-р Михайло Сосновський, який народився 1 грудня 1919 р. у Гаях Великих під час нашої відновленої Держави! Своєю здібністю, наполегливою працею дійшов він до вершин знання, науки, політики. В 1938 р. закінчив відмінно тернопільську гімназію, в 1948 р. на еміграції закінчив право, в 1949 р. осягнув ступінь магістра з історії українського права на Українському Вільному Університеті, а 1968 р. на цьому ж університеті здобув докторат з політичних наук. Ще у тернопільській гімназії вступив у ряди ОУН, де згодом займав провідні становища. Багато праці присвятив нашій молоді, особливо студентській організації ТУСМ ім. Міхновського. Як незвичайно здібний жунраліст, він почав працювати на еміграції у тижневику "Час", а в рр. 1951-1954

був головним редактором "Гомону України". Він був заступником голови Союзу Українських Журналістів (СУЖА). У вересні 1972 р. вступив на працю до редакції "Свободи", де дуже швидко з'єднав собі симпатії і пошану серед членів редакції. (На жаль, в рамках цієї статті немає змоги більше зупинитися на інших аспектах його багатогранної праці.) 25 липня 1975 р. нагло перестало битися його добряче і щире серце. Причина його наглої смерті ще й досі як слід не в'ясна.

**

Сл. п. Михайло ніколи не забував своїх рідних, чарівних Гаїв. У розмовах, зустрічах з автором цих рядків говорив, що вже мабуть ніколи їх не побачить. Дорогий Друже, Ти став гордістю не лише Гаїв тернопільської землі, але всієї України. "Нон омніс моріар" (не увесь помру). Твої діла, літературно-наукова і політична спадщина, частину якої вже видала друком Твоя вірна дружина Оксана, залишаться цінним пам'ятником для прийдешніх поколінь. Нехай цих кілька рядків згадки про відпуст у Гаях, у яких проминули роки Твоєї молодости, буде квіткою на Твою могилу у пантеоні визначних покійників у Бавнд-Бруку.

"Свобода" ч. 172, 1 серпня 1979.

ПЕРШИЙ ПУБЛІЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНЦЕРТ

у Тернополі в 1882 році і відзначення 23-их роковин смерті
Т. Шевченка в 1884 році

Олександр Барвінський згадує у своїх цінних спогадах про перший публічний український концерт, який відбувся в Тернополі 1-го лютого 1882 року. В той час не було в Тернополі відповідного приміщення, де могли б сходитися члени "Руської Бурси" і "Просвіти" на сходини чи засідання. Д-р Володимир Лучаківський відступив свою адвокатську канцелярію на сходини членів згаданих товариств. У грудні 1881 року утворився з членів "Руської Бурси" і "Просвіти" комітет, який мав зайнятися влаштуванням концерту. Але фактичним ініціатором і душею комітету був О. Барвінський, який негайно звернувся до проф. Анатоля Вахнянина, щоб він допоміг влаштувати цей концерт. Вахнянин радо на це згодився і привіз зі Львова найкращих співаків, в тому числі о. Ардана Стрийського.

1-го лютого 1882 року відбувся в Тернополі перший величавий публічний концерт в залі Нового Замку. "З того часу, — пише Барвінський, — як ще там гостив "Руський Народний Театр" (Львівської "Бесіди" під управою Омеляна Бачинського) в 1869 р., не чути було там руського слова і руської пісні. Вістка про цей концерт рознеслася по Поділля висланими запрошеннями комітету, розбудила руську інтелігенцію в Тернополі і околиці, а на концерт з'явилося стільки людей, що ледве половина могла найти приміщення, інші з жалем були змушені відійти додів."

Програма концерту, як на той час, була на високому, мистецькому рівні. Чоловічий хор під управою проф. Вахнянина проспівав Михайла Вербицького "Цвіти мої веснянії", "Гей по горі, по високій", Давидова "Ой у полі", Миколи Лисенка "Ой чого ти почорніло, зелене поле?", М. Кропивницького "Соловейко" (сопранове сольо, яке відспівала дружина Барвінського), Вахнянина "Наш рай" — тріо при супроводі фортепіяну і фісгармонії, деклямація Вахнянина Шевченкового "Титаря". Концерт викликав незвичайне захоплення і одушевлення всіх присутніх. Д-р Лучаківський, який не дуже вірив в успіх концерту, був мило зворушений. Він написав до "Діла" (ч. 9 з 15 лютого 1882 р.), що "концерт удався під кожним оглядом". Другий

дописувач, проф. Петро Левицький, який присвятив цьому концертові окермий фейлетон, зазначив, що він після концерту "довго проходжувався, щоб успокоїти себе. Довго ще гомоніли пісні в моїй душі, довго ще стелилися мої зворушені думки по нашій широкій країні, а уста шептали "спасибіг" тим щирим душам, що розбудили наше Поділля з его дрімоти". Д-р Лучаківський відзначив у своєму дописі відрадний прояв, що "публіка складалася переважно з Русинів, духовної і світської інтелігенції, і міщан та селян, котрих також немало бачилисьмо".

В розділі спогадів "Засновання Громади" (тайного гуртка між руськими гімназистами) в Тернополі в 1864 році згадує Барвінський, що студенти вже тоді кожного року відзначали роковини смерти Т. Шевченка. "Роковини сметри Кобзаря України святкували ми як велике народне свято промовами і відчитами про поета, його життя і твори, деклямаціями його творів і співами, з-поміж котрих "Ще не вмерла Україна" (ми тоді вважали цю пісню Шевченковим твором) стала нашим народнім гимном". Але ці святкування Шевченкових роковин мали тоді скромний характер. З уваги на нелегальність "Громади" такі святочні вечори відбувалися на передмістях, в міщанських домах або в stodолах у Гаях Великих чи Шляхтинецьких.

"Щоб роздобути грошові засоби для влаштування "Руської Бесіди", — згадує Барвінський, — подав я гадку святкування 23-их роковин смерти Т. Шевченка д. 1-го лютого 1884 року." Таким чином заходом Барвінського відбувся перший публічний концерт в Тернополі на пошану Шевченка. Цей концерт (для відзначення 23-их роковин смерти Шевченка) відбувся в залі Замку, на якому вперше, після промови Анатолія Вахнянина, виступив о. Вітошинський, парох Денисова, з селянським хором, зложеним з 12 хлопців, одітих у гарно вишивані свити, які відразу здобули симпатію всіх присутніх. О. Вітошинський, відзначає Барвінський, "зложив наглядний доказ спосібности нашого народу до вищої культури і здобув собі в цілім краю загальне признання своєю народною працею, якої Денис:в став взірцем для інших руських громад в Галичині". Увесь прибуток з цього концерту призначено на потреби "Української Бесіди", яку цього ж дня святочно відкрито. Починаючи з 1864 р. Тернопіль вже кожного року влаштовував Шевченківські концерти, які стали традицією.

СПОГАДИ

СОЛОМІЯ КРУШЕЛЬНИЦЬКА (1873-1952)

У 30-річчя смерті

Про нашу славу співачку Соломію Крушельницьку, яка разом з Модестом Менцінським і Олександром Мишугою увійшла до найвищої класи світових оперних співаків, вже були згадки у нашій пресі, зокрема з нагоди 100-річчя її народження. Згадаю про кількох важливіших авторів, які писали статті про неї, а саме: Іван Німчук, Василь Мудрий, Василь Безкоровайний, Василь Софронів-Левицький, Осип Залеський, Михайло Гава, М. Данилишин, Степан Максим'як, Теодор Терен-Юськів, Юліян Мовчан і інші.

Юліян Мовчан написав у Свободі в березні 1980 р. статтю про Крушельницьку під заг. "Вона чарувала світ своїм співом"... на основі цінної праці музикознавця і публіциста Михайла Головащенко: Соломія Крушельницька, Київ 1978-79, "Музична Україна" (книжка у двох томах 770 ст.). У своїй статті подав Мовчан, так би мовити, короткий зміст з праці Головащенко, згадавши автобіографічні дані співачки, її виступи на оперних сценах світу, знайомства з визначними співаками, композиторами і з найбільш відомими постатями України того часу: Іваном Франком, Михайлом Павликом, Миколою Лисенком, Василем Стефаником та іншими. Натомість автор не використав і зовсім залишив такі цінні розділи праці Головащенко, як спогади, листування, матеріали, документи, фонографічна спадщина Крушельницької і інше. Спогади займають 322 ст. у першому томі, а листування 400 ст. у другому томі. Саме тому автор цих рядків хоче коротко (в обмежених рамках статті) згадати про спогади, листування та інше, які, на його думку, доповнять і краще насвітлять славу постать нашої незабутньої співачки.

Соломія Крушельницька в юності

**Олена Крушельницька-Охримович: "ВСЕ, ЩО ЗАЛИШИЛОСЯ
В ПАМ'ЯТІ ПРО СОЛОМІЮ" (I том, ст. 49-52, скорочено)**

Вже на 6-7 році життя почала Соломія вчитися гри на фортепіяні вдома, а згодом брала лекції в Тернополі у голови польського музичного Т-ва "Лютня" Вшелячинського. Якось випадково батько зломив ногу і довго лежав у ліжку, нудьгував. Він почав вчити нас читати ноти — сольфеджувати, співати на голоси. За шість тижнів ми вже співали цілу низку подільських народних пісень: "Чи ти бачив, чи не бачив", "Там, де Чорного-ра угрів край вітає", "Як ніч м'я покриє", "В гаю зеленім" та інші. Так постав наш домашній хор, в якому співали всі діти і товариші брата Антона, що приїздили до нас по суботах та неділях. Серед них був Денис Січинський, пізніше відомий ком-

позитор. Співали на чотири голоси, влаштовували домашні концерти для гостей, виступали в народних строях, співали також у сільському хорі, організованому батьком. Дуже часто Соломія заступала батька і сама диригувала хором.

Коли в Тернополі при Т-ві "Бесіда" організовано хор, нас із Соломією також возили до нього, і ми завжди їздили з Білої на репетиції та концерти. На одному концерті десятирічна Соломія співала сольо "На городі коло броду" Лисенка. Але перше серйозне хрищення у співі одержала Соломія на 12-му році життя під час великого концерту в Тернополі на честь Шевченка. Хор співав тоді якусь велику композицію, де було альтове сольо. Диригент о. Йосиф Вітошинський доручив виконати його Соломії. Після цього Соломія часто виступала в аматорських театральних виставах Т-ва "Бесіда". Серед таких незвичайно сприятливих родинних, музично-вокальних обставин пройшли дитячі роки Соломії в селі Біла і в Тернополі. Вже тоді, у заранні життя проявився великий співочий талант Соломії.

Ірина Дерев'янок: "КОНЦЕРТ У РІДНОМУ МІСТІ"

(I том, ст. 209-210)

Ми, учні української жіночої гімназії Т-ва "Рідна Школа" в Тернополі, добре знали про її тріумфи на світових сценах, знали, що вона вже не співає в операх, а гастролує як концертна співачка. І от раптом з'явилися афіші, які сповіщали про виступ Соломії Крушельницької в Тернополі. Я чула її тільки цей єдиний раз, але більшого свята в моєму житті не було. Можливо, цьому сприяло те, що вона є моєю далекою своячкою. І це викликало у мене, гімназистки четвертої класи, цілком зрозуміле почуття гордості. Концерт відбувся в залі "Міщанського Братства", яка пам'ятає виступ Івана Франка (читав в 1911 р. свого "Мойсея"), Миколи Садовського, Леся Курбаса, Амброзія Бучми та інших корифеїв української сцени. Соломія вийшла на сцену у довгій бордового кольору сукні, з діамантовими кульчиками та коштовною брошкою на грудях. На свої 56 років виглядала свіжо й молодо. Перед концертом привітав Соломію директор української чоловічої гімназії Михайло Губчак (помер 15 липня 1977 р. в Чикаго на 97-му році життя, прим. автора).

Після виконання кожного твору Соломію обсіпали квітами, а проф. Пилип Гайда поставив до ніг артистки великий кошак троянд, якими вона дуже тішилася і цілувала їх. На залі лунали оклики захоплення "біс", "браво", тому багато пісень вона мусила повторити. Це був справді великий концерт великої співачки у її рідному місті в час золотої осені 1928 року. Акомпанював їй львівський піяніст Богдан Дрималик. Ніколи не забуду чару її голосу, глибокої артистичности, скромности і надзвичайно людської принадности.

Ольга Баб'як: "МИСТЕЦЬКЕ ЧУДО"

(Останній концерт Крушельницької в Тернополі 1934 р.
том I, ст. 247-49)

Влітку 1934 року, перед пробою хору в українській жіночій гімназії, нас повідомив учитель музики і співу, що незабаром співатиме в Тернополі наша славна землячка С. Крушельницька. З великою нетерпеливістю ждали ми приїзду Крушельницької до нашого міста. І цей щасливий день настав. Концерт відбувся в залі "Міщанського Братства". І ось вона вийшла на сцену, висока у темній сукні. Хоч була вже не молодою (їй було вже 62 роки), але виглядала дуже гарною. Співачку зустріли бурхливими оплесками. Ми мліли від захоплення, слідкуючи за її поклонами, за її рухами. Ми зрозуміли, що це радість від зустрічі з мистецтвом, з рідним краєм, рідним народом.

Вона співала арії з опер італійських, німецьких, польських композиторів, українські народні пісні, твори Лисенка. Акомпанювала їй відома у той час в Тернополі піяністка, вчителька кляси фортепіану музичної школи ім. Лисенка Марія Крих. (На жаль, померла передчасно на пістряка легенів, прим. автора.) Уже після першої пісні зала була наче загіпнотизована. Оплески лунали справжнім громом, а співачка порухом правої руки делікатно стримувала їх... На сцену звідусіль летіли яскраві літні квіти. Мені, — згадує Оля Баб'як, — "запам'яталися пісні "Краю рідимий" та "Ой летіли гуси". Роки минають, але вони безсилі стерти у моїй пам'яті образ великої співачки, він завжди зі мною". Це був останній концерт нашої безсмертної співачки у її рідному Тернополі.

Леся Кривицька: “ЗОРИЄ ОБРАЗ СОЛОМІЇ”

(Зустріч акторів театру ім. Івана Тобілевича із Соломією Крушельницькою на концерті в Станиславові в 1928 р.

I том, ст. 220-225)

В 1928 році перебували ми у містечку Ямниці під Станиславом. Грала в невеликому театральному приміщенні, мешкали у звичайних добрих людей, що радісно і щиро виявляли нам свою гостинність. Аж раптом уся трупа заметушилася: днями в Станиславові має виступати з концертом наша гордість і слава, наша світова зірка Соломія Крушельницька. Директором театру у тому часі був Йосип Стадник, і хоч на його плечах лежав тягар відповідальности за матеріальне становище нашого театру, — видав таке розпорядження: “Вистава відкликуюється. Хто бажає послухати Соломію Крушельницьку, прошу зібратися біля мого помешкання. Фіру і добру пару коней, щоб дібратися до Станиславова, маємо з ласки місцевого громадянства”. У нашому товаристві їхав Йосип Стадник, його дружина Софія та Іван Рубчак. Приїхали перед самим початком концерту. У касі, зрозуміло, жадного квитка. На всі наші благання адміністрація виявляла цілковиту байдужність, неблаганність. Ми вирішили, що неприступну, сувору адміністраційну стіну зможе пробити тільки наш незрівняний гуморист “Рубцьо”, як ми любовно називали у своєму акторському колі Івана Рубчака. Рубчак своїм природним гумором виявив таку життєву кмітливість та дотепність, що лід суворої адміністрації розтанув, і нам було дозволено завітати до гардероби Соломії Крушельницької. Перший увійшов Рубчак, який виголосив вітальну промову: “Земний поклін великій артистці від маленьких, непомітних служок Мельпомени! Ми прийшли до вас як до своєї королеви, що гордо проходить із українською пісню по всій Європі. Прийшли, щоб вклонитися вам, віддати шану, висловити свою любов, свою закоханість вашим чарівним, чудодійним талантом”.

Крушельницька прийняла нас, як своїх братів і сестер. Зразу попросила адміністратора пустити нас усіх на концерт. “Нічого не годен вдіяти, пані Крушельницька, — відповів той — зала переповнена, хоч умри, а місця нема”. “Я пана дуже прошу, — сказала Крушельницька. — Прошу це зробити для моїх краян, на них мені більше залежить, ніж пан може собі уяви-

ти". "Але шкода балакання, пані Крушельницька! Ні, ні й ні". "Як знаєте, але я можу зірвати концерт", — якось тихо промовила Крушельницька. За кілька хвилин знайшлися для нас місця, хоч зала була справді переповнена. Крушельницька запросила нас зайти після концерту до неї за куліси. Соломія співала різними мовами оперні арії. Майже кожен концертний номер доводилося виконувати на "біс" під зливу оплесків. Вкінці публіка шаліла і не давала артистці зійти зі сцени. Вона вийшла сама без акомпаньйтора, сіла за фортеп'яні і під власний акомпаньямент почала співати українські народні пісні.

Після концерту Соломія, не зважаючи на втому, присвятила нам досить багато часу. Вона дуже цікавилася українським театром. "Любі мої, дорогі мої, не знаю, як дякувати вам за відвідини. Я знаю, як тяжко вам працювати, знаю ваші муки, терпіння, бо й мені доводилося багато терпіти. Життя і діяльність артистів українського театру в сучасних умовах — подвижництво, і я бажаю вам сили, здоров'я і твердості духу у поборюванні всіх труднощів. Бажаю вам кращої долі і насамперед — жаданої волі", сказала на прощання Соломія.

У дальшій частині спогаду згадує Кривицька про свої зустрічі з нею вже після "воз'єднання", тобто після першої і останньої окупації більшовиками Західньої України. "І настав 1952 рік, і не стало нашої великої Соломії, яка своїм співом заворожувала весь світ, яка своє життя віддала великому, безсмертному мистецтву. Образ Соломії зоріє в моїм серці і світла пам'ять про неї ніколи не померкне". (скорочено)

Львів, 1973 рік

Михайло Рудницький: "СОЛОМІЯ КРУШЕЛЬНИЦЬКА"
(том I, ст. 273-293)

"Вона була найближчою моєю сусідкою, — згадує Рудницький. — Балькон і вікна помешкання артистки виходили в парк Івана Франка. Осінні листя переливалось мінливими кольорами у вечірніх сутінках. Я відвідував її частіше, ніж молодших і вродливіших моїх знайомих і деяких красунь. Соломія приїхала у Львів 1939 р. відвідати родину і більше не повернулася до Віяреджо. Вона не мала там нікого: її чоловік помер раніше. Мало хто, глянувши на її скромний одяг, міг догадатись, що перед ним колишня оперна співачка, яка побува-

ла в найбільших столицях світу і довгі роки не сходила зі сцени під невгамонний каскад олєсків. Ця сива жінка привезла до нашого міста життєвий досвід, ґрутновне знання різних країн і мов, життєрадісність і щирість. Довгі роки вона провела під безхмарним італійським небом, над блакитним морем, де за обрієм ховався золотий соняшний човен”.

Рудницький майже щодня зустрічав її на вулиці, часто відвідував її вдома. Під час відвідин вона розказувала про минулі переживання, про свої успіхи на світових оперних сценах та інші життєві пригоди. ”Чи пригадуєте собі, — спитав я артистку, — як ви у квітні 1924 р. прислали свій родині у Львів один журнал з Буенос-Айресу, де була вміщена стаття про ваші гастролі”. ”Дуже добре пригадую. Про ці мої гастролі хтось із земляків, який був присутній в театрі, написав довгу статтю і видрукував її у Львові”. ”Саме про цю статтю я хотів з вами порозмовляти. Коли в мої руки потрапив еспанський журнал, мене просили написати коротеньку згадку про ваші успіхи в Буенос-Айресі. Мені стало жаль, що така поетична стаття може пропасти, і я зробив з неї допис. Ориґінальний допис з Буенос-Айресу, підписавши його ”Іван Рибчук”. Ваша рідня не догадалася, що я використав матеріал з еспанського журналу, і прохала адреси ”Івана Рибчука”... ”Навіщо ви зробили таку містифікацію? Мені писали зі Львова про статтю Рибчука, і я дивувалася, чому наш земляк не мав сміливости підійти до мене в театрі ”Сормієнто” і промовити кілька слів рідною мовою?”

Крушельницька мала хвилини великої насолоди, коли могла чужинцям показати красу наших народних пісень. ”Ці пісні були сильнішим доказом нашої великої культури, ніж факти з нашого славного минулого або 30 мільйонів населення України. Народні пісні я популяризувала в різних кінцях світу, і не раз мені було прикро, що я не могла залишити ноти всім тим, хто ними захоплювався і хотів їх вивчити. Колись, — говорила Соломія, — коли всі дивилися на мене тільки як на співачку, що зробила незвичайну кар’єру, ніхто не питав мене, що я буду робити, коли зійду зі сцени. Для всіх було ясно, що моє багатство дасть мені можливість доживати спокійно свою старість у пишній віллі над чудовим італійським морем. Чи я думала коли-небудь про це? Артисти ще частіше, ніж інші люди, вірять у те, що вони будуть вічно молоді, не постаріються, не стануть безсилим і безпорадним. Я знаю, що

люди заздрили моїй славі і багатству. Та ось бачите: війна перевернула в попіл всі передбачення. З моїх найдорожчих пам'яток не залишилося нічого. Серед руїн пропали фотографії найближчих друзів, з якими були зв'язані найбільш хвилюючі моменти мого життя, листи, де були висловлені найніжніші почуття, рецензії на мої виступи...”

У дальших розмовах з Рудницьким згадує Соломія про те, що під час своєї оперної кар'єри мала багато шанувальників та залицальників, але усім вона чемно відмовляла. Один з найславніших басів світу Шаляпін теж залицався до неї, мовляв: "Хочу співати з вами". Він запропонував їй поїхати з ним у Париж, але вона повідомила його листом, що найближчим часом виїжджає до Буенос-Айресу... (скорочено)

ЛИСТУВАННЯ

(II-й том, ст. 183-382)

У розділі листування Михайло Головащенко подав 196 листів (копії) до Крушельницької та її відповіді. Соломія вела широке листування, особливо на початку своєї мистецької діяльності, з батьками, друзями, знайомими. Листувалася вона з визначними діячами української культури, науки, мистецтва: Іваном Франком, Михайлом Павликом, Василем Стефаником, Миколою Лисенком, Іваном Трушем, Володимиром Гнатюком, Денисом Січинським, Модестом Менцінським та іншими. Крім цього, писала вона листи до визначних оперних співаків, композиторів та директорів різних театрів. Але найбільше одержала вона листів від Михайла Павлика, який мав великий вплив на духову культуру співачки. Він був її виховником, дорадником у різних життєвих проблемах. Він вислав їй книжки, журнали з міжнародної літератури. Своїми листами Михайло Павлик допомагав майбутній співачці обрати правильний шлях у житті, остерігав перед різними небажаними впливами і підтримував морально у хвилинах розчарування і зневіри.

Від Михайла Павлика

(II том, ст. 229-31)

Коломия, 14 іюня 1894

Дорогий друже!

Хоть як мені ніколи, а мушу Вам написати пару слів, бо то йде про Вашу музикальну кар'єру і про те, що з неї повинно вийти... Вам найперше треба би піти в Київ і добре пройти лисенківську школу української музики, а рівночасно й школу російської музики. Тільки тоді Ви би заімпонували світові як співачка українка по репертуару і по тенденціям... В музиці Ви сильні, а в українській справі я Вам стану допомагати з усеї сили, і навіть скажу Вам отверто, що тут Ви без мене не обійдетеся. Мені взагалі представляється Ваша кар'єра так: Ви з одного боку, мусите вславити українську музику і українську інтелігенцію в широкому світі, а з другого боку, на средства, здобуті Вашим співом, помочи українській справі у нас, українському жіноцтві і взагалі... От для того всего Ви мені найдорожчі. Це головна ціль нашого знайомства, і тут я потрібен Вам і Ви потрібні мені, то й мусимо кріпко держатися і помагати собі... Взагалі, вірте мені, що жінка, та ще й артистка, попадає іноді в такі колізії, що може вийти без шкоди, тільки покликуючися на певних приятелів із мужних, поважних людей, котрих культурні люди не посміють обідити... Бувайте здорові, бо принесли коректу і ждуть. (скорочено)

Ваш щирий М. Павлик

До Михайла Павлика

(II том, ст. 223-25)

Львів, 22. 5. 1894

Високоповажаний Пане!

О, вже таки довше не втерплю мовчати. Покидаю всі клопоти і роботу, а побалакаю з Вами по-давньому. Насамперед запевняю Вас, що я ні крихітки не похитнулася і не похитнуся ніколи в нашім знайомстві. Люблю Вас за Ваші хороші погляди, за Ваш талант "писати" та терпіння і за добре серце... Знаєте, дуже поколотилося в моїй душі, ще незагартованій, отсе, власне, що я повернулася до Львова. З зимною кровію

дивитися на нужду родини, на хорого брата та ще й від побічних людей в артистичнім світі дізнавати заваду на кожному кроці і слові, на се мене не вистарчало. Писати тоді до Вас було неможливо...

Лишаюся поки що у Львові, хоть дуже можливо, що дістану димісію з дирекції, бо, кажуть, що Мишуга так хоче. Ви десь, певно чули, що Мишуга в дирекції театральній має своє слово. Ну, міркую собі, десь межі рутенцями нема ніколи згоди, та й нас двоє артистів не погодяться на світі. Писала би до Вас багацько без кінця, та нема як, бо йду тепер на пробу "Трубадура", а як не вишлю сейчас листа, то його постигне така доля як багато листів, позачинаних до Вас, що полишилися осьде на бюрку та постарілися дати і гадки. Бувайте здорові, дякую за всі газети, фейлетони і листи. Пишіть, як маєте час, а приїздіть, як можете. Ось в сій хвилі приїхали батько, то вже таки не дають писати. Батько Вас поздоровляє і каже, щоб Ви здоров'я шанували. (скорочено)

Соломія

З листа Михайла Павлика

(II том, ст. 236)

Коломия, 3 липня 1894

Замкова вулиця

Дорогий Друже

Бачите, вчора мене витягли добродії Кобринські далеко на прохід, серед того ми найбільше говорили про Вас. Доктор Кобринський і вона дуже інтересні люди, а їх "женихання" голосний роман. Отже, і він як лікар, і вона як співачка (мала дуже гарний альт — вчилася у Висоцького) кажуть, що коли Ви хочете бути славною співачкою, то абсолютно не смієте виходити заміж, бо стратите і голос і будете нещасні над нещасними. Наприклад, жінка Кобринського зовсім стратила свій альт.

Ви простіть мені, що я все вертаю до тої теми, котра, знаю, чую, мусить Вас боліти страшенно. Але ж тут іде діло про Вашу кар'єру, про всю Вашу будучність руськості з Вами, і через те, я готов взяти на себе й ненависть Вашу, і всіх інших, за те Ви колись подякуєте мені. Вірте, що та будучність, яка Вас чекає неперемінно, не дасться і порівняти з тим "щастям",

яке Ви могли б мати за мужем. Це зовсім не для Вас, як би Ви найшли предостойного себе мужчину. Значить, на ці радості відразу покладіть хрест і мужайтеся. Для дітороддя є мільйони русинок, а Соломія Крушельницька — одна! (...)

До Івана Франка

(II том, ст. 282-83)

Мілян, 22 листопада 1897

Вельмишановний Пане!

Висилаю до Вас отсих 500 франків на ужиток нашої партії, на агітацію чи на "Громадський Голос", як потрібніше. Від час до часу буду туди посилати на Ваш адрес, що зможу. Не силуйте тільки мене до пунктуальної місячної вкладки, бо се б лиш кремпувало мою натуру артистичну. Поздоровляю Вас дуже щиро.

Соломія Крушельницька

Від Миколи Лисенка

(том II, ст. 309)

Київ, 5 березня 1899

Високоповажана Панно!

Користую слушною нагодою через високоповажаного добродія пана Яблонського доручити Вам гостинця українського. Три мої твори, ще досі не друковані,¹⁾ прошу прийняти від мене як ознаку високої пошани моєї до таланту й хисту артистичного високоповажаної панни, котру на превеликий жаль і досі не мав щасливої okazji почути. Чому ж то ляхи щасливіші від українців, і коли Україна буде мала щастя чути й бачити художню перлину русько-української нації? О, як бажано б почути!

Свідчусь глибоким поважанням до високоповажаної панни

М. Лисенко

---

¹⁾Йдеться про рукописи трьох романсів: "Я вірю в красу", "Хіба тільки рожає цвісти?" на слова Дніпрової Чайки і "Не забудь юних днів" на слова Івана Франка.

До Миколи Лисенка
(II-ий том, ст. 309-310)

Варшава, 30 березня 1899

Коханий Батьку!

Дісталам Ваші пісні, котрі ласкаво привіз мені п. Яблонський, і сердечно Вам дякую за них. При найближчій нагоді заспіваю їх де на концерті. Спасибі Вам також за бажання почути мене. А що ляхи мене слухають, то це їм з того не велика потіха, бо вони добре знають, хто я, і чия.

Я б дуже рада у Києві заспівати, та нема okazji. Може би там який концерт зробити? Мій сезон кінчається 15/6 ц. р. Може скочити опісля та хоч подивитись на Київ, тоді вже Вам заспіваю. Побачимо. Заким що будьте здоровенькі та пишть для мене, щоб для "Сопрано драматіко" була добра партія.

Соломія Крушельницька

Від Василя Стефаника
(II-ий том, ст. 323)

Краків, 25. 5. 1900

Високоповажана Пані

Ви не погнівайтесь, що я справив до Вас Морачевського і сам це пишу. Рад би Вас побачити, поговорити і тому так розчибаюся. Є тут у Кракові Ваш великий поклонник... і ми, балакаючи про Вас, і не раз, і не два рази, щиро бажали, аби Вас якось переловити, як будете вертати до нас і держати Вас у Кракові хоть одну днину. Морачевський привіз нам не повну радість, а я прошу у Вас повної. Напишіть чи повернете до Кракова та й коли? Я мушу виїхати на село коло 20 червня... Відай мені не поталанить привітатися із доброю кумою, із доброю товаришкою. А чи довго будете у батька свого? Знакомився я з ним в Тернополі, як-ем там був на Великдень. Тай мав-ем бути у тата, але заскоро мусів-ем поїхати і не побачив Вашого села.

Чи добре Вам і сестрі Вашій? Напишіть, коли ласкаві, як би не як би із тою кумою до купи зійтись? Серечно Вас низьким поклоном прощаю, і Вас і сестру.

Василь Стефаник

**

Крушельницька приїхала в серпні 1939 р. до Львова відвідати родину. Незадовго вибухла Друга світ. війна, і вона вже залишилася у Львові до кінця свого життя. В 1946 р. радянський уряд призначив Крушельницьку професором вокального факультету Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка. В 1951 р. присвоєно їй звання заслуженого діяча мистецтва УРСР. 16 листопада 1952 р. закінчила Крушельницька свій життєвий шлях у Львові на 79-му році. У 90-річчя народин в 1963 р. виконком тернопільської міської ради перейменував вул. Сенкевича на вулицю Соломії Крушельницької, а музичній школі в Тернополі і восьмирічній школі в селі Біла присвоїв ім'я С. Крушельницької.

Закінчуючи ці рядки, годиться відмітити, що Головащенко перший зібрав найважливіші і найцінніші листи, матеріали, які йому вдалося розшукати у приватних колекціях, державних музеях, бібліотеках та архівах. Зокрема багато праці вклав він у переклади різних матеріалів з чужих мов на українську.

Не зважаючи на жахливу русифікацію і терор більшовиків в Україні, все таки вдалося тамошнім діячам культури, мистецтва, особливо з ділянки театру, співу і музики, видати кільканадцять книжок. Варто згадати книжки про Леся Курбаса, Олександра Мишугу, Модеста Менцінського, Станіслава Людкевича, Миколу Садовського і вкінці про Соломію Крушельницьку. Ми вдячні Українській Музичній Студії за перевидання фотодруком монументальної праці нашого славного композитора, музикознавця Станіслава Людкевича під заголовком: "Дослідження, статті, рецензії" в 1976 р.

З уваги на те, що, мабуть, не легко є одержати з України книжки на мистецькі теми тому, що вони появились обмежено друком і їх вже давно розкупили, було б добре перевидати також фотодруком двотомну працю М. Головаценка про Соломію Крушельницьку. Таким чином можна б дати змогу не лише співочим чи музичним колам, але й усім українцям на поселеннях у вільному світі ближче дізнатися про життя і творчість нашої неперевершеної зірки-співачки.

Маямі, 1 липня 1982

Друковано в календарі "Нового Шляху" за 1983 рік, ст. 101-110

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ДВІЧІ ВІДВІДАВ ТЕРНОПІЛЬ

Пантелеймон Куліш, письменник, літературознавець, критик, історик, сучасник і приятель Шевченка, — під час своїх поїздок до Праги і до Відня двічі відвідав Тернопіль. Про його перебування в Тернополі згадує у своїх цінних спогадах "Спомини з мого життя (Образки з громадського і письменницького розвитку Русинів в 60-тих роках минулого сторіччя)" професор Олександр Барвінський, визначний педагог, зворочисленних наукових праць, історик, політик. У розділі "Перша моя лична стріча з П. Кулішем" пише Барвінський ось що: "В квітні 1869 р. звернувся я до добродія Миколи Лисенка, який перебував тоді в Липську на музичних студіях, з проханням о поміч в спорудженні Руської Читанки для вищих гімназійних клас" (II том ст. 3). Лисенко переслав цього листа Кулішеві, який у той час проживав в Празі, де працював над перекладом св. Письма. З цього часу почалося оживлене листування з Кулішем, яке тривало 21 рік. В додатку до спогадів помістив Барвінський два листи від М. Лисенка і 68 від Куліша. Ті листи є цінним джерелом для дослідів української літератури, вони характеризують самого Куліша як великого знавця і критика нашої літератури того часу.

"Однак, хоч Куліш, — пише Барвінський, — подав у своїх листах стільки цінних та влучних заміток про наше письменство, то все ж таки бажав я гаряче пізнати особисто того, який тоді керував українським рухом, а також пособляв в народнім і письменницькім русі галицьких Русинів" (там же). "Ті бажання висловлював я в листах, писаних до Куліша в Прагу, і наше бажання не остало без успіху. Склалось так, що замість вертатися з Праги через Варшаву у хутір Мотронівку, випало Кулішеві їхати домів через Броди. Куліш просив мене спершу приїхати до Перемишля, згодом до Золочева, але вкінці рішився їхати на Підволочиська. По дорозі задержався Куліш в Тернополі дня 26 липня 1869 р. на сам ярмарок св. Анни. У той час заїздні доми були так переповнені, що він не

найшов ні одної кімнати, де б можна було переночувати, і всю ніч просидів в касині” (II том, ст. 4).

Досвіта 27 липня 1869 р. приїхав Куліш до Шляхтинець. Жидок "фіякерник" примістив Куліша в корчмі, звідкіля написав Куліш карточку до Барвінського, повідомляючи його про свій приїзд. Барвінський не застав Куліша в корчмі, бо між тим він перенісся до сусіднього господаря Павла Кісіля, який відступив йому кімнату. Саме там привітав Куліша Барвінський і забрав його на приходство. "Ми примістили гостя, — згадує Барвінський, — в окремії кімнаті, за світлицею з вікном, зверненим до саду і видом на кількасотлітній ясьень. З-поза саду відкрився вид на ставок з туркотливим млином і на громаду старезних сосон. Ми просили гостя, щоб тут відпочив після безсонної ночі, однак Куліш, опинившись серед такої сільської ідилії, не хотів тратити часу на відпочинок, але, відсвіжившись трохи, вийшов під каштани перед хатою (II том, ст. 5). Тут засів Куліш побіч мого батька, посеред нас трьох, тобто брата Осипа, пізнішого священника, і Володимира, редактора "Діла", а за сніданням, яке мати зараз подала, розвелась сердечна і широка гутірка. Куліш очарував нас всіх зараз на першій погляд. Тоді саме добігало йому 50 літ життя. Його гарна, більше як середнього росту постать, все трохи похилена, очевидно під впливом письменницької праці. Його миле принадне лице, з високим чолом, бистрим зором і легко звисаючим козацьким вусом, його милозвучна, сердечна, тепла, привітна мова — здобула відразу для нього всі наші серця. Ми почувалися собі зовсім рідними" (II том, ст. 5-6).

"Втомлений безсонною ніччю і цілоденною з переривами працею над моїм рукописом Читанки, пішов Куліш скоро на спочинок, щоб рано встати і вибратися в дальшу дорогу на Підволочисьька" (ст. 12). "В Тернополі замовили ми місце у поштовім возі до Підволочисььк, а перед від'їздом вступили на хвилину до цукорні Енгельфельда і тут ще трохи погугорили з собою. З важким серцем розпрощалися ми сердечно з Кулішем. Коли настала хвиля його від'їзду, промовив наш гість на прощання: "Прощавайте, мої дорогі барвіночки, підростаєте та трудіться для добра нашої безталанної України" (ст. 14).

**
*

Одинадцять років пізніше, 23 листопада 1880 р. приїхав Куліш вдруге до Тернополя. В листі з 12 жовтня 1880 р. пи-

сав він Барвінському, що "збирається із своєю дружиною відпочити у Відні" (там бажав він разом з д-ром Іваном Пулюєм далі трудитися над перекладом св. Письма), і заповідав, що "не минемо й Вашої чесно́ї домівки" (II том, ст. 150). У наступному листі з 9 листопада 1880 р. повідомив Куліш, "що приїде сам один, бо Пані мусить доглянути господарства". Барвінський, який у той час був професором державної семінарії в Тернополі і мешкав з жінкою і дітьми в Тернополі, запрошував Куліша заїхати прямо до його хати. Куліш радо на це згодився, пишучи: "коли у Вас є де переночувати, то в смак наговоримось" (там же).

20 листопада 1880 року Барвінський отримав від Куліша олівцем писану картку з першої залізничої станції Плиска біля Мотронівки, у якій Куліш повідомляв, що ночуватиме в Києві, а 21 листопада приїде до Тернополя. Він просив Барвінського чекати на нього на залізничній станції. Одначе поки Барвінський отримав цю карточку, мусів піти на конференцію вчительської семінарії. Увечорі 23 листопада 1880 року приїхав Куліш до Тернополя і, не побачивши Барвінського на станції, заїхав до готелю Пунчерта. З готелю вислав післанця до Барвінського повідомити про свій приїзд. Дружина Барвінського зараз вислала свого сина Володимира, щоб цей забрав Куліша до дому. Однак Куліш написав листа до дружини Барвінського (цитую лист в оригіналі). "Високоповажаній Пані Добродійці Барвінській до рук подати. Воно й гаразд так сталось: бо приїхав я такий сонний, що не міг би Вас до ладу й привітати. Спасибі за Ваше ласкаве слово. Жду пана Олександра, а тим часом напишу листи та піду слухати Божої Служби.

Широ до Вас прихильний П. Куліш
1880 листопад, 23 Тернопіль" (том I, ст. 286-7).

Вернувшись з конференції, Барвінський пішов до готелю Пунчерта привітати дорогого гостя і забрати до свого дому. "Хоч під тягарем віку він трохи похилився і очевидно втомлений дорогою, не втратив своєї живучости, яку виявляв під час першої нашої зустрічі в Шляхтинцях перед 11 роками" (II том, ст. 152).

Після вечері, — згадує Барвінський, — засіла до розмови і його дружина і заспівала при супроводі фортепіяну пісню "Ой чого ти почорніло, зеленее поле". Коли Куліш вперше ді-

знався, що цю пісню присвятив Лисенко йому, неначе помолоднішав, та й сон його до пізна не брався після такої втомливої дороги. Довго вони ще втрійку розмовляли, поки Куліш забрався на спочинок, щоб другого дня вирушити в дальшу дорогу до Відня. Другого дня вранці обговорили вони з Кулішем деякі справи, пов'язані з українською літературою. О 10-ій годині провели обое Барвінські Куліша до залізничної станції. Перед від'їздом просив Куліш, щоб йому дати якусь книжку до читання в дорозі. Саме тоді появилася передруком в "Правді" "Кайдашева сім'я" Івана Нечуя Левицького, що її дав Барвінський Кулішеві на дорогу. З Відня писав Куліш Барвінському 16 грудня 1880 року: "З великим уподобанням читав дорогою "Кайдашеву сім'ю," що Ви, Добродію, спасибі Вам, дали мені, що за свіже чуття краси природи і людського серця", і закінчив: "Ні, ще наша Мати не вмірає" (II том, ст. 153).

**

26 липня ц. р. минуло 115 років з того часу, коли Куліш вперше завітав до Тернополя. Одинадцять років пізніше він вдруге відвідав Тернопіль і пішов помолитися до церкви Різдва Христового (т. зв. Середньої, збудованої в 1608 році!), у якій колись молились запорожці з гетьманом Богданом Хмельницьким під час своїх походів. Ця церква ще й досіль стоїть на колишній Руській вулиці як останній пам'ятник релігійного і культурного життя давнього Тернополя. Згадку про цю історичну подію завдячуємо пробудителеві Золотого Поділля — Тернопільщини професорові Олександрові Барвінському, який високо цинив заслуги Куліша на полі української літератури і який поважав його як благородну і культурну людину.

"Свобода" ч. 188, 5 жовтня 1982

БОГДАН ЛЕПКИЙ У ТЕРНОПОЛІ В 1929 РОЦІ

У Тернополі на вулиці Гаєвій проживала родина Ремезів. Дружина Івана Ремези (одного з найздібніших урядовців податкового уряду в Тернополі) Олена була наймолодшою сестрою Богдана Лепкого. Мої батьки жили у приятних відносинах з родиною Ремезів. Пані Олена, яка з природи мала м'який, лагідний голос (питомий усім Лепким), часто оповідала про свою родину, а зокрема про свого найстаршого брата Богдана, якого дуже любила та шанувала. Я з насолодою прислухувався до її оповідань і в душі відчував велику симпатію до поета. Мені й не мріялось, що незабаром буду мати змогу не лише його бачити, але й часто зустрічати.

Після матури в 1927 році я вирішив виїхати на студії до Кракова, який з уваги на те, що польський уряд завів на Львівському університеті т. зв. "номерус клявзус", був у той час найбільшим скупченням української студіюючої молоді. Краків з такими високими школами, як Ягеллонський університет, Академія мистецтв, Висока Торговельна Школа (ВСТ), Академія рільнича, Академія гірнична та інші. На всіх цих школах студіювало понад 2.000 українських студентів, переважно з Галичини, Волині, Полісся, Лемківщини. Українська Студентська Громада в Кракові нараховувала в 1927 році біля 700 членів.

Як лише п. Ремезова дізналася про те, що я їду на студії до Кракова, написала для мене поручаючий лист, який я повинен, після приїзду до Кракова, вручити Богданові Лепкому. При кінці вересня (після свята Чесного Хреста) 1927 р. я приїхав до Кракова. Наступного дня приїзду я був вже на вулиці Сенаторській 19, 2-ий поверх, де жив Богдан Лепкий з родиною. Перша зустріч з поетом зробила на мене велике враження. Його висока постать з незаметно взад відхиленою головою, сріблом притрушене, вгору чесане волосся, високе чоло, сині очі, усмінене обличчя і його приємний баритоновий голос — все те вказувало на високу культуру поета. Його незвичайний, скромний, широко-сердечний спосіб у поведінці з іншими зроджував у кожного, хто лише мав змогу його пізнати, велику симпатію і пошану до поета. (Признаюся, що йдучи сходами на другий поверх, я мав трохи трему, але вже після перших слів поета вернулася рівновага...).

Богдан Лепкий

Прочитавши листа від своєї сестри, Лепкий зрадів і зараз зарекомендував мене своїй родині (дружині і двом донькам) як доброго знайомого і сусіда "Оленки". Лепкий зразу заявив, щоб я почувався у нього як в себе дома і нічим не в'язався. З цього часу й почались мої часті відвідини у родині Лепких, мої зустрічі з поетом. Родина Лепких була незвичайно гостинна, їх дім (не власний) був відкритий не лише для мистців, науковців, знатних людей, але також для широкого загалу нашого студентства і для простих людей, які бажали поета пізнати. Дім Лепких був нашим, українським островом серед польського моря, був тим шматком України, де кожен забував про те, що це древня польська столиця...

Перед виїздом на вакації з Кракова додому в липні 1929 р. запропонував я поетові приїхати до Тернополя з відчитом. "Дуже гарно, Богдане, — сказав Лепкий, — але мені не лицює самому напрошуватися. Я вам пораджу, — продовжував Лепкий, — зверніться до "Учительської Громади" в Тернополі, нехай вона мене офіційно запросить, а тоді я дуже радо приїду". Приїхавши до Тернополя, я звернувся до д-ра Никифора Гірняка у цій справі. За кілька днів вислала "Учительська Громада" офіційне запрошення до Лепкого, який тоді перебував на вакаціях у свого шурина о. Смика в селі Жовчеві біля Рогатина. Лепкий мав на плебанії свою окрему кімнату, вікна якої виходили у сад. Тут він постійно працював — творив. Дуже часто міняв перо на малярську палітру і малював образи до місцевої церкви.

Минув липень, серпень, а професор Лепкий не давав про себе знати. Бувало, зустрічає мене д-р Гірняк і питає: "Ну, що ж з вашим прелегентом, Бсгдане, не чути..." Мені не дуже приємно було слухати цього, і я попросив п. Ремезову написати до її брата в цій справі. У половині вересня 1929 р. повідомив Лепкий свою сестру і "Учительську Громаду" про свій приїзд. У Тернополі все заворушилося, неначе у вулицю... На мурах міста появились великі афіші, які сповіщали про приїзд поета до Тернополя. В день приїзду Лепкого зібралися на залізничній станції представники "Учительської Громади" з проф. Ілярієм Бриковичем, проф. Іваном Боднарком і д-ром Никифоровом Гірняком на чолі, а далі представники "Просвіти", "Рідної Школи", представники духовенства з о. д-ром Миколою Конрадом, "Союзу Українок", "Молодої Громади" та інші представники культ.-освітніх установ Тернополя. З'явилося теж чимало польської тайної та мундурованої поліції, яка була немало здивована, коли побачила так багато "гайдамакуф", але на щастя обійшлося без інциденту... Біля 4-ої години після полудня заїхав на станцію станиславівський поїзд. Вже здалека зауважив я у вікні добре відому мені постать поета. Лепкий приїхав в товаристві своєї молодшої дочки Софії. Після сердечних вітань і вручення квітів нашими панями відїхав Лепкий на короткий відпочинок до своєї сестри на Гаєву вулицю.

Того ж дня 10 хвилин перед сьомою вечора зала "Мищанського Братства" була по береги заповнена молоддю всіх шкіл і громадянством не лише Тернополя, але й довколишніх сіл. Лепкий не почувався добре, він трохи простудився і захрип. Майже в останній хвилині перед відчитом дав Лепкому лікарство присутній тоді на залі д-р Вітошинський, який злагіднив хрипку. Від громадянства міста Тернополя привітав поета на сцені проф. Ілярій Брикович, загально відомий і заслужений культ.-освітній діяч Тернопільщини. Лепкий, подякувавши щирим словом за привітання, почав читати уривок з другої частини тоді ще не друкованої "Полтави". Був це уривок, якщо не помиляюся, під заголовком: "Зустріч гетьмана Івана Мазепи з Мотрею Кочубеївною на руїнах Батурина". На залі, заповненій до останнього місця, запанувала тиша, хоч маком сій. Багато людей стояло надворі при відчинених дверях. Ніжним, глибоким баритоном почав читати поет: "Ось Мотре, де ми зустрілись? — Там, де й розпрощалися, Іване Степановичу", — пригадуються мені ще й досі перші слова поета.

Зараз після відчиту перейшов Лепкий у товаристві громадських представників до недалекої залі "Української Бесіди", де вже наші пані приготували прийняття. Як звичайно під час таких okazji буває, було багато промов, тостів. Після офіційної частини Лепкий ще довго розмовляв зі своїми приятелями, знайомими, яких через воєнні події давно не бачив. У сердечно товариській атмосфері згадував Лепкий професора Івана Боднара, який ще студентом часто перебував у Лепких на приходстві в Поручині і Жукові, помагаючи молодшим братам і сестрам в науці. Лепкий дякував проф. Василеві Безкоровайному за те, що брав його вірші до своїх музичних композицій. У цій незвичайно приязній розмові забирали слово д-р Н. Гірняк, директор Михайло Губчак, проф. Павло Дяків, д-р Лев Цегельський, проф. Пилип Гайда та інші. Останнім з'явився на прийнятті д-р Степан Баран, який почав дискусію з Лепким про становище нашого народу на Україні. Тоді тривав відомий процес українізації, і багато діячів виїхало в Радянську Україну, але мало хто повернувся. Їх знищили більшовики. Біля півночі залишилися на залі "Української Бесіди" поет з дочкою, його шурин Іван Ремеза, проф. Пилип Гайда і автор цих рядків. Кинулися ми за таксівою або дорожкою, але на вулицях міста було пусто. Це був жидівський "Судний день"... Нам було не надто приємно, що наші місцеві громадяни перші пішли додів, залишивши гостя у такій ситуації. Прийшлося провозжати поета пішки два кілометри до Гаєвої вулиці.

Другого дня познайомив я Лепкого з Василем Семчишином, незвичайно скромним і симпатичним журналістом, який, працюючи урядовцем в канцелярії "Просвіти", видавав тоді в Тернополі літературний журнал "Чар-Зілля" (арештований більшовиками пропав без вісті). Семчишин просив Лепкого поміщувати уривки з його недрукованих ще творів у "Чар-Зілля", на що Лепкий радо згодився. Наступного дня відїхав Лепкий з донькою до Жовчева. Так відбулася перша і остання зустріч Б. Лепкого з тернопільським громадянством і селянами довколїшніх сіл. Виступ Лепкого в нашому місті залишив незабутні враження серед наших громадян. Чар його живого слова мав величезний і благодатний вплив на нашу молодь, яка вперше побачила і почула поета; вона навіки зберегла світлу пам'ять про великого співця галицького Поділля.

"Новий Шлях" ч. 40, 1 жовтня 1966

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК НА МАЛАНЧИНОМУ ВЕЧОРІ В ТЕРНОПОЛІ В 1898 Р.

Василь Стефаник приїздив часто до Тернополя, де виступав на виборчих вічах від Радикальної Партії в 1890-тих роках, коли Галичина була під австрійським володінням. Разом з Володимиром Вітошинським студіював медицину на Ягеллонському університеті у Кракові. Батьком Володимира був о. Йосиф Вітошинський,¹⁾ парох Денисова на Тернопільщині, відомий громадський діяч, славний диригент Денисівського хору, у якому виступала солісткою 12-літня Соломія Крушельницька. Слава о. Вітошинського як першого популяризатора народнього хорового мистецтва зростає ще більше, коли він із своїм хором, що числив 150 співаків, виступив на концерті в Тернополі у 1889 р. під час побуту австрійського престолонаслідника архикнязя Рудольфа. Володимир Вітошинський запрошував не раз на вакації свого товариша студій Василя Стефаника до гостинного батьківського дому у Денисів. Їх обох в'язала щира дружба ще з університетських студій і спільна праця у Т-ві "Академічна Громада" у Кракові.

І ось під Новорічний вечір 1889 р. рознеслася в Тернополі радісна вістка, що до міського лікаря д-ра Вітошинського загостив письменник Василь Стефаник. "Розмова про Маланчин вечір та участь у ньому Стефаника зацікавила нас, підлітків", — згадує у своєму спогаді "На Маланчиному вечорі в Тернополі"²⁾ відома громадська і політична діячка Поділля, учитель-

---

¹⁾ Про о. Йосифа Вітошинського, його багатогранну діяльність на Тернопільщині, зокрема про його працю на полі хорового мистецтва написала Іванна Блажкевич більшу статтю під заг. "Денисів", яка була поміщена у другому томі регіонального збірника "Шляхами Золотого Поділля", ст. 239-259.

²⁾ Спогад І. Блажкевич: "На Маланчиному вечорі в Тернополі" був надрукований у "Нашому Слові", Варшава ч. 4, 27 січня 1979 р.

ка і письменниця сл. п. Іванна Блажкевич. Вона жила в той час у бурсі опікунки шкільної молоді Марії Кручковської. Їй було тоді 13 років, і вона одержала окремий дозвіл від учителя Дмитра Дмитерка взяти участь у цьому вечорі. Під вечір вона пішла із старшими подругами до недалекої залі Т-ва "Української Бесіди", де вже було гамірно, грала музика і танцювала молодь. Треба було подождати, бо дізналася, що бажаний гість Василь Стефаник прийде досить пізно, щоб привітати всіх з Новим Роком.

Нарешті бажання молоденької Іванки побачити славного письменника сповнилося. До залі увійшов Стефаник в оточенні тернопільських друзів. Всі звернули увагу на гостя і перешіптувалися між собою: "Оце той Стефаник, що так гарно пише про наших селян". Високий, поставний молодий чоловік, одягнений в елегантний чорний костюм, на голові чорна, буйна чуприна і чорна підстрижена борідка, — зразу звернули увагу всіх присутніх. Кланяючись ласкаво усім, Стефаник підійшов до столу, де голова "Бесіди" представив присутнім дорогого гостя. Після грімких оплесків настала тиша, хоч маком сій... Стефаник окинув зором всіх присутніх і почав говорити. Він згадав про наш народ, про тяжкі його кривди, про селянські злидні. Полонив усіх своєю промовою, яку закінчив побажаннями: "На щастя, на здоров'я усім Вам у Новому Році! Нехай легше дихається українському народові!" Всі стояли кілька хвилин, мов зачаровані. Задумалися над долею свого народу.

Після цього почалася товариська забава. "А я, — згадує Блажкевич, — думала тільки одне: як підійти до письменника і поговорити з ним?". Її запрошено до участі в забаві, що називалася "фантова льотерія". Купила кілька карточок з "номерками" і оглядала різні "преміяльні" виграші, що були розставлені на столі. Та ось попав їй щасливий номер — виграш. Вона дала на стіл свою виграшну карточку і ждала, чим доля її обдарує... Сам Стефаник, що брав участь у грі та роздавав виграші, подав їй склянку чашечку з позолоченим обідком і з такою ж підставкою. Він поздоровив її з виграшем, тепло потиснув руку і погладив по голівці. Ця незабутня, святкова хвилина зворушила її до глибини душі. Зустріч з Стефаником на Маланчиному вечорі в Тернополі залишилася для неї ясним спогадом юних днів, днів весни...

ЯРОСЛАВ КЛИМОВСЬКИЙ

Журналіст, рецензент, театрознавець, поет, автор драматичних творів та сатирично-гумористичних монологів

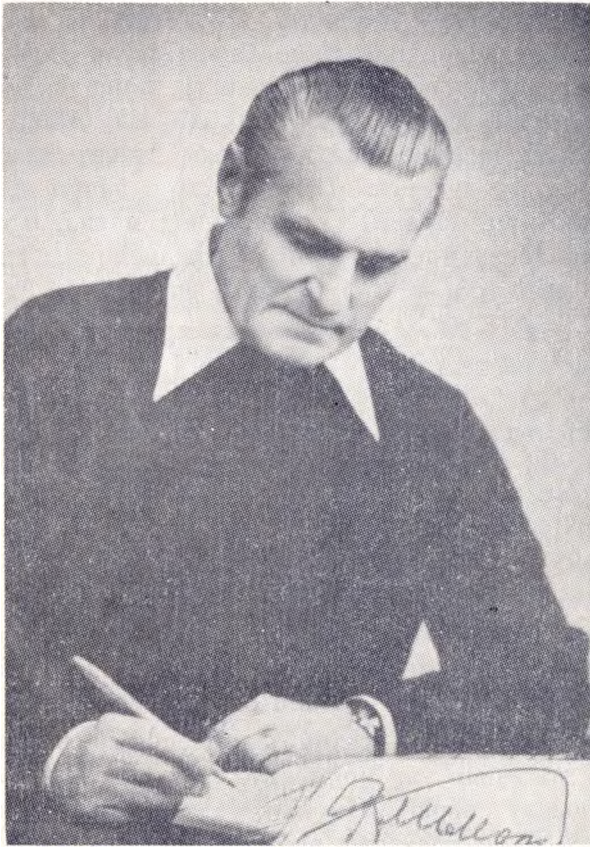
Спогад про Тернопіль

(присвячений 3-му З'їздові Тернопільців на Союзівці 10 і 11 червня 1967 р.)

Сніг притрушує чуприну; я ще в мандрах, у путі.
Чи на старість на хвилину бачить ще Тебе мені?
Чи побачу ті каштани, як весна там розцвіте,
і в городі туліпани і ще сонце золоте?
І "Заруддя" те зелене, "Оболоння" та ще й став —
дорогі місця для мене, де дитячий час минав.
Вдруге "двійку" ще дістати, як то звук малий хлопчук:
Ще раз прутом хай потягне наш професор Остап'юк.
До театру просмикнутись, щоб не бачив курсор Фляк,
повз Миколу проховзнутись (а вдалось, то знак і ляк).
Ще раз бачити на вічі вліті наш Новий Город,
де на мрійні, любі стрічі молодий збиравсь народ.
На фестин ще мандрувати з товариством у Гаї
і пісень там заспівати, аж нас змінять солов'ї.
О, Тернополе мій рідний! Ти мій спогад давніх літ, —
чи будеш вільний, свободний, чи здійсниться злотий міт?
Часто в снах Тебе я бачу — вежі, копули церков.
"Манастир" стоїть, неначе серед моря хоругов.
Ще в "Середню" і "Надставну" люди хмарою підуть,
як крізь нашу землю славному нові лицарі пройдуть.

Я. Климовський

З Климовським Славком провів я ранні, дитячі роки, коли ми разом ходили до української державної гімназії в Тернополі. Він жив з родиною на другому кінці міста — Заруді, але часто приходив до мене на вул. Дороша, де ми бавилися та

Ярослав Климовський

проводили час на дозвіллі. В одному із своїх листів він пригадав мені про свої відвідини в моєму домі, у якому моя покійна мати щедро його вгощала. Ми оба відвідували наших товаришів на дяківці біля Свят-Успенської церкви. Дяк Степан Шутовський держав на станції учнів нашої гімназії, серед яких були наші шкільні товариші: Михайло Качалуба (тепер лікар у Швейцарії), Мстислав Кметь (теж лікар і дентист в Австрії), Степан Кметик та інші, яких годі пригадати. На Свят-Успенському кладовищі росли поміж історичними могилами-пам'ятниками з часу Наполеонської війни стрімкі, високі, столітні берести, на верхів'ях яких гніздилися стада гайвороння. Своім гамірним кряканням ворушили вони цвинтарну тишу. Ми старалися успокоїти їх, кидаючи до них каміння... Не раз, бувало,

вилізали ми на високу дзвіницю, збудовану на взір Софійської у Києві, де вгорі під самою банею спали удень сови та пугачі. Ми не робили їм жадної пакости, лише подивляли їхню красу, зокрема великі непорушні їхні очі. Наші дозвілля переривала своїм криком дячиха, мовляв, "досить вже збивати бомки", — час іти вчитися... Немає сліду з нашої незабутньої святині, її дзвіниці, каплиці та історичних могил. Все це знищили новітні варвари-герострати — більшовики. Залишилися спогади, які назавжди пригадуватимуть нам давній Тернопіль.

Згодом, коли у 20-их роках почали приїздити до Тернополя наші мандрівні театри, які давали свої вистави у залі славного "Міщанського Братства", Славко зразу полюбив театр і мабуть не пропустив жадної вистави. Але, як це буває серед учнів, не завжди було вдосталь грошей купувати квитки, тому проворий Славко знаходив спосіб підробляти квитки, з яких користали й інші наші товариші. Ця любов до театрального мистецтва вже з ранніх років мала великий вплив на його майбутній життєвий шлях. Крім цього, Славко полюбив одну ділянку спорту, а саме гру в копаній м'яч. Спершу грав у гімназійному футбольному гуртку, а опісля у професійній футбольній дружині "Поділля", у якій осягнув неабиякі успіхи.

Постійне відвідування театру, захоплення грою наших славних акторів зблизило та спрямувало його до театру. Він поступив на посаду спершу помічника адміністратора, а згодом після кількох років практики він став кваліфікованим професійним адміністратором. Бути адміністратором українського театру під час польської займанщини не було легкою справою. Але Славко своїм дипломатичним хистом завжди умів роздобути дозвіл на театральні вистави. Про свою працю адміністратора театру згадує він у своєму цікавому спогаді: "Останнє турне на рідній землі" ("Наш театр", I-ий том, ст. 829-835). Будучи адміністратором наших передових театрів, він, хоч не мав багато вільного часу, все ж таки старався урозмаїтнити та збагатити театральний репертуар, робив переклади театральних п'єс з польської, російської та німецької мов. На еміграції в Німеччині працював як імпресарію. Написав лібретто до музичної комедії "Мімі" для Ансамблю Українських Акторів під керівництвом Володимира Блавацького, написав тексти для монтажу слова, пісні, гумору-сатири "Новорічна Салатка".

Прибувши до США, Славко зацікавився старогрецькою мі-

тологією, написав "Електру", "Чекання" (на підставі Гомерової Одиссеї), зробив декілька адаптацій — "Пантея" (за Л. Морстінном), "Антоніон" (за Б. Червінським), "Геростат" (за Г. Горном), "Нерон" (за о. Б. Куриласом), "Трояндові діти" (за Н. Забілою), "УПА в Карпатах" (за П. Савчуком) і ін., як також переклав Софоклеву "Антигону" і Е. Шанявського "Міст".

Прізвище Ярослава Климовського можна часто стрінути на сторінках нашої преси, зокрема у "Свободі", де він поміщує цінні статті на театральні, мистецькі теми, рецензії та відгуки на появи нових книжок відомих авторів-письменників.

Климовський виступав на наших земляцьких з'їздах на Союзівці зі своїми сатирично-гумористичними спогадами — монологами, у яких по-мистецьки відтворював різні сцени з життя давнього Тернополя. При цьому варто згадати про виступ його передчасно покійної, незвичайно милої дружини Іванки (псевдо Язичинська), яка на нашому з'їзді побіч Йосифа Гірняка виступила зі своїми сатирично-гумористичними монологами, що їх присутні земляки сприйняли з великим захопленням. А вже вершком мистецької творчості Климовського треба вважати підготову та виконання мистецької програми на останньому шостому з'їзді на Союзівці 10 і 11 вересня 1983 р. До програми входили гумористичні монологи, вірші, пісні легкої танкової музики його власного укладу. Виконавцями тієї програми були відомі актори нашої сцени, солісти та мистці слова. Мистецька програма залишила у присутніх незвичайно тепле та миле враження.

Заходом Літературно-Мистецького Клубу та акторів ОМУС-у у Філядельфії влаштовано 29 жовтня 1983 р. в залі Українського Культурного Центру театральньо-літературний вечір у пошану Я. Климовському, який недавно закінчив 75-річчя свого плодотворного життя. Володимир Шашаровський у вступному слові схарактеризував Климовського як всебічно обдаровану людину: актора, драматурга, театрознавця, журналіста, поета, гумориста, промовця. У програмі вечора брали участь визначні актори, які виконали фрагменти з творів соленізанта. Піяністи, співаки, музичні мистці своїми виступами збагатили цей пам'ятний вечір.

Побіч своєї багатогранної мистецько-театральної праці Климовський присвячує також свою увагу нашій регіональній

ділянці як довголітній член управи Земляцького Об'єднання. На останньому нашому з'їзді обрано його головою цього Земляцького Об'єднання "Тернопільщина" у Філядельфії. Ми впевнені, що він буде гідно та солідно виконувати свої обов'язки на цьому пості, чого ми від щирого серця йому бажаємо.

ВАСИЛЬ СИТНИК

Заслужений діяч українських організацій в Торонто

Василь Ситник народився 1907 р. в селі Іванкові Борщівського повіту. Його батьки переселилися згодом до Тернополя, де він ходив до української державної гімназії, яку закінчив 1928 року іспитом зрілості. Українська визвольна боротьба, що її він пережив у дитячому віці, мала великий вплив на формування його світогляду в пізнішому житті. Його участь в організації Пласту під час гімназійних років допомогла зрозуміти незavidну долю українського народу і зродила в ньому щире бажання працювати для нього.

В 1930 р. він виїхав до Канади і поселився у Вінніпезі, ставши зразу прихильником Стрілецької Громади, а згодом її членом. Впродовж 53 років займав різні становища в управах Української Стрілецької Громади, у відділах та в головній управі. В 1931 р. він перенісся з Вінніпегу до Торонто, де почалася його багатогранна діяльність в різних ділянках громадського життя.

9 травня 1933 р. відбулися в Торонто перші основуючі збори УНО. Серед членів піонерів-основників був і Василь Ситник. Від того часу до сьогодні своєю відданою працею в рядах УНО він причинився до росту тієї організації. 18 травня 1933 р. заходом філії УНО відбулося в Торонто велике протестаційне віче проти злочинного штучного голоду московського окупанта в Україні 1933 р. Ситник був активним організатором того віча. 9 лютого 1934 р. зорганізовано в Торонто Українську Кооперативу "Будучність". На основуючих зборах він був обраний головою Контрольної Комісії. Це був його скромний початок у кооперативному русі.

16 вересня 1934 р. організовано при філії УНО Рідну Школу. Управа філії призначила Ситника управителем Рідної Школи, з якою він був зв'язаний понад 30 років. 27 жовтня 1935 р. відбулося в Торонто перше велике студентське віче, на якому

Ситник, колишній студент, як головний промовець поінформував українське громадянство Торонто про життя студентів у старому краю від давніх часів до сьогодні. 19 червня 1938 р. відбулася жалобна маніфестація з приводу вбивства сл. п. Євгена Коновальця в Роттердамі. Ситник проводив тією маніфестацією.

25 травня 1944 р. засновано в Торонто Українську Кредитову Спілку в присутності 27 членів, і на цих зборах обрано Ситника головою Дирекції. На цьому становищі залишився він до 1979 року. За його головування майно Кредитової Спілки зросло до 50 мільйонів і вона стала найбільшою Кредитовою Спілкою в Канаді. В цьому кооперативному русі Ситник очолив Кооперативну Раду в Канаді і Світову Кооперативну Раду при СКВУ. 9 грудня 1945 р. засновується в Торонто Відділ КУК, і на перших основуючих зборах був делегатом від філії УНО Ситник. Він став членом управи відділу КУК і займав різні пости через довгі роки. У 1979 році став головою Дирекції Видавництва "Нового Шляху" і на цьому становищі залишається й до сьогодні.

При цьому варто згадати і про його родинні обов'язки. В 1940 році одружився з Анною Кравець, яка після 24-ох років щасливого подружнього життя з волі Божої відійшла у вічність в 1969 році. Вони мали двоє дітей, Юрія і Ярославу, які закінчили Торонтський університет.

Побіч своєї громадської праці Ситник брав участь в нашій регіональній ділянці. Належав до Комітету Тернопільських Земляків в Торонто, проводив п'ятим земляцьким з'їздом 2 і 3 липня 1977 р. Як член Видавничого Комітету 3-го тому регіонального збірника "Шляхами Золотого Поділля" брав участь у його роботі.

Ми, тернопільці, з великим признанням та вдячністю згадуємо про жертвну працю нашого Дорогого Земляка Василя Ситника для торонтської громади, яка з нагоди 75-річчя життя шанувала його величавим бенкетом у минулому році.

(х) Усі дані про творчий шлях В. Ситника взято із статті: "Промова мгра Михайла Ромаха", яка була поміщена в "Новому Шляху" ч. 16 з 16 квітня 1983 р., ст. 10-11. Автор виголосив цю промову на ювілейному бенкеті в Торонто 26 березня 1983 р.

І хоч він народився в Іванкові Борщівського повіту, він ніколи не забуває і не забув Тернополя, у якому провів свою молодість. Він пожертвував на наш видавничий фонд 300 дол. і так на ділі виявив своє прив'язання і любов до столиці Поділля. Він справді заслужив на це окреме відзначення.

"ДОРОШІВСЬКА ПАРАФІЯ"

Присвячую Романові Завадовичу, колишньому членові "Дорошівської Парафії", на згадку юних днів життя.

"Парафіє на Дорошівці,
Поезіє літ молодих!
Була ти, мов пташка на гілці,
Мов ярого леготу дих,
А ми, голуби білопері,
Що вперше плигнули з кубла,
Летіли в прочинені двері
Життя, щоб хоч краєм крила
Торкнутися дивних таїн
В палатах казкових країн.

Тепер, уже лисі і сиві,
У зморщках від журб на чолі,
Літа споминаєм щасливі,
Що в сірій згубилися млі,
Розплились у морі безкраїм...
І тільки далека луна
У серці часом нагадає,
Що й в нас була власна весна".

Роман Завадович

("Дорошівський Парафіянин",
Р. Завадович, Чикаго, травень 1958)

Романа Завадовича пізнав я у 1922 році, коли я був у другій класі, а він у шостій тернопільської державної гімназії. Він жив тоді у своєї тітки на вул. Стромій. Про нього казав мені Захар Вацик, що, мовляв, Ромко "форцуг" у всіх предметах. Добре знав німецьку мову, писав змісти з домашніх і шкіль-

них лектур, якими опісля і я користувався. Та найбільш улюбленим предметом поета була українська мова і література. Його українські домашні задачі, особливо на вільні теми, були найкращі в гімназії. Вже тоді у заранні молодости проявився небуденний талант поета.

Завадович приходив часто на вул. Дороша до своїх товаришів Захара Вацика і свояка Івана Завадовича, що спільно в саді вивчали лекції. У той час була ще в Тернополі жіноча семінарія (УПТ), яку згодом поляки розв'язали. І, звичайно, як у таких випадках буває, між гімназистами і семінаристками була велика дружба.

З Микулинецької рогачки, біля Свят-Успенської церкви, розходилися вулиці на всі сторони. З центру міста, з північного заходу вела вулиця кн. Константина Острозького, її продовженням була вул. Гайова, на північний схід була вул. За Монастирем. На південь під горбок підіймалася вул. Микулинецька, а вниз на південний захід — вул. Дороша. Саме на цих вулицях і їх бічницях проживала наша шкільна молодь, яка творила прекрасний, гармонійний товариський гурток, що його хтось дотепний охрестив "Дорошівською парафією": До цього гурту належали такі "парафіянки": (подаю дівочі прізвища) Стефа Брояка, Мінця Онуферко, Іванна Опанович (померла в молодому віці), Ярослава Завадович, Оля Олійник, Маруся Мисула, Стефа Вишневська, Данця Ремеза, Стефа Вацик, Марійка Романюк, Юзя Ямна, Іванна Пігут та інші. До "парафіян" належали: Захар Вацик (його охрестив Завадович "отаманом парафії"), Роман Завадович (його всі називали жартома "парафіянським пійтом"), Іван Завадович, Теодор Музичин, Віктор Цебровський, Осип Дзядів, Василь Онуферко, Алексевич, Степан Шешин, а до молодших належали: Василь Вацик, Михайло Лучків і Богдан Остап'юк.

Парафія плекала товариське життя у різних формах. Весняними вечорами збиралися парафіяни на вул. Гаєвій або Дороша і зі співом ішли на "Білу Гору" або в "Береги". У місячному сяйві, при супроводі ляцання солов'їв співала парафія свої улюблені пісні. Під неділі або свята відбувалися вечірки з танцями, товариськими забавами наперемінку в тої чи іншої парафіянки. Парафія відбувала також прогулянки до Великих Гаїв, весною на фіялки, бульбуки, черемшину, вліті на суніці, черешні, мед, а восени на яблука, груші, сливи та горіхи. Вз-

Члени "Дорошівської парафії"

Перший ряд зліва: Ярослав Завадович, Василь Онуферко, Стефанія Брояка, Іван Завадович, Мніця Онуферко. У другому ряді зліва: Теодор Музичини, Богдан Остап'юк, Данця Ремеза, Василь Вацик, Алексевич.

мі ходили парафіяни санкуватися. Бувало, сполучивши двоє-трое санок, розганялися з-під цвинтарної брами і вихром гнали вниз аж до рогачки. Крім того, Захар організував санкування кіньми для всієї парафіянської братії, при чому парафіяни-погоничі робили збитки: на крутих поворотах навмисне підганяли коней, а сани робили "затоки", переверталися, і все товариство лежало покотом на снігу... Хлопці сміялися, а дівчата удавали, що гніваються.

На Свят-Вечір ходила парафія колядувати до сусідів і знайомих міщан, при чому хлопці підпирали або держали двері за "клямку", щоб ніхто з домашніх не виходив з хати. Відспівавши коляду, усі мерщій розбігалися. Парафія не хотіла заплати, але співала так собі, для приємности. Не раз, бувало, деякі м'щани, дізнавшись про замір парафії, робили засідки. Зловивши парафіян, а головно парафіянок, запрошували їх до хати і щедро вгощали.

Парафія вивчала також народні танки з курсів Василя Абраменка, який тоді виступав у Тернополі. Проби чи лекції танців відбувалися у stodолі Василя Кордуби — "Пися" на вул. До-

рошя. Парафія виступала також назовні. Парафіяльні аматори влаштували виставу Мольєрового "Тартюфа" у поблизькому Петрикові. Цю виставу підготував і режисерував Роман Завадович. Він брав живу участь у житті нашої парафії, був її душею, її надхненням. Ми всі любили його за лагідну, веселу і передовсім скромну вдачу. Не раз, бувало, вернувшись додому з вечірки чи прогулянки, Завадович переливав свої враження — переживання на папір. Під враженням подій у парафії написав кілька сатирично-гумористичних поем, як наприім., "оперу" "Парафіяни", що починалася словами:

"Во ім'я Отця і Сина,
Що кінчається вже днина,
Благодатна ніч іде,
Парафія вмить прийде"...

(пролог до сатирично-гумористичної опери "Парафіяни",
що її Завадович написав у Тернополі в 1923 році)

У тому часі написав він ще "Облогу", "Ленчкіяду" та інші. В мене вдома зберігалися рукописи — оригінали творів Завадовича, але все це пропало під час воєнних дій. Традиція плеканих товариських форм, які парафія та гарно зберігала, залишилися після того, як деякі її члени закінчили студії, одружилися чи роз'їхалися по всіх усядах. Вряди-годи відбувалися знов зустрічі, прийняття тощо.

В такій теплій, щиросердечній товариській атмосфері провів поет свої юні роки. Тут почав він свої перші кроки на літературній ниві. Напевно цей період перебування серед молоді мав деякий вплив на формування його поетичної творчости. Він залишився вірний ідеї виховання молоді і саме обрав цей шлях, щоб своїм словом вести бій за душу молодого покоління, нової зміни.

Багато членів колишньої "Дорошівської парафії" вже давно немає в живих, дехто залишився на Рідній Землі і там доживає віку, п'ятеро проживає в Канаді, четверо у США, а дехого понесла доля по далекому світі. Залишилися милі, незабутні спогади.

І може часом, у вечірню годину, Дорогий Друже Романе, коли після праці попадете у задуму і гадкою злинете до давнього Тернополя, Вам стануть перед очима незабутні ідилічні картини молодости. Нехай цей скромний спогад з юних днів

додасть Вам плодотворної сили і надхнення у Вашій праці ще впродовж багатьох років на благо поневоленої, але непокореної Батьківщини, на благо молодого покоління.

"Свобода" ч. 59, 29 березня 1956 р.

ЗГАДУЮЧИ ПОДІЛЬСЬКУ ВЕСНУ

"Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Мов дівчина у вінку:
Ожили луги, діброви,
Повно гамору, розмсви
І пісень в чагарнику".

(І. Франко: "Лис Микита")

Зима заховалась ще глибоко у надрах землі і держала її у своїх холодний обіймах, але теплі промені благодатного сонця почали ogrівати ледяні окуви. Танули сніги, з-поміж яких вистрілювали білі пелюстки квітів підсніжників — перших вістунів весни.

Із далекого вирію повернулись лелеки, які громадами бродили мочарами, оболоннями, шукаючи поживи, а бистролетні ластівки, літаючи над Серетом, черкали крильцями плесо води. Після теплого першого дощу зазеленіли трави в Берегах, зацвіли верби золотими китягами квіття, а кущі лози вкрилися срібними пуп'янками — базьками. Заквітчані луги золотими козельцями, білими романами, синіми незабудьками, фіолетними дзвінками живокосту, творили різнобарвні, природні килими. На низинних мочарах, які довгий час були залиті водою, розцвіли лоташі, косатені, водні лілеї, татарське зілля, а над водою — дика м'ята, що своїм ароматом наповняла береги Серета після заходу сонця.

У лісах, гаях, чагарниках зазеленів барвінок, зацвіли проліски, голубі та сині фіялки. Набрякли пуп'янки ліщини та інших кущів, розгортаючи свої перші листочки, неначе творили тихий шелест. На верхів'ях старих крислатих дубів шелестіло торічне листя. Шумів ліс... У травні цвіли запашні білі дзвіночки конвалії, білі квіти червоної калини і духмяної черемшини, відцвілі пелюстки якої неначе снігом притрушували лісові

**І в нас була весна колись...
Богдан Остап'юк з дружиною Євгенією
Тернопіль, травень 1938 р.**

дороги і стежки. Останній розцвітав золотий бульбук, мабуть, останній могікан степової рослинності.

Накінець у садах цвіли черешні, яблуні, сливи, довкола яких бриніли бджоли і спивали нектар з квітів. У підміських городах цвіли нарциси, жасмини, різнобарвні бузки, лілеї, резеди, матіолі, левкої, які наповняли вулиці вранці і вечорами ніжним запахом.

Як здорово і приємно було тоді на весні побувати в Гаях Великих, далеко від міського гамору, на лоні природи і вдихати на повні груди чисте, свіже лісове повітря, насичене запахами квітів і зілля! Не раз, бувало, лежачи горілиць на м'якій, шовковій траві, ви дивилися у голубе небо, яке визирало з-поміж верхів'я дерев, і слухали лящання солов'їв, які дуже часто, таки біля вас у куцах, виводили свої трелі...

Благовоння квітучих рож, бузків, жасминів, що крізь відкриті вікна входило до ваших кімнат, ніжний спів пташок, кування зозулі, неначе дивні чари весни, ворушили ваші почування. Хто ж з нас, колишніх жителів золотого Поділля, не

переживав цих незабутніх, радісних хвилин весни? Це ж була справжня насолода, милий відпочинок для душі і тіла. Весна! Як мило звучить це чарівне слово, скільки спогадів з юних, давніх літ нагадує воно...

"Свобода" ч. 82, 13 квітня 1975

ЗОЛОТІ БУЛЬБУКИ

Присвячую сл. п. mgr. фармації Захарові Вацикові, колишньому в'язневі Сибіру, що помер у Тернополі 24 березня 1970 р.

... "Бувало, в неділю весною,
Коли розцвітали квітки,
Ішли до Гаїв ми юрбою,
Де жовті ростуть бульбуки.
Бульбук, отой красень між квітів,
Та шпилька між трав золота,
Для тих, що в далекому світі,
Він символ і щастя мета.
Хто скаже, чи їхня рука
Торкнеться коли бульбука?"...

(Р. Завадович: "Дорошівський парафіянини", поема спогад, Чикаго 1958.)

Непорочно білі пелюстки підсніжника, пробиваючись із землі поміж останніми клаптями снігу, перші звіщають прихід подільської весни. Благодатне сонечко ogrіває землю, а долинами-ярами журчать весняні води. Набряклі пуп'янки на кущах і деревах розвиваються в перші яснозелені листочки. На галявах і лісових зрубках цвітуть фіялки, білі та сині проліски, а на левадах і в лугах — білі стокороти, козельці, незабудьки. Вся природа збудилась із зимового сну й починає нове життя.

Як тільки весняний вітер просушував польові дороги і стежки, починалися прогулянки тернопільської молоді до Гаїв, у Береги або до Петриківського лісу. Та спершу треба було зробити в лісі "розвідку", де і які квіти вже зацвіли. Одним з перших вибирався до лісу друг з юних років Захар. Хто йо-

го не знав і не любив? Був веселий, жартівливий, називав себе оптимістом, любив природу, квіти, мав добряче, золоте серце. Бувало, з книжкою чи зошитом в руках, щоб по дорозі вивчити завдання або прочитати шкільну лектуру, ішов Захар польовою доріжкою до недалеких гаїв. Звідтіля перший приносив китиці квітів, які дарував своїм товаришкам.

На Микулинецькій передмісті Тернополя, на вулицях Гаївській, За Монастирем, Дороша і в суміжних з ними вуличках проживало кільканадцятьеро учнів державної української гімназії і дівочої семінарії УПТ, які творили дружній товариський гурток. Р. Завадович, тепер відомий поет і письменник дитячої та молодечої літератури, що в тому часі був теж учнем тернопільської гімназії, належав до цього гуртка. Хтось, жартуючи, назвав цей гурток "Дорошівською парафією", і ця назва вмить прийнялась. Завдяки ролі, яку грав Захар у цій "парафії", його найменували, щоправда не "парохом", а "отаманом", і під цією назвою він виступає у низці віршів і сатирично-гумористичних поем тодішнього "парафіяльного поета" Романа Завадовича. На жаль, усі ці ранні твори, підказані безтурботною молодого музою, пропали безслідно у вирі пізніших воєнних подій. "Дорошівська парафія" влаштовувала в домі котроїсь з дівчат (на переміну) вечори з танцями, піснями й товариськими забавами. Бувало, сходилася "парафія" на проходи-променади біля Манастирської церкви, а час від часу ходила до Гаїв або в "Береги" над рікою Серетом. Про ці розваги згадує Р. Завадович у своїй написаній уже на еміграції поемі-спогаді:

    "Як вечір задуману нічку
    Провадив над Серет в луги,
    Парафія з співом над річку
    На прохід ішла в "береги".
    Пісень тих напевно й тепер ще
    Співають шумкі комиші —
    Так само і шум той не вмер ще,
    Ще тужить у нашій душі"...

У травні, коли розцвітали білі дзвіночки пахучої конвалії, коли білі квіти вкривали кущі калини, а відцвілі пелюстки духмяної черемшини неначе снігом притрушували лісові стежки — почав цвісти красень — золотий бульбук. На диво ріс він лише в одному місці в Гаях, на т. зв. "хорах", що межували з Березівським лісом. Бульбук цвів чудово, неначе рожа, золо-

тою квіткою. Його золоту голівку легко можна було відрізнити від інших лісових квітів. Він мав теж свій питомий, незвичайний запах. Тож не диво, що товариство, примандрувавши сюди пішки або приїхавши возами, миттю розбрилося по всіх галявах і зрубках у розшуках за бульбуками. Кожен хотів багато нарвати, але "отаман" Захар, що знав найкраще всі місця й закутки, зривав найбільше бульбуків. Весело проводила "парафія" дозвілля. Навіть солов'ї не звертали уваги на гамірне товариство, вони оподалік у кущах на весь голос виводили свої трелі. До заходу сонця забавлялось молоде товариство, лунали пісні, дзвінки сміхи дівчат. Коли ж вечірні тіні починали вкривати ліс, а на небо виходив ясен місяць, настав час вертатися додому. Матері "вечерять ждали", та й самі "парафіяни" пильнували, щоб не зловживати довір'я батьків і сусідів.

**
*

Чимало років минуло з того часу, як ми, молоді й безжурні, ходили в Гаї на бульбуки. З колишньої "парафії" залишилося по цей і той бік океану кількоро "дідусів" і "бабусь"... В кошмарні дні історичного червня 1941 р. вивезли більшовики на Сибір ні в чому неповинного Захара разом з багатьма культ-освітніми діячами Тернополя. Майже всі вони загинули в Сибірі серед страшних мук. Лише декому дозволила доля вернутися до рідного міста. А ті, що вернулись, розповідали, як Захар, дарма, що сам нужденний і голодний, помагав їм як міг рятуватися від голодної смерті.

Вернувшись з підірваним здоров'ям, Захар кілька років не піддавався недужі. Він усе життя був оптимістом, вірив у добрих людей і в добру долю, був певен, що подужає. У листах до друзів завжди висловлював надію, що, мовляв, скоро побачимось. На жаль, його надії не здійснилися. Згасло передчасно його життя, а рідні люди й друзі за професією справили йому небувалий похорон.

Фармацевтичні студії (Вільна), практика в аптеках Польщі і воєнні події не дали Захарові можливості розгорнути працю на рідній громадській ниві, хоч мав до цього дані й охоту. Ще в тернопільській гімназії зорганізував добру футбольну команду ("Поділля" III), яка змагалась за спортову першість і в Тернополі, і на роз'їздах (Микулинці, Бережани, Збараж). Був

добрим шахістом, належав до "Молодої Громади", яку все відвідував, під час своїх відпусток. Мав організаційні, провідницькі прикмети, а приємною поведінкою з'єднував собі прихильність людей, які його ближче знали.

Після повернення із заслання ми часто обмінювалися листами, у яких Захар описував всі зміни, що сталися в новому, відбудованому після воєнних руйнувань Тернополі. Йому завдячую свої нариси та спогади про життя й події сьогоднішнього міста. Він писав, що інколи ходив сам один до Гаїв і зупинявся в тих місцях, де ми, бувало колись, разом ходили на квіти, черешні чи інші овочі. "Гаї, — писав він, — зовсім не змінилися, залишилися такі ж самі, як колись були, тільки сумно стає на душі, коли згадаю, що немає біля мене друга з днів нашої молодості". Захар, мабуть, передбачив, що моя рука, як пише Завадович у своєму вірші, ніколи не "торкнеться бульбука". Тому прислав мені у листі три засушені квітки з Гаїв: фіялку, черемху й золотого бульбука. Їх зберігаю я у своєму альбомі, неначе чар-зілля. І скільки разів гляну на них, завжди пригадується мені дорогий, незабутній друг Захар, наші юні дні весни і наша молодість, що вже ніколи не вернеться.

"Новий Шлях" ч. 26, 24 червня 1972
"Вільне Слово" ч. 26, 24 червня 1972

ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ ВЛІТКУ НАД ТИХИМ СЕРЕТОМ

Відцвіли весняні квіти фіялки, конвалії, червоної калини, духмяної черемшини, надійшов чарівний місяць травень, почалися проходи, прогулянки молоді (а також і старших) у Гаї Великі, Береги над Серетом зустрічати весну, зривати квіти. У сяві місячних вечорів ляцали солов'ї у верболозах, гомоніли пісні молоді. Весна принаджувала, чарувала всіх...

Але як у природі все змінюється, минає, так минула весна і настало гаряче подільське літо. У школах закінчилося навчання, прийшов час літніх ваканцій, відпочинку, дозвілля. Від села Біла аж до Берегів Великих вкрилися береги Серета молоддю, яка вигрівалася на сонці, купалася або шукала прохолоди у тіні дерев. Про дозвілля нашої шкільної молоді в давньому Тернополі згадує Олександр Барвінський у своїх цінних спогадах

"Над далеким, тихим Серетом"

Світлив Б. Остап'юк 1936

"Спомини з мого життя", у розділі "Життя руської шкільної молоді в 50-их, 60-тих рр. 19-го сторіччя", часть I, ст. 37-38, ось що: "Літом ходили ученики у вільних від науки порах купатися в Сереті, недалеко Петрикова. В суботу пополудні приходило там до купелі також чимало жидів з міста. Ученики, наспівши на той час над Серет, кидали не раз у воду одіж і шмаття жидів, що сиділи в купелі, бо ученики вважали це місце купелі своїм станом посідання, набутиим протягом тижня. З того доходило до суперечки, а від суперечки не раз до бою. Ученики ставали у боеві ряди і напірали на переважно численнішу товпу жидів, котрі тим часом поодягалися і намагалися ударити на учеників, узброєних звичайно в палестри (грубі палиці до відбивання м'яча). Особливо визначалися в тих геройських подвигах п'ятаки, а їх проводиром був Гіцькевич (не тямлю вже його імени, я був тоді в III-ій класі), і гнали жидів з-над Серета т. зв. Широкою вулицею (Шептицьких, прим. автора) до міста, де відтак учні розходилися домів. Нагнавши страху синам Ізраїля, котрі тоді були смирніші і боязливіші, як тепер..."

Наша молодь обох гімназій, державної чоловічої і "Рідної Школи" дівочої, семінарії, а також студенти університетів мали також, так би мовити, свої власні місця над Серетом: на Білій Горі, на "Сан Маріно" (навпроти сіножати автора цих рядків), на "острові" (магістратській сіножати), куди звичайно не заходила польська чи жидівська молодь. На цих місцях сходилася молодь з усіх кінців міста, хлопці та дівчата, які грілися на сонці, купалися, робили гімнастичні вправи, читали книжки, часописи, грали шахи, дискутували на різні теми, співали пісні, плавали човнами тощо. Автор цих рядків мав до спілки з товаришами човен "Русалку" на дві пари весел. Бувало, зібравшись 3-4 човни, вирушала наша "флотилія" вниз Серетом до Березовиці. Серет творив круті закрути. Тополі, осокори і верби по обох його берегах творили мальовничі краєвиди, що їх дехто з наших товаришів — фотоаматорів утривалив на знімках. Веслування човнами (в обі сторони) було знаменитою фізичною заправою, хоч дуже часто залишалися пекучі міхурі на долонях... ("Русалка" впала жертвою... парцифікації у 1930 р., її порубали польські "стшельци".)

Дуже часто разом з молоддю проводили час на дозвіллі такі наші професори, як д-р Лев Цегельський, д-р Никифор Гірняк, проф. Василь Хирівський, проф. Павло Дяків, проф. Іван Боднар, проф. Теофіль Остап'юк і інші. Перебування молоді у товаристві своїх професорів мало благородний вплив на неї. Вона культурно відпочивала, набирала фізичних сил, щоб після вакацій продовжати навчання у школах. Спільне перебування молоді, не зважаючи на різниці віку, створювало щире товариське співжиття.

**

Сьогодні нові хазяї змінили не лише обличчя давнього Тернополя, збудувавши "новий радянський Тернопіль"... але змінили теж у деяких місцях річище Серету, а поглибивши і розширивши став, сповільнили течію води. Вони створили пляжі на узбережжях ставу, чи пак, як вони його називають, озера. На цих пляжах вилігуються у першу чергу московські зайди, які прийшли зі сходу, поселилися у новозбудованих кам'яницях і захопили найважливіші посади у міському чи обласному управлінні... Багато колишніх учасників спільних прогулянок відійшло у вічність, а ті, що залишилися живими по

той і цей бік океану, у розсіяні сущі, напевно пригадують собі у цей літній час веселі, безжурно проведені роки влітку, на дозвіллі над далеким, тихим Серетом.

"Свобода" ч. 134, 20 липня 1982

НА ЧЕРЕШНІ...

Коли настане гаряче літо на Фльоріді, а воно звичайно починається раніше, чим у поміркованому кліматі, і триває довше, бо аж до кінця жовтня, тоді кожний у вільних від праці хвиликах шукає прохолоди на березі океану під тіннями пальм. Постійний вітрець, що віє з далекого сходу понад океан, охолоджує береги Фльоріді і злагіднює субтропікальну спеку. Сидячи у тіні пальм і споживаючи "Барбадос чері" (червоні овочі, трохи більші за нашу черешню, солодкі, мають багато вітаміни Ц), лину гадкою у далекий Тернопіль і згадую черешні, які ми колись зривали у власному лісі в Гаях Великих.

В половині червня дозрівали у нас суниці, полуниці, винні вишні, т. зв. "марени", і черешні, і то не лише в Гаях, хуторах, чагарниках, але також і в підмиських садах, городах. У той час кінчилося навчання у школах і настав безжурний час вакацій. Наша молодь вибиралася на черешні до Гаїв Великих, славних із своїх садів, у яких росло чимало різних сортів черешень. В садах росли щеплені черешні, а в лісах дикі сорти рожевих, червоних та чорних. Кремезні дерева черешень доростали до 25-30 стіп висоти, а їхні стовбури були такі грубі, що треба було двох дорослих людей, щоб обняти таке дерево. Не раз, бувало, зародили такі черешні, що, як то кажуть, не було видно листя, лише самі черешні...

Першими, які насолоджувалися цими соковитими овочами, були стада шпаків, гайвороння та іншої пташні, які налітали на черешні і звичайно з'їдали найкращі овочі, що їх на верхів'ях дерев навіть при допомозі ключки не могла досягнути людська рука... На черешні у той переджнивний час, коли всі пільні роботи були закінчені, за виїмком сінокосів, вибиралася міщани возами зі своїми родинами на цілий день. Бувало, спутавши коней (щоб не втікали далеко в ліс), залишали ми їх на попас на полянах — галявах, а самі, узброївшись довгими ключками, коновками, спиналися на дерева черешень, молоді

— босоніж, а старші при допомозі драбин. На землі під черешнями залишалися малі діти, дідуні та бабуні, яким ми згори скидали найкращі галузки з черешнями або й цілі верхи... Гаївчани мали для зривання черешень легкі, зроблені з кори коробки з ключками, які легко було можна завішувати на гіллях. Наші коновки чи банки не скоро наповнювалися, бо перші, найкращі йшли звичайно спершу до... шлунка. Ці знамениті, солодкі, неначе нектар, соковиті овочі були нашою цілоденною поживою, ніхто з нас не відчував ані голоду, ані спраги... Немов великі птахи, стоячи чи пак сидючи на черешнях, перегукувалися ми із своїми сусідами, перелазили з однієї на другу. Часом затріщала під тягарем нашого тіла галузка, а коли стерпли ноги, ми злазили на землю трохи відпочити. І так на солодкому дозвіллі зривання черешень минав день. Після заходу сонця, коли минула спека, поверталися додів з повними відрами. Найкращими мистцями у зриванні черешень були без сумніву наші гаївчани, вони найскоріше наповнювали свої коробки. Щодня вранці носили вони продавати черешні на базар до Тернополя. Ранні сорти швидко псувалися, і їх треба було споживати, варити кисілі або вареники. З пізніх сортів виробляли гаївчани, а також і міщани, вина на меді, т. зв. вишняки. Відома родина Сеньківських, яка мала в Гаях найбільшу пасіку і сад, виробляла знаменитий питний мед і вишняки-черешняки, якими часто вгощала не лише численну родину, але також багатьох знайомих з нагоди весіль, свят та інших принагідних зустрічей.

Сьогодні все те змінилося, як змінилося обличчя давнього Тернополя і сумежних сіл. З колишніх зможних тернополян та гаївчан залишилися одиниці. Їхні врожайні поля, гаї, сіножаті забрано до колгоспів, не залишилося либонь і багато кремезних дерев-черешень. Їх напевно зрубали нсві хазяї на паливо. Лише спогади пригадують нам ті щасливі, безжурні дні, які ми колись провели влітку в Гаях на черешнях.

"Вільне Слово" ч. 36, 28 серпня 1971
"Свобода" ч. 126, 9 липня 1981

"БУЛЬБОПЕЧЕННЯ" НАД ТИХИМ СЕРЕТОМ

(Присвячую сл. п. мгрові права Петрові
Вацикові, моему сусідові і приятелеві.)

Після гарячого подільського літа і закінчення жнив пустіли поля. Ще де-не-де залишилися копи пізньої гречки, вики (мішанки) або кінського зуба (пашної кукурудзи). На стернях і толоках паслася худоба, а на підміських полях зеленіла городини, у якій ласували зайці.

Зближалася золота осінь, що своїми золото-багряними кольорами малювала листя дерев у гаях, садах і над берегами Серета. Зелене картоплиння на полях почало в'янути, а після ранніх приморозків всихало. Настав час копання картоплі. Літо все ще не хотіло уступати перед осінню і ще раз вернулося. Прийшов час "бабиного літа"...

Під час копання картоплі вибиралася наша молодь і старші прогулянками під неділі і свята на поля пекти картоплю. Майстром у підготові і "бульбопеченні" був сл. п. Петро Вацик. До цього діла приготувався він вже напередодні. Звичайно в суботу або перед святом брав він на віз в'язку соломи, рискаль і великий горнець, поливаний унутрі, в якому могло зміститись коло 20 фунтів картоплі. Найчастіше вибирав поля на "Бакаїсі" (ця назва полів походить від імени тарського вождя Бакая, який згинув на цих полях від гарматної кулі оборонців Тернополя), які були в Берегах Великих, недалеко холодних джерел Серета.

Приїхавши на поле, на своє або свояків чи добрих приятелів, вибирав найкраще, найрівніше місце, загладжував і приплескував його рискалем. Після цього накопав і вимив у недалекому Сереті повний "печух" (оцей вище згаданий горнець "бараболь", як у нас на Поділлі називали картоплю). Горнець накрив зверху скрутнем соломи і перевернув його догори дном на приготованому місці печення. "Печух" обклав довкола соломною, а зверху накрив сухим картопляним бадиллям. У добавку назбирав ще дві-три купи сухого бадилля, щоб було готове під руками наступного дня. Таким чином все було заздалегідь готове, залишалося лише розпалити вогонь.

Наступного дня після полудня мандрувало ціле товариство прогулянкою на місце бульбопечення. Дехто забрав зі собою кусок масла, кілька квашених огірків і трохи соли. Коли това-

риство прибуло на місце, в повітрі почав підійматися стовп зеленкаво-брунатного диму — це був знак, що картопля почала пектися. Петро доглядав вогню, він був, так би мовити, головним кочегаром, який докладав сухого картопляного бадилля, обертав печух і нагортав довкола нього жару. У жар кинено додатково ще кілька картопель, щоб був запас в разі потреби... Дожидуючи печеної картоплі, хлопці й дівчата жартували і співали пісні. Оподалік доріжкою в Берегах проходжувалась молодь і старші, а любителі водного спорту плавали човнами по Сереті.

Прийшов час перевірити, чи картопля вже печена. Досвідчений у цьому ділі Петро хлюпнув кілька крапель води на дно "печуха". Якщо краплі води негайно зникали, то це був знак, що картопля готова. Тоді з допомогою рискаля, який тримав в одній руці, і дрючком, який тримав у другій руці, Петро одним вправним рухом обертав "печух" дном наділ. Після того, як була усунена решта обгорілого скрутля соломи, бухала пара, яка своїм специфічним запахом свіжої печеної картоплі подразнювала... ніздря товариства. Показалися потріскані від гарячі жовті, сині, червоні, ріпаті "шампіони", рогаики й іншого кольору і виду картоплі. Почався справжній пир. Хто хоч раз у житті мав змогу їсти свіжу, в полі печену картоплю, той ніколи не забуде її особливого смаку. Її не могла заступити найвибагливіше приготована печеня...

Велике осіннє сонце, ховаючись за обрії Петриківського лісу, кидало на прощання останні промені на плесо води у Сереті. Ще хвилина-мить, і воно зовсім зникло з горизонту, залишаючи червоно-рожеві фіолети. Смеркалося. На сході сховався місяць, романтичний володар ночі. Вечірню тишу ворухив гомін пісні товариства, яке поверталось з бульбопечення.

**

Багато бурхливих, жахливих років проминуло з того часу, коли ми пекли картоплі на своїх рідних полях. Давно немає вже тих гарних, врожайних полів. Їх забрали нові хазяї-зайди до колгоспу або збудували на них фабрики-заводи. Немає в живих Петра, який не лише був майстром у бульбопеченні, але в нього була весела, життєрадісна вдача, любив товариство і вмів його забавити. Він був теж великим приятелем природи. Після своїх професійних зайнять працював у саді і квітни-

ку. Завжди приносив перші квіти з наших Гаїв Великих, полів та Берегів. Немає в живих багатьох приятелів, товаришів, колишніх учасників прогулянок. А тих, хто залишився в живих, розкинула доля, неначе вихор листя, по широкому світі. Залишилися незабутні спогади, які блукають у верховіттях трепет-осокорів і топіль. Вони пригадують нам радісні, безжурні хвилини у час золотої осені, які ми провели колись на бульбопеченні над далеким, тихим Серетом.

Свобода ч. 202, 22 жовтня 1983 р.

"МОСКАЛІ ЙДУТЬ"...

(До 70-річчя Першої світової війни)

1-го серпня 1914 року почалася Перша світова війна, і вже 23 серпня зайняли москалі Тернопіль. Австрійський уряд повів зразу страшну пропаганду проти москалів, мовляв, вони страшні люди, вирізують язики, виколують очі тощо... Зараз після wypowiedження війни Росії Австрія наказала загальну мобілізацію, і всіх здібних носити зброю включено до військової служби. Навіть із старших віком резервістів створено "Ляндштурм", який мав боронити країну перед ворогом. Багато родин, члени яких працювали в австрійській адміністрації, евакуовано на захід, переважно до Чехії і Моравії (тоді ще не було Чехословаччини). В місті залишилися старші віком чоловіки, жінки і діти. Серед населення постала велика паніка. Деякі родини, що жили на передмістях, покидали свої домівки і ховалися в середмісті у кам'яницях. У мене вдома, на вул. Дороша, вже кілька днів перед приходом москалів почали переховуватися в підвалі сусіди, старші віком і діти.

Була неділя, 23 серпня 1914 р. Надворі стояла гаряча подільська спека. Вулицею бігли ще останні австрійські вояки (здебільша українці), які вступали до домів напитися холодної води. Вони казали, щоб люди ховалися, бо москалі вже недалеко. Усі в підвалі почали молитися, немов би зближалася остання хвилина їх життя. Нараз з вулиці почувся тупіт маршуючого війська. Зі страху всі замовкли, а за хвилину почали тихцем говорити: "москалі йдуть, москалі йдуть"... Незабаром почули ми стукіт до входових дверей: "Не бойтеся, гаспада, открийте двері", — кричали солдати. Ніхто не мав відваги

відчинити двері. Але вкінці моя бабуня, господиня дому, перехрестившись відкрила двері, у яких показалися кремезні, здорові, сонцем обпалені обличчя солдатів. Я, тоді 7-літній внук, стояв біля бабуні і оглядав непрошених гостей. Перші слова солдатів були: "Не бойся, бабушка, есть у тебя вода, дай води". Бабуня принесла відро води і горнятко. Солдат мабуть не довіряв їй і казав, щоб вона перша напилася. Після неї вже всі пили. Побачивши і почувши перших солдатів, всі успокоїлися і почали виходити з підвалу надвір.

Проохолодившись водою, кинулися солдати у наш сад. У той час не всі овочі були дозрілі, за виїмком літніх яблук "паперівок". Але солдати не зважали на те, повилазили на дерева і стрясали овочі. Тріщали дерева, ломилося гілля. Нічого не помагали прохання бабуні, щоб уважали і не робили шкоди. Наївшись "зелепухів", почали солдати рядочком присідати по під стодолу зі... своєю потребою. При цьому виконували вони ще одну функцію, а саме шукали і били... комах-"нужду".

Інша група солдатів увійшла до сусіднього, напроти нашого дому, який стояв пустою. Мешканець цього дому Рапапорт, який наймав дім і поля, втік зі страху перед москалями до міста. Коли солдати дізналися, що в цьому домі живе "еврей", почали бешкетування: ламали меблі, посуд, вікна і нищили інше устаткування. Відкривши у саді кілька вуликів пасіки, скрутлями запаленої соломи прогнали бджіл і почали їсти вошину разом з медом і... трутнями.

**

Я був свідком усіх цих жахливих вчинків солдатів царської армії. Ця перша зустріч з московськими солдатами залишила в мене незатерте враження. Вже тоді малим хлопцем пізнав я вперше "високу культуру" старшого брата — москаля.

"СЕКРЕТАР"!...

(Перше "визволення" більшовиками Тернополя в 1920 р.)

Після трагічного епілогу наших збройних сил більшовики швидким темпом прорвали польський фронт на Наддніпрянській Україні і, перейшовши ріку Збруч, зайняли 27 липня 1920 р. Тернопіль і 16 південно-східніх повітів Галичини. У той

час командував армією ген. Тугачевський, а кіннотою Будьонний. Населення нашого міста, знаючи про страшні злочини більшовиків в Україні, зокрема горезвісної Чека, холодно зустріло нових хазяїв. Автор цих рядків (йому тоді 13-ий минало...) пригадує собі, як вулицею Дороша йшли "красноармійці" в різному одінні, а то й обідрані, в лахмітті, але зате з новісенською зброєю (автомати з круглими магазинками), яку купили більшовики за царські скарби в Англії та Франції. Ішли вони у напрямі Серета, де на Петриківській цегельні польське військо 12 днів стримувало їхній наступ.

Здобувши місто, почали більшовики наводити свої нові порядки. В Тернополі організовано тимчасовий вищий орган законодавчої і виконної влади: "Галицький Революційний Комітет" (Галревком¹⁾), який складався з 18-ти відділів: закордонних справ, внутрішніх справ (Чека), військовий, фінансовий, земельний, юстиції, харчовий, народної освіти та ін. Головою Галревкому призначено Володимира Затонського, а його заступником Михайла Барана, сина дрібного службовця із Скали Подільської. Більшовики почали видавати різні "декрети"... Перший декрет з 1-го серпня встановляв "радянську" владу в Галичині, яку передано в руки міських та сільських ревкомів. Були скасовані всі політичні і громадські організації. Цей декрет проголошував націоналізацію всіх фабрик, банків, промислових підприємств, конфіскату поміщицької землі, врожаю, сільсько-господарського реманенту. Другий декрет відокремлював церкву від держави і школи. Все майно церковних і релігійних товариств переходило на власність народу...

В одній з кімнат магістрату влаштовано клуб молоді, щось на взір Комсомолу, куди сходилися молоді українські, польські і жидівські студенти, учні вищих кляс гімназії прочитати часописи, заграти в шахи тощо. Але на ділі клуб влаштовано на те, щоб більшовицькі політагітатори мали змогу виголошувати промови про... комуністичний рай на землі. Відділ внутрішніх справ "Чека" також почав свою роботу... Переводили ревізії, арешти, шукали за петлюрівцями... Арештували пароха Тернополя о. кан. Володимира Громницького, директора "На-

---

¹⁾ Український календар 1970 р., виданий Українським Суспільно-Культурним Товариством у Варшаві. Стаття: "50-ть річчя Галицької Республіки", ст. 113-115.

родної Торгівлі” Турина і інших визначних громадян, але на інтервенцію місцевих пролетарів їх звільнено.

В місті організовано вуличні комітети (Вулкоми), завданням яких було перевести облік житлової площі кожного домовласника. Встановлено норму, за якою призначалося дві особи на кімнату, залишні кімнати мали бути приділені багатодітним сім’ям. На вулиці Дороша відбувся на початку серпня в домі міщанки Теклі Фарміги мітинг, на якому вибрано Вулкомітет в такому складі: голова — грабар Йосьо з окописька (прізвище призабув), заступник — Скочиліс, робітник, секретар — коміняр Гусаковський. Виявилось одначе, що ніхто з них не вмів читати ані писати по-українському. Автора цих рядків, який із-за звичайної дитячої цікавості був присутній на цьому збіговищу, чи пак мітингу, на пропозицію Гусаковського вибрано помічником секретаря. Не зважаючи на соцпоходження (син куркуля), вибрано помсекретаря одноголосно... Вже другого дня вранці збудив мене голова Вулкому Йосьо, і ми почали списувати число кімнат кожного домовласника.

Але не довго господарили більшовики в Тернополі й інших містах Галичини, хоч успіли загнатись аж під Варшаву. Сталося “чудо над Вислою”, про яке поляки завжди так бундючно згадують. На справді завдяки допомозі з’єднань кінноти Петлюри (Армії У. Н. Р.) вдалось полякам стримати дальший наступ більшовиків і змусити їх до відвороту. 19 вересня 1920 р. зайняла Тернопіль польська піхотна дивізія Янушайтіса при значній допомозі кінноти У. Н. Р. Так закінчилося 50-денне панування більшовицької “Галицької Республіки”. Ще кілька років після цього прозивали автора цих рядків сусідні хлопці, ровесники, вигукуючи за ним на вул. Дороша — секретар!, секретар!, секретар!..

“Вільне Слово” ч. 4, 23 січня 1971

“Свобода” ч. 158, 21 серпня 1982

ДЕСЯТЬ ДНІВ У ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ (Жахливий спогад)

Пакт про неагресію між ССРСР і Німеччиною, підписаний 22 серпня 1939 р. в Москві Ріббентропом і Молотовим, був дуже короткотривалим. Це було потрібне Німеччині на те, щоб у війні з Польщею забезпечити собі нейтральність ССРСР. Ні-

мецький "бліцкриг" здобув небувалі осяги у воєнних діях. Гітлер хвалився, що здобув "моцарство" Польщу за 18 днів. Воєнна машина Німеччини котилася швидким темпом на захід, здобуваючи державу за державою, аж врешті опинилася на побережжі Атлантику. Гітлер був певен, що Аліанти не зважуться зробити десант і що він спокійно може починати війну з ССРСР і здійснити свій "Дранг нах Остен". Тому тихо, без попереднього виповідження війни, досвіта 22 червня 1941 р. розпочав воєнні дії проти колишнього свого союзника — ССРСР

Вибух німецько-більшовицької війни застав мене в поїзді, коли я вночі з 22 на 23 червня 1941 р. ветрався з "командіровки" з Заліщик до Тернополя. Я завважив великий рух поїздів, навантажених військом і військовим спорядженням. Ані я, ані ніхто з подорожніх не знав причини того руху. Німецько-більшовицькі відносини були в останньому часі не надто приязні. Відчувалося брак довір'я одних до других, взаємне нацьковування, зокрема при допомозі радія, але що вже почалася війна, цього я не знав. Про це довідався я аж вдома, в Тернополі. Наступного дня я одержав "повістку" негайно з'явитися на військовий "участок". За невиконання цього наказу грозила кара розстрілу. Все це спало на мене несподівано, неначе бомба...

Військовий "участок", до якого я зголосився 24 червня 1941 р., містився на Заруді при вулиці Дубовецькій, у колишній австрійській касарні драгунів. На подвір'ї касарні я застав багато знайомих, приятелів, які не з радісною усмішкою на устах, але з сумовитим поглядом, мовчки, прийняли мене у своє товариство. Та військова частина, яку нашвидку зорганізовано, мала назву "В. Н. О. С.". Сьогодні я вже призабув значення поодиноких букв цього скорочення, але знаю, що це був відділ протиповітряної охорони. Першим кроком "асентерунку" було стрижіння волосся на "нульку", а далі "мундіровка". Не легко було найти до міри "Гімнастьорку" чи штани, але найбільший клопіт був з чобітьми — "сапогами", які лежали на купі, з якої кожен тягнув до себе, щоб вибрати з них одну пару. Знайти одну пару чобіт було майже неможливо. Все один чобіт був замалий, а другий завеликий... Такі низької якості та поганішої продукції чоботи глодали, ранили нам ноги.

Більшовицькі старшини і "політруки", приділені до нашої частини, не дуже поспішали навчити нас військового ремесла,

муштри, хоч кожен з нас одержав "вінтовку", але без набоїв; недовіряли "западнякам" (українцям із Східньої Галичини). Всю своєю увагу звернули вони на "політосвіту". Тому кожного вечора втовкмачували нам у голови військовий закон, конституцію СРСР та історію комуністичної партії. Пригадую собі, як одного вечора звернувся до нас політрук з такими приблизно словами: "Ми дуже добре знаємо, голубчики, що між вами є багато буржуазних націоналістів, які мріють про ньеньку Україну, про запеклого ворога радянської влади Петлюру (мабуть, і небіжчик був для них страшним ворогом...). Ми всіх тих замаскованих ворогів народу скоро розкриємо і знищимо". Такі завваження малоросійського політрука (говорив чудовою українською мовою) ще більше пригноблювали наш настрій і наше непевне завтра.

Вечорами налітали на місто німецькі літаки, які спершу світили "свічки" (фосфорові світла), що зависали у повітрі на парашутах, а згодом при їх освітленні скидали бомби. Перебування в касарні за дротами, під охороною кадрових армійців, зганяло сон з очей і напружувало наші нерви. Тому ми старалися хоч крізь дротяну загорожу побачити своїх рідних, які годинами вистоювали, чекаючи нас з різними харчами (яких тоді і так не багато було), бо казньонний "суп" вже нам остогид. Окрім цього, приносили наші рідні останні вісті з фронту, про які вони дізнавались з німецького радія. З наближенням фронту почався в Тернополі страшний терор НКВД, яке ночами ходило по вулицях, арештувало культ-освітніх діячів, визначних громадян, студентів і запроторювало їх у тюрму або гнало на схід. Одного дня одержав я вістку, що і в мене вдома були енкаведівські агенти, шукаючи за мною. Були випадки, що НКВД приходило до касарні і декого забирало. Ніхто не знав, не був певен, що може статися з ним кожного дня і ночі чи навіть години. Тому нерви були в постійному напруженні. Але наше перебування в касарні зближалося до неминучого кінця.

1-го липня 1941 р. досвіта почалась евакуація нашої військової частини. На дорогу дали три солоні, сушені рибки і один буханець хліба на трьох. Перший раз дали тоді нам 33 набої і шолом. Наш відділ оточили кадрові армійці з наложеними багнетами і ручними гранатами за поясом... Командир відділу наказав суворо не відступати з рядів. Хто відступить на три кроки, буде на місці розстріляний без попередження. Ще заки зорі світ заповідали, залишили ми Тернопіль, окута-

ний серпанком мряки. Проходячи шляхом біля Гаїв Великих, ми побачили на леговищі розбиті німецькими бомбами сов'єтські літаки. І хоч як стерегли нас ангели-хоронителі, то всеж таки вдалося моему сусідові-жидкові вискочити з ряду і сховатися за дерево. Він був першим дезертиром...

Була чудова літня погода. Гаряче сонце пекло наші спітнілі обличчя, вкриваючи їх пилом, який курявою знімався над подільським шляхом. Ми проходили через Смиківці, Ступки, Романівку, Кам'янки та інші села. Всі дороги були забиті колонами, автомашинами і тренами відступаючих військ. У повітрі появлялися щогодини німецькі літаки, які знижувались над шляхом, кидали бомби і сіяли серії скорострільів. Не помагали команди старшин, які накликували до порядку, кожний падав, лягав на землю чи в придорожні рови, чи в чистім полі в збіжжі. Крики і зойки ранених викликували ще більше замішання, ширили паніку. Смерть чигала на нас на кожному кроці. Бували випадки, коли я, притулившись до землі, бачив з-під відхиленого шолома, як наді мною прямо, неначе сірники, сипались німецькі бомби. Здавалося, що ось-ось, за кілька секунд і буде кінець. Уста шептали молитву. Але Мати Божа, образок якої дала мені моя мама на прощання, і який я носив у нагрудній кишені, охоронила мене від смерти.

Під вечір дійшли ми до Підволочиськ, останнього галицького міста перед Збручем. Втомлені цілоденним маршем і вичерпані нервово заснули ми на подвір'ї касарні твердим сном. Другого дня вранці перейшли ми невеликим дерев'яним мостом нашу історичну ріку Збруч. Ще в 1919 р., 47 років тому, мав я перейти Збруч малим хлопцем з моїм батьком, але бабуня не пустила, мовляв, він ще дитина, замалий. Батько пішов без мене і більше не вернувся, залишився на Україні з тими 40-ма тисячами.

Перед очима розкрилася рівнина Центральної України, широкі "колгоспні" лани, на яких почало вже біліти жито і пшениця. Де-не-де виринали убогі, обідрані хати, без плотів, садів. Яка велика різниця між селом по цей і той бік Збруча. Ось до чого довела проклята більшовицька колгоспна система! Нальоти німецьких літаків ставали частішими. Недалеко залізничної станції Гречана побачили ми довгий поїзд, що стояв на рейках під парою, готовий до від'їзду. Поїзд складався з вагонів і відкритих платформ. Його тягнули три льокомотиви. Командир відділу дав наказ всідати до поїзду. Я із своїм су-

сідом Богданом примістився на платформі. Ми були задоволені, що не треба буде далі йти пішки і що наші зболілі і зранені ноги трохи відпочинуть. Поїзд незабаром рушив. За поїздом їхав ще один льокомотив, який великим гаком зривав рейки. Це був останній поїзд, який ішов на схід. Та не довго довелося нам їхати поїздом. Було вже давно після полудня, як поїзд почав звільняти хід і нагло зовсім станув. Ніхто не знав, що сталося. Але за хвилину ми самі відкрили причину. На горизонті з'явилися німецькі літаки, які, неначе дикі гуси, рядком злітали на наш поїзд. Зчинився страшний крик і вереск. Кожен рятувався, як міг. Для тих, що були на платформі, було легко зіскочити, але тим, що були в закритих вагонах, було справжнє пекло. Експльозії бомб, торохтіння скорострільів змішувалося з криками і зойками ранених. Зіскочивши з моїм сусідом Богданом з платформи, ми побігли до зложених недалеко залізничного шляху плотів, яких вживають взимі, щоб стримати сніжні завої. У цьому тимчасовому сховку просиділи ми зо дві години, дожидаючи сумерку.

Після бомбардування почали командири скликувати своїх людей, але ми вирішили залишитися тут, тим більше що мали зі собою кріси і набої. Залишивши вбитих і важко ранених, зібрали командири свої недобитки і рушили далі на схід. Тоді теж пішли з ними деякі наші товариші, з яких багато вже ніколи не вернулось. Під вечір, коли все затихло, вийшли ми зі своєї криївки і пішли в село. На краю села стояла невелика хата, а біля неї хлів. Надворі вже сутеніло, як ми зайшли до цього хліва. Нас привітала... рохканням свиня. По драбині, що стояла під стіною, вилізли ми на під і з'їли рештки солоної риби і останній кусок хліба. Все те закусили... цибулею, вінок якої висів над нашими головами. Солоня риба і цибуля страшно збільшили нашу спрагу, але ми незважаючи на те заснули сном праведних.

Досвіта побачили ми малу дівчинку, яка прийшла, мабуть, годувати свиню. Вона зауважила нас на поді (стриху) і швидко вибігла. Ми були в страху, думаючи, що вона може привести сюди міліцію, яка може нас як дезертирів розстріляти. Яке ж було наше здивування, коли вона незабаром прийшла вдруге і принесла глечик холодної води. Вона неначе вгадала, чого нам найбільше треба. Вода загасила нашу спрагу і відсвіжила нас, неначе цілющий бальзам. Але ми не важилися злати з поду і держали рушниці на поготові. Біля полудня по-

чули, як недалеко від нас у верболозах розстріляли командири двох "дезетирів". В жилах холонула кров; ми чули прохання-мольбу тих червоноармійців. Ми думали, що може незабаром і з нами таке статися, тому вирішили боронитися до останнього набою. Але наші господарі і їх дочка були чесні патріоти, вони нас не видали. Увечорі принесла нам наша опікунка трохи молока і хліба. Вона сказала, що в селі спокійно і що немає вже жадної військової частини ані міліції, все виїхало.

У п'ятницю 4 липня вранці прибігла до нас Оксана Петрівна (так називалася наша невідступна опікунка) і сказала, що в селі є вже "германці". Ми подякували Богові, що охоронив нас, Оксані Петрівній і її батькам за хліб-сіль та щире українське серце — і рушили в поворотну дорогу. По дорозі кинули "вінтовку" і набої, як злишній балаяст... в кукурудзу. Напроти нас ішла німецька патруля, яка забрала нас під свою "опіку". З цим моментом закінчилася наша 10-денна служба в Червоній Армії, і ми почали новий період у німецькому полоні.

Вранці зібрали нас усіх німці в колону і повели до збір-ного пункту до Підволочиськ. По дорозі зустрічали ми багато молодих хлопців, одягнених по цивільному, які мали на рукавах такі нашивки, як "Слава Україні", "Слава Степанві Бандері" і т. ін. Це наші хлопці йшли на схід. Нам було дуже прикро, що ми не можемо піти з ними. В Підволочиськах зібрали німці біля 1000 полонених. Між полоненими були представники усіх поневолених Москвою народів: грузини, калмики, вірмени, кіргизи, азербайджанці та інші. Зформувавши в колони-сотні, повели німецькі вояки усіх нас на Тернопіль. По дорозі кидалися голодні полонені на розбиті більшовицькі кухні, шукаючи решток поживи. Вони шморгали колоски недозрілої ще пшениці та жита, виривали зовсім малі цукрові буряки, щоб лише заспокоїти голод. Ані удари кольбами, ані шпигання багнетами німецьких вояків не зупинили полонених від заспокоєння голоду.

В суботу 5 липня 1941 р. під вечір привели нас німці до Тернополя і примістили на фільварку біля цвинтаря на Загробелі. Йдучи вулицею Тарновського (Смиковецькою), я побачив деяких знайомих і просив повідомити мою дружину про мій поворот. В неділю вранці стояла вже дружина біля огорожі. В той самий час почали німецькі старшини завантажувати нас на тягарові автомашини. Ніхто не знав, куди повезуть. Я був певен, що нас вивозять з Тернополя до таборів полонених. То-

му звернувся до нім. майора по-німецьки, щоб він дозволив мені хоч попрощатися з моєю дружиною. Побачивши мене зарослого і почувши німецьку мову, майор гадав, що я жид. Він вихопив револьвер, хотів мене застрілити. Рівночасно посипались на мої плечі удари патиками нім. вояків. Лише розпучливий крик моєї дружини і запевнення, що я її чоловік, врятували моє життя. Цей жажливий інцидент дуже пригнобив мене. Він зразу показав правдиве обличчя нового окупанта. Всіх нас повезли німці на залізничу станцію в Тернополі, щоб її очистити і привести до ладу. Увечорі завезли нас знов на Загробелю.

Другого дня, 7 липня, на св. Івана передав післанець комендантові листа від Тимчасової Управи міста Тернополя, в якому д-р Степан Чумак (помер на засланні в Сибірі) і д-р Олекса Олійник прохали звільнити мене і мого сусіда Богдана з полону, тому що ми, як місцеві, потрібні до праці в міській управі. Ця письмова інтервенція закінчила наше перебування в німецькому полоні. Ми врешті стали вільними.

Тринадцять днів — це невеликий проміжок часу, але ті переживання, коли смерть стільки разів заглядала нам у вічі 43 роки тому, залишилися жажливим спогадом на все життя.

"Новий Шлях" ч. 46, 12 листопада 1966 р.

ДАВНІЙ ТЕРНОПІЛЬ

(Мандрівка в минуле)

"Тернополе, ратаю, що золотом пшениці
Благословляєш скиби задуманих ланів,
Тобі, кохане місто, з-за далекої границі
Синівська вірність наша і туга наших снів."

(Р. Завадович: "Тернополеві")

Минають роки за роками, бистролетний час затирає у нашій пам'яті сліди, події з життя, неначе серпанком закриває образи минулого: рідні міста і села, де ми вперше побачили світ, ходили до школи і де згодом самі брали участь у громадському житті. Для нас особливо дороге все те, що ми навіки втратили, чого вже ніколи не побачимо.

Під час Другої світової війни у 35-тьох днях боїв між двома окупантами дощенту був знищений центр нашого рідного, давнього Тернополя. Ще в 1942 і 1943 роках німці почали руйнувати будинки на Ринку і вулиці Руській. Жиди почали тоді ховатися у підземні хідники, які проходили від замку попід Ринок аж до Львівської вулиці, де колись перед віками стояли оборонні башти і укріплення міста. У цих підземних хідниках напевно ховалися колись наші предки перед татарськими нападами. Та прийшов час, що й самим німцям треба було ховатися туди перед більшовицькою артилерією (т. зв. "сталінськими органами"), яка з усіх сторін обстрілювала місто, і від безнастанного бомбардування з повітря. Із залоги 1.500 СС-ів залишилися в живих лише 23 вояки. Вони вброд через став продерлися з залізного оточення і з'єдналися з іншими німецькими частинами. 16 квітня 1944 р., на сам Великдень вступили другий раз червоні "визволителі" до зруйнованого міста.

На його руїнах довгий час стояла таблиця з написом російською мовою: "Тут було місто Тернопіль". Кільканадцять днів валялись трупи на вулицях, курились димом звалища-руїни. Так пам'ятної весни 1944 р. вмирав давній Тернопіль, столиця галицького Поділля, після 404-річного існування (Тернопіль засновано 1540 р.).

Давній Тернопіль залишився лише в нашій уяві, пам'яті. Загальний вид міста добре зфотографував власник фото-ательє "Аделя" від сторони цвинтаря в 1936 р. Репродукція тієї фотографії поміщена в альманаху "Шляхами Золотого Поділля" том I, ст. 8, виданому у Філядельфії в 1960 р. Щоб хоч частково відтворити його давнє обличчя, злетімо на крилах уяви до рідного міста, пройдемо його вулицями, оглянемо наші церкви, культ.-освітні і кооперативні будинки, інституції, пам'ятники нашої давнини.

Свою мандрівку почнемо від древньої Руської вулиці, де колись перед віками проживали наші міщани: рільники, ремісники, купці, промисловці, яких згодом витиснули жиди на передмістя. На вул. Руській залишилась самотня серед чужого оточення т. зв. Середня церква Різдва Христового, збудована 1608 року. Вона була осідком нашої парафії. Довгі століття молилися в ній наші предки, шукаючи помочі в нещасті або захисту від татарських орд, які часто нападали на наше місто. У тій церкві напевно молився великий гетьман України Богдан Хмельницький із своїми запорожцями під час визвольних по-

ходів. Від вул. Руської була вхідова брама, дзвіниця і мур, які стояли при самому хіднику. З західньої сторони притикали до церкви високі жидівські кам'яниці. З південної сторони стояв дім, приміщення для священника і парафіяльної канцелярії. Останнім парохом після смерті о. крил. В. Громницького був о. Степан Ратич, який, повернувшись із Сибіру, помер у Тернополі 20 липня 1958 р. Від північно-західньої сторони на церковному подвір'ї був дім "дяківка", де відбувались проби церковного мішаного хору під проводом кваліфікованого дяка-диригента Степана Шутовського, абсолювента дяківської школи у Львові. Хор співав кожної неділі на "великій" Службі Божій, яку звичайно відправляв парох о. Громницький. Шутовський мав надзвичайний музичний слух і був добрим диригентом. Церковний хор виступав часто на Шевченківських концертах та інших громадських починаннях. Шутовський помер 1962 р. на сам празник Успення, в домі своєї дочки в Гаях Великих, на 99-ому році життя.

Хто ж з нас, тернопільців, не пам'ятає нашої Середньої церкви? Бувало, в неділю перед 9:30 ішла туди зорганізовано двійками на читану Службу Божу шкільна молодь української державної гімназії, "Рідної Школи", семінарії та початкових шкіл. Ці Богослуження для молоді відправляли наші шановані й улюблені отці, як д-р Микола Конрад, згодом професор Богословської Академії у Львові, мученик за Христову віру, Тимотей Сембай, Олександр Коренець, Степан Ратич, Іван Пасіка, Андрій Стасюк, Тома Бородайкевич та інші. Завжди під час Богослуження співали гімназійні хори, сироти під проводом Сестер Службениць, а деколи грали оркестри. Диригентами гімназійних хорів були дир. Михайло Губчак, проф. Василь Безкоровайний, проф. Григорій Терлецький, проф. Пилип Гайда і учні Андрій Двораківський (православний священник, помер у США 16 травня 1976 р.), Володимир Корчинський та інші. Хором семінарії і оркестрою диригував проф. Богдан Комаровський. Сирітським хором з нової "Захоронки" диригувала незвичайно приємна й мила сестра Неоніля. Одним з кращих катехитів, проповідників був о. Тимотей Сембай. (Помер у Львові 11-го березня 1963 р. на 80-ому році життя; його домовину перевезено до Тернополя і поховано біля дружини.) Отця Сембая всі любили і шанували. Його незвичайно мила вдача, завжди усміхнене обличчя і радістю сяючі очі приємно вражали кожного, хто слухав його проповіді, хто з ним гово-

рив чи зустрічався. Його м'яка милозвучна мова чарувала слухачів. Його шляхетна постать залишиться назавжди в пам'яті тернопільців.

Часто біля церковної брами збирали добровільні датки відомі з громадської праці пані: Хомова, Пасікова, Майкова, докторова Вітошинська, Кордубова, Леньова та інші. Їм помагали членки і члени "Молодої Громади". Звичайно проведено

Прохідка по "корзі" (кол. вул. Міцкевіча) в Тернополі.

**Зліва Богдан Фалендиш, Євгеня Бекесевич,
Богдан Остап'юк, Дарка Заворотюк, Омелян
Брикович**

Тернопіль 1936 р.

висипалась наша молодь з церкви. Молодші "шкраби" йшли додому, а старші учениці й учні йшли на "корзо" (кол. вул. Міцкевіча) і там одну-дві години проходились. Очевидно, те саме робили і старші наші громадяни. Така вже була традиція — "мода"...

збірки на такі цілі, як на політичних в'язнів, Рідну Школу, Просвіту, інвалідів, на сироти тощо. Після Богослуження роєм

Зараз біля церкви праворуч стояв кооперативний будинок "Будучности", яку заснували проф. Ілярій Брикович і д-р Степан Чумак ще перед Першою світовою війною. Спершу ця кооператива продукувала ручним способом паперці і тутки для курення тютюну. Крім цього, в кооперативі була книгарня, де продавалися також часописи, шкільні підручники і письмове (канцелярйне) приладдя. В 30-их рр. дійшла кооператива до

свого найвищого розвитку. Тоді збудовано нову велику фабрику паперців і туток "Калина" на вул. Пунчерта, яка була відома не лише в Галичині й Польщі, але й за кордоном. Кооперативою, де працювало понад 100 працівників (переважно дівчат), завідували, окрім Бриковича і Чумака, Іван Лень, Осип Павлишин та інші.

Навпроти церкви, в церковних будинках містилася кооператива "Будова Церкви", яку зорганізовано в 1927 р. з метою придбати фонди на будову нової церкви, на яку вже давно чкадала площа напроти парафіяльного костьола і воєвідського уряду. Ця споживча кооператива мала свої філії на вул. Тарновського, кн. К. Острозького і на Заруді. Польський уряд не дозволяв будувати церкву, мовляв, це заблизько костьола... В інших церковних будинках за кооперативою "Будова Церкви" містились м'ясарські крамниці Патренія Яримовича, Грицини, Салевича. Ліворуч за церковним муром була крамниця Кузьмовича, який гострив і продавав ножі, ножиці, бритви та інші залізні предмети. Напроти нього мав крам із склом і рамами Іван Яцусь. На Руській вулиці за польської займанщини мав гуртівлю споживчих товарів Володимир Трач, склад галянтерійних товарів Домарацький, Стадник і Ю. Кручовий мали крамниці з текстильними товарами. На розі Руської вул. і Острозького був ресторан Горка, а по другій стороні Руської мав ресторан Савуляк. На Руській вул. мав крамницю із шкірами і шевський варстат Василь Послушний.

З Руської вулиці переходимо на Ринок, який творив великий чотирикутник. В південній його частині внизу стояла стара велика двоповерхова кам'яниця родини Майків (Василя, Петра та Івана), відомих різників-м'ясарів. На Ринку мали крамниці з будівельними і залізними виробами Микола Ракуш і Володимир Роговський. Зенон Питляр, Микола Козуб і Микола Боднарчук мали крамниці зі шкірою. У північно-західній частині була площа, на якій містився базар з двогими столами ("страґанами"), уставленими в чотири ряди. Тут щодня продавали городину, овочі, молоко і молочні продукти наші працюючі міщанки і селянки з довколишніх сіл. Минаємо гамірний Ринок і, перейшовши на вулицю Львівську, сходимо вниз. На горбі, над самим ставом бачимо чепурну білостінну церкву Воздвиження Чесного Хреста, яку з уваги на її положення називали Надставною. В історичній розвідці "Тернопіль і його околиця" запевняє о. П. Білинський, що це була найстарша

церква міста. В ній відправлялись Богослуження для тих мешканців, які проживали на вулиці Львівській, на т. зв. долах, на Підзамчі, Заруді та Загробелі. Біля церкви була дзвіниця і дім для священника. Кілька літ мешкав тут о. Степан Колянківський, який опікувався тією церквою.

Оглянувши Надставну церкву, вертаємось вул. Львівською, а далі Руською і доходимо до того місця, де починається вул. кн. Константина Острозького. Йдучи тією вулицею вниз, звертаємо направо на вул. Шептицьких, яку популярно називали "Широкою". Ця вулиця вела на торговицю, де кожної середи від непам'ятних часів, мабуть, від заснування міста, відбувались ярмарки. Тут продавались коні, корови, безроги, вози та інший сільсько-господарський реманент. Від досвітку до пізнього вечора лунав гамір, вереск купців і "згінників", які не раз всією Широкою вулицею гнали отари безрог на залізничну станцію.

Залишивши торговицю, вертаємось на вул. Острозького і підходимо до великого двоповерхового будинку під ч. 9. Це славне "Міщанське Братство" — домівка організації наших міщан, яка зі своєю сценою і залею була понад 40 років осідком культурного життя нашого міста. У 1911 р. під час перебування в Тернополі тут читав І. Франко свою поему "Мойсей". На цій же сцені промовляв на вічу перед Першою світовою війною Василь Стефаник. У 1929 р. у вересні читав на сцені "Міщанського Братства" Богдан Лепкий ще тоді не друкований уривок з "Полтави" про зустріч гетьмана Івана Мазепи з Мотрею на руїнах Батурина. На сцені М. Б. виступали такі корифеї нашого театрального мистецтва, як Микола Садовський. Заньковецька, Рубчаки, Стадники, Лесь Курбас, Бенцалі. Блавацький та інші. На сцені М. Б. виступали всі мандрівні наші театри, починаючи від львівського театру "Бесіди", кінчаючи на "Заграві", "Тобілевича" та інших. На сцені М. Б. відбувались всі наші концерти, особливо Шевченківські, різні віча, відчити, забави-вечерниці тощо. Ще до Першої світової війни в залі М. Б. відбували гімнастичні вправи наші "Соколи" під проводом учителів Івана Дигдавелича, а згодом Теофіля Остап'юка.

Завяз за "Міщанським Братством", побіч жидівського шпиталю, вела вгору вулиця Лелевеля, на якій містилася "школа Сечика". До тієї школи, яку заслужено названо його ім'ям, ходили всі наші батьки і їх діти аж до Першої світової війни.

Директор Теодор Сенік, сеньйор наших вчителів, був добрим педагогом і держав у школі взірцеву дисципліну. Часом, як про це жартома згадували наші батьки, доводилося йому давати "березової каші" деяким неслухняним учням... Він мав у Великих Гаях гарний сад і взірцеву пасіку. Дуже радо ділився своїм практичним знанням і досвідом з нашими міщанами. Гарний розвиток садівництва і пасічництва у Гаях Великих — це його заслуга.

По другій стороні, напроти "Міщанського Братства" стояв великий дім з колумнами біля входу. Це парафіяльний дім, мешкання нашого пароха о. крил. В. Громницького і головний парафіяльний уряд, де зберігалися старовинні метрикальні книги. В цих великих розміром книгах була історія наших предків, їхні родоводи тощо. Це були дуже цінні документи нашої минувшини. Більшовики перевозили їх з місця на місце, і ледве чи вони зацілилися під час завзятих боїв і знищення трагічної весни 1944 р. Парафіяльний будинок мав кільканадцять кімнат, в тому числі і сутерени. Т-во "Молода Громада", яка містилася в Міщанському Братстві на другому поверсі (три роки), перенеслася до трьох кімнат сутерен парафіяльного дому. О. Громницький відступив їх безкоштовно, лише треба було платити за світло. Субльокаторами "Молодої Громади" були Т-во К.Л.К. (Карпатсько-Лещетарський Клюб) і філія львівського "УФОТА" (Українське Фотографічне Т-во). Всі ці товариства молоді дуже гарно розвивалися, брали активну участь у громадському житті міста, не зважаючи на шикани польської поліції. Все це припинилося після приходу більшовиків у вересні 1939 р.

Залишаємо "Міщанське Братство" й приходство і мандруємо далі вул. Острозького. Менш-більш посередині тієї вулиці, на лівому боці на горбку, стояв двоповерховий будинок, фундація кн. Василя Константина Острозького "Заведеніє", призначена на притулок для зубожілих і скалічених старих міщан, збудована міщанами в 1888 р. За польської окупації змінено статут фундації так, щоб можна було приймати туди сироти на виховання, яких після Першої світової війни було тоді чимало. Сиротинець вели наші Сестри Служебниці. З рядів сиріт вийшов, між іншими, о. д-р Іриней Назарко ЧСВВ, науковий дослідник, колишній ректор Папської Семінарії ім. св. Йосафата в Римі, редактор різних католицьких журналів, автор

наукових праць. Помер в Оттаві 20 квітня 1976 р. на 71-му році життя і 40-му році священства.

Оглянувши "Заведеніє", йдемо далі аж до Микулинецької рогачки, звідкілья розходяться на всі сторони вулиці: За Монастирем, Гаєва, Микулинецька і Дороша. Перед рогачкою по лівій стороні височіє дзвіниця, збудована на взір Софійської в Києві, а далі Успенська церква з каплицею і старим цвинтарем довкола. Хто ж з нас, тернопільців, не пам'ятає тієї славної з відпустів на все Поділля Свято-Успенської церкви? Кожного року на свято Успення відвідувало нашу святиню понад 10.000 прочан, не лише з Поділля і Волині, але перед Першою світовою війною і з-за Збруча. В 1931 р. передав нашу Свято-Успенську церкву митрополит А. Шептицький оо. Редемптористам. Вони її згодом прекрасно розбудували, поширили, а від вул. Острозького, де був новий вхід до церкви, збудовано широкі сходи. Отці Редемптористи обслуговували всю південно-східню частину міста, де компактно масою мешкали міщани. Окрім цього, оо. Редемптористи вели дуже корисну місійну працю в селах Тернопільщини. Вони втішались великою пошаною і любов'ю серед громадянства. Такі світлі постаті, як о. ігумен Володимир Породко, о. ігумен Де Вохт, о. ігумен Де Мале, пізніший генеральний вікарій для Українців у Франції, о. Карло Більке, о. Володимир Стернюк, о. Н. Якимович, о. Михайло Лемішка, а з молодих о. д-р Богдан Курилас, відомий зі своєї письменницької і наукової діяльності, і інші залишилися назавжди в пам'яті тернопільців. Особливо треба згадати про о. К. Більке, який добре вивчив українську мову, історію, літературу. Окрім того, він був добрим музиком, грав на фортепіані і komponував релігійні пісні. Бельгійський паспорт допоміг йому вирватись з Тернополя в 1945 р. Вернувшись до Бельгії, він знов став працювати серед наших скитальців, несучи їм духову опіку і допомогу у влаштуванні на працю. О. Більке видав у Бельгії оригінальний молитовник "Наша Жертва". Він був теж адміністратором місячника для емігрантів "Голос Христа Чоловіколюбця". З болем серця прийняли тернопільці вістку про його трагічну смерть в автомобілевому випадку в 1948 р., саме в той час, коли їхав обслужити наших скитальців. Нехай цих кілька слів згадки буде виявом вдячності і пошани для його пам'яті.

Від дзвіниці вела широка алея до дерев'яної каплиці, яку згодом перебудували оо. Редемптористи під проводом будів-

ничого Андрія Фалендиша на муровану з колюмнами і кам'яними сходами. На відпуст Успення відбувалися тут великі урочистості. Незабутні картини виринають у нашій пам'яті з того часу. Бувало, в навечер'я празника непроглядні маси прочан із свічками в руках, в молитовному скупченні співали молебень разом з численними священиками перед чудотворною іконою Матері Божої. Тисячі світел, неначе зорі, мерехтіли в темні ночі, а чудотворний образ, вміщений високо над престолом у каплиці, в золотому сяєві світла, додавав особливого чару і душевного надхнення. Цілу ніч горіли світила, цілу ніч молився народ, дякуючи Божій Матері за всі ласки, щедроти.

На старому Успенському цвинтарі були поховані визначні люди з часу наполеонської війни, члени царського двора і знатні мешканці нашого міста. Там був теж похований о. Петро Білінський, парох Довжанки, автор цінної історичної розвідки під заг. "Місто Тернопіль і його околиця". На його могилі поставила родина гарний пам'ятник в 1912 р. Стрункі столітні берести, що рядами росли на кладовищі, мальовничо прикрашували місце вічного спочинку; лише гайвороння, що масово гніздилося на верховіттях дерев, у день і сови і пугачі вночі на дзвіниці порушували цвинтарну тишину.

Наче грім з ясного неба, вразила всіх нас, тернопільців і нетернопільців, страшна вістка про те, що новітні більшовицькі варвари зірвали в повітря нашу славну Успенську церкву в листопаді 1962 р. Вони знищили теж дзвіницю, каплицю, усунули пам'ятники з могил, всю площу зарівняли і на цьому місці завели городець з асфальтовими доріжками... Кілька літ пізніше збудували п'ятиповерхові кам'яниці (типові стандартні кам'яниці для московський зайд). Серце стискається з болю, коли ми усвідомимо собі, що з нашої улюбленої святині не залишилось найменшого сліду і що ми її вже ніколи не побачимо! Дивна і незрозуміла тактика більшовиків. З одного боку, вони видали один мільйон рублів на реконструкцію і відновлення Домініканського костьола, мовляв, це історична пам'ятка барокко, а з другого боку, знищили нашу церкву і дзвіницю, які були цінними пам'ятниками української церковної архітектури. Чи ж у Тернополі немає вже більше вільного місця під будову шкіл чи житлових будинків? І хоч вони знищили нашу святиню фізично, то все ж таки жаден динаміт, жадна диявольська сила не знищить наших почувань, наших

спогадів, зв'язаних з нашою церквою. Фотографія нашої Свят-Успенської церкви, поміщена в альманасу "Шляхами Золото-го Поділля" том I-ий, стор. 179, який видав комітет "Тернопільщина" у Філядельфії 1960 р., залишиться історичним документом для майбутніх поколінь, а її світла історія зостане назавжди в наших серцях.

В нашій мандрівці на крилах спогадів залишаємо Успенську церкву, минаємо рогачку й підіймаємося Микулинецькою вулицею вгору через залізничий міст і виходимо на найвище місце, звідкіля найкраще видно наше місто. Ось тут праворуч жидівське кладовище, а ліворуч новий цвинтар, де більше як сто літ тому почали ховати українських і польських мешканців міста. Входимо крізь цвинтарну браму, щоб хоч на хвилину відвідати наших батьків, дідів, прадідів, могили заслужених і визначних громадян нашого міста. Зараз при вході по лівій стороні була могила з нагробником директора української державної гімназії Романа Цеглинського, який трагічно закінчив життя, не витримавши нервово приходу москалів у серпні 1914 р. За каплицею, по правій стороні, був похований четвертий з черги директор нашої гімназії Юліян Левицький, справжній опікун і батько нашої молоді. Він помер на пістряка в 1925 р. На його величавому похорні співав хор Дмитра Котка, що тоді концертував у Тернополі. На могилі директора стояв гарний мармуровий пам'ятник, поставлений його дружиною, на якому була фотографія покійного і виритий відомий цитат з Вергілія: "Нон омніс моріяр" (не весь умру, тобто вмирає тіло, залишаються діла і пам'ять). Трохи далі, по лівій стороні був похований генерал Мишковський, якого важко раненого під Чорним Островом перевезено до Тернополя, і тут він помер. Його поховано з усіма військовими почестями. На могилі поставлено гарний нагробник із фотографією покійного в генеральській уніформі. Його могилою опікувалося постійно "Т-во Воєнних Могил" і поодинокі громадяни. На середніх алеях цвинтаря було багато родинних гробівців наших міщан. На протязі 1914-17 рр. поховано теж на цьому цвинтарі багато тисяч російських солдатів у братських спільних могилах, в тому числі багато наших земляків з-над Дніпра.

На кінці цвинтаря була спільна братська могила УСС-ів і воїнів УГА. Отаман д-р Никифор Гірняк при допомозі Пласту і шкільної молоді упорядкував в 1927 р. ці могили. Їх обведено бетонною огорожею, насаджено кущі та квіти, а на середині

поставлено високий дубовий хрест. На хресті була таблиця з уривком відомого вірша Б. Лепкого "Спіть, хлопці, спіть". Цей хрест зр.зали польські легіоністи Пігут (перекінчик) і Забильський у вересні 1930 р. під час ганебної "паціфікації". Тут були також поховані герої Голояд і Пришляк, замучені поляками. Кожного року на Зелені Свята ходили ми процесією на могили наших героїв, борців за волю. З цього приводу були часті сутички з польською поліцією, але наша молодь не зважала на перешкоди, кожного року прибирала ці святі могили квітами, вінками. Недалеко від тієї могили була ще одна дорога всім нам могила, в якій були спільно поховані герої-мученики, закатовані більшовиками в тюрмі перед відступом Червоної армії в 1941 р. 640 селян, священників, учителів, інтелігентів, культосвітніх діячів і учнів замучили більшовики в тернопільській тюрмі найбільш жорстоким способом.

Вліті 1976 р. привезли наші земляки, які відвідували Тернопіль, жахливі вісті про те, як то більшовики після Великодня зруйнували бульдозером ті святі могили наших УСС-ів і вояків УГА. Вони зрубали і поламали всі хрести і розкинули всі кості наших героїв. У "Свободі" і в інших наших часописах появились знімки цих зруйнованих могил. Одній очайдушній пластунці, незважаючи на наслідки (арешт або й зовсім затримання в УССР), вдалося привезти кості наших героїв до США. Вони стануть справжнім "корпусом делікті" — свідком найбільшого злочину новітніх варварів-більшовиків.

Помолившись за покійників, залишаємо кладовище, вертаємось вул. Микулинецькою, Острозького, минаємо "Міщанське Братство" і, звернувши направо біля жидівського шпиталю, проходимо псбіч різьбарської майстерні Петра Качмарчука і парафіяльного костьола, переходимо вул. Тарновського і вступаємо в центр міста на вулицю Міцкевіча, популярно звану "панською" або "корзом". Серединою вулиці розкинувся міський городець із старими берестами, кльумбами квітів, з одним кіосксом на часописи і другим біля годинника, з холодними напитками та солодощами. Тут звичайно пересиджували на лавках пенсіонери-емерити, читали часописи, відпочивали або гуторили про "давні добрі часи"... На вул. Міцкевіча вступаємо спершу до "Масло-союзу", щоб прохолодитись свіжим, холодним квасним мелоком. Кооператива "Масло-союзу" під проводом інж. Миколи Никифорука славилась своїми високоякісними молочними продуктами

не лише в Галичині, але й за кордоном. Зокрема масло із знаком "МС" було найвищої якості. Його купували не лише українці, але всі жиди і поляки. Взірцевий порядок, чистота і якість продукції були тією притягаючою силою для покупців нашого міста. Після відвідин "Маслосоюзу" йдемо далі вул. Міцкевича. Минаємо готель О. Шидловської (де містилось також кіно "Поділля") і єдину українську аптеку Білинського, магістрат, поштовий уряд, кам'яниці д-ра Б. Стахевича і заходимо до кооперативи з солодощами і холодними напінками "Базар". Хто з нас не пам'ятає тієї невеличкої будки, куди ми часто заходили на "содову воду", купували овочі, чеколяду чи інші солодощі. Тут зустрічалась наша молодь вечорами, звідкіля починала свої проходи "корзом" або мандрувала до міського парку. Після відвідин "Базару" зветраємо наші кроки до головного нашого культ.-освітнього і кооперативного центру, що містився у трьох будинках-кам'яницях "Просвіти". Саме тут приміщувались усі наші громадські установи: філія "Просвіти", "Рідна Школа", "Подільський Союз Кооператив" зі своєю гуртівнею-складницею, "Подільський Народний Банк", "Сільський Господар", "Союз Українок", "Подільська Пасічничка Співка" та інші. Кожного дня заїжджали сюди на подвіря селянські вози по товари для своїх кооператив, при чому селяни полагоджували всі інші справи в канцелярії "Просвіти", "Рідної Школи" та інших фінансових установах. Дуже часто, головно в неділі і свята виїздили звідтіля на села наші освітні і кооперативні діячі з рефератами, доповідями або як делегати на різні Загальні Збори. Годиться при цьому згадати про тих щирих працівників на народній ниві, які, не зважаючи на холод, дощ, сніг і шикани польської поліції, несли світло науки і знання в наші села. До цих невтомних діячів належали: проф. Ілярій Брикович (вивезений більшовиками в 1941 р., помер в Сибірі), д-р Дмитро Лади́ка, адвокат і посол (згинув у Дрездені в 1944 р. під час бомбардування), д-р Володимир Лисий, адвокат (помер в Детройті 1966 р.), д-р Олекса Олійник, адвокат (помер у Пармі, Огайо, в 1971 р.), д-р Степан Брикович, адвокат (помер у Німеччині в місті Вюрцбург в 1948 р.), д-р Степан Баран, адвокат, посол (помер у Мюнхені), д-р Іван Якимчук, адвокат, мгр. Осип Гринкевич, адвокат і посадник Тернополя за німецької окупації (помер в Австралії), проф. Ілля Посмітюх, інж. Никифорок, д-р Няньчур. дир. Олексюк, інж. О. Федорок, дир. Теодор

Гринкевич, посол Василь Блюх (помер в Австралії), проф. Іван Боднар (помер у Львові 1968 р.), д-р Степан Чумак (загинув на Сибірі), д-р Никифор Гірняк, отаман УСС (помер у Пассейку в 1962 р.), дир. Роман Цегельський (помер у Тернополі в 1974 р.), дир. Осип Павлишин, дир. Іван Ленъ (загинув на Сибірі) та інші. На народній ниві працювали також наші священики з яких треба згадати о. д-ра Миколу Конрада, мученика за Христову віру, о. Івана Пасіку, о. Степана Ратича, о. крил. В. Громницького та інших. До молодших працівників на народній ниві належали: мгр. Володимир Решетука (розстріляний німцями), мгр. Богдан Мурій, мгр. Іван Решетука, адвокат, інж. агр. Богдан Філінський, інж. агр. Роман Мачин, інж. агр. Василь Вацик та інші.

Варта згадати про тернопільську філію "Просвіти", що мала цінну бібліотеку (понад 12.000 книжок), яку вів д-р Микола Мелінішин. Багато допомагали у влаштуванні, каталогуванні і в випозичуванні книжок у 1920-их рр. Василь Онуферко (замучений більшовиками в 1941 р.) і Франц Колодій. Студентська молодь належала до найпильніших читачів. Довголітнім урядовцем філії, а згодом і "Рідної Школи" був суддя Володимир Брикович. Всі ці установи дуже гарно розвивались, вони були сіллю в оці польської адміністрації, зокрема поліції, яка приміщувалась в сусідстві... Під час ганебної "паціфікації" озброєні банди поляків, головню "Стшельца", не минули і наших установ, накоївши їм чимало шкоди. Але це не спинило, а навпаки поживило розвиток цих народніх організацій. Це ж бо справді була нездобута твердиня, звідкіля українські громадські діячі керували культ.-освітнім, а то й політичним життям Поділля в 1920-1930 рр.

Виходимо з будинків "Просвіти" і зближаємося до двоповерхової кам'яниці, де по одній стороні містився "Український Банк" (Українбанк), а по другій — "Українська Бесіда". Цей репрезентативний будинок нашої громади довго окупувала польська влада: в ньому містився т. зв. III відділ (розвідка). Аж у 1928 р. повернули його поляки правним власникам. Український Банк був найсильнішою фінансовою установою. До управи банку належали о. крил. В. Громницький (голова Надзірної Ради), директором був Андрій Фалендиш. Урядовцями банку були: Осип Сіак, Осип Кметь, Михайло Кордуба, Степан Кутувий, Фридрих та інші.

"Українська Бесіда", яку оснував ще в 1884 р. Олександр Барвінський, гуртувала всю нашу інтелігенцію, професіоналів, студентів і урядовців різних громадських установ. Члени "Бесіди" сходились вечорами прочитати часописи, журнали або розважитись грою в шахи, карти, більярд тощо. В бічних кімнатах "Бесіди" містились "Музичний Інститут ім. Миколи Лисенка", співоче Т-во "Боян", "Молода Громада" та інші. "Бесіда" мала дуже гарну залю, в якій відбувались перед полуднем лекції Музичного Інституту, а вечорами — проби хору "Боян". В тій же залі відбувались різні концерти, вечерниці, танці тощо. "Боян" був найкращим репрезентативним мішаним хором нашої громади. Членами хору були професори, старші громадяни, студенти і урядовці різних установ. Дисципліна і дружне відношення і співжиття хористок і хористів, не зважаючи часом на великі різниці віку, були цінними прикметами цього хору. До відомих диригентів "Бояна" належали проф. Василь Безкоровайний, відомий композитор, піяніст і знавець музичного мистецтва (помер у Боффало в 1966 р.). Після нього був диригентом Володимир Березовський, радник податкового уряду. Його весела, щира і жартівлива вдача з'єднувала прихильність усіх хористів. Він теж скомпонував кілька хорових творів. Деякі з них, як от "Пори року", співав "Боян" під його керівництвом. (Помер у Польщі в місті Згожельцу в 1956 р.) Третім диригентом, що часом заступав Березовського і вчив чоловічий хор, був Володимир Менцінський. Він мав феноменальний слух і був дуже працьовитий. Загинув у тюрмі разом з іншими героями-мучениками в червні 1941 р.

З вул. Міцкевіча переходимо на вул. о. Степана Качали до Т-ва "Руська Бурса". В приміщенні "Руської Бурси" відкрито в 1921 р. приватну дівочу гімназію Т-ва "Рідна Школа", яку відтак переіменовано на коєдукаційну і яка проіснувала до 1939 р. Гімназія Р. Ш. видала чимало визначних абсолювентів, витривалих працівників на культ.-освітній і політичних ділянках. Багато колишніх учнів з тернопільської Р. Ш. опинилося на еміграції в США, Канаді, Австралії, Аргентині. Всі вони беруть активну участь в громадському житті. В будинку Р. Ш. відбувались в 1930-их рр. вечірні курси Промислової Школи, які провадив інж. Михайло Савчук.

З "Руської Бурси" звертаємо свої кроки вниз на вул. Костюшка, де під числом 9 стояв великий двоповерховий буди-

нок української державної, колись ц. к. гімназії ім. Франца Йосифа. Цю славу нашу "Альма Матер" збудовано в 1910 р., і тут від 1911 р. почалось навчання від першої до восьмої класи, які були перенесені з польської гімназії. Хто з нас, тернопільців, що ходив до тієї школи, не пригадує собі тих щасливих років нашої молодости, проведених у колі товаришів під опікою виховників-професорів! Цю славу нашу гімназію закрила польська влада на свято Чесного Хреста 27-го вересня 1930 р. З її мурів вийшло багато видатних діячів культури, політики, церковних достойників, на чолі з їх Блаженством Патріархом Йосифом І-им Сліпим. Будинок нашої гімназії знищено дощенту під час воєнних дій в 1944 р.

Після коротких відвідин нашої гімназії повертаємось знов на вул. Міцкевича, проходимо побіч військового шпиталю, ми наємо готель "Польонія", будинок староства і звертаємо на вул. 3-го Мая. У "Народній Торгівлі", найстаршій нашій кооперативі, вітає нас все усміхнений, елегантний директор Микола Турин. Багатолюдно бувало колись в "Н. Т."; особливо перед різдвяними або великодніми святами, коли то з сіл приїздили священики, вчителі та інша сільська інтелігенція робити святочні закупи. В будинку "Н. Т." на другому поверсі містилася в 1920-тих рр. жіноча семінарія УПТ. Не зважаючи на зразковий учительський склад і високий рівень навчання, польська адміністраційна влада відмовилась надати цій єдиній нашій семінарії право прилюдности. Після кількох років навчання її закрито. В цих кімнатах було теж приміщення "Української Бесіди" аж до 1928 р. Тут відбувались проби "Бояна", різні забави, вечерниці. Останнім директором "Народної Торгівлі" був Іван Бей, він згинув в Дрездені під час Другої світової війни.

Залишаємо "Н. Т." і вулицею 3-го Мая виходимо на площу Собіського, зупиняємось біля Домініканського костьола, який збудовано в бароковому стилі у 18-му столітті. Недалеко цього костьола, біля фігури (здається, Станіслава Костки) відбувалося кожного року на Йордан свячення води, до І-ої світової війни при співучасті австрійського гарнізону. Зараз за костьолом, на розі вул. 29-го Листопада бачимо великий двоповерховий будинок. Це було т. зв. "Оберстгебойде", осідок коменданта полку. Цей будинок, а також будинок суду

В "Новому Городі"

На лавці сидить Іван Решетуґа, за ним стоїть зліва Оля Зюлковська, а справа Марійка Мельничуківна.

Фото Б. Остап'юк 1930 рік

збудовано під час окупації Галичини москалями в рр. 1806-1815. Мандруємо далі в сторону замку. Перед самим замком заходимо до триповерхової кам'яниці Стахевича, де до I-ої світ. війни містилася державна учительська семінарія. У партері цього будинку була 4-класова народня школа, т. зв. школа вправ, де відбували практику кандидати на вчителів (до тієї школи ходив теж автор цих рядків). Кожного дня вранці при звуках оркестри вирушали з касарні (з замку) відділи австрійської піхоти на площу вправ, т. зв. "Екзерцірпляц", що містилась біля шляху до Березовиці, недалеко лісу. По другій стороні площі Собіського відбувались кожного року на свято Анни ярмарки, що починались 22 липня і тривали 10-12 днів. В той самий час відбувались великі ярмарки на торговиці на коней. Тоді з'їжджалося до нашого міста багато різних купців з "блататними товарами". Незважаючи на гарячий час жнив, наші селяни масово заповняли площу і купували за безцін "гандиту"...

Наприкінці оглянемо ще декілька місць, що мають відношення до історії давнього Тернополя. На вул. Коперника, проти Реальної гімназії була площа "Сокола" і партеровий дім,

де жив сторож і зберігалось різне спортове приладдя. На цій площі відбували тренінги члени копаного м'яча "Поділля". В 1920-их і 1930-их рр. відбували тут гімнастичні вправи учениці жіночої гімназії "Рідної Школи" і руханкові вправи члени відновленого "Сокола". На площі "Сокола" відбувались різні фестини, свята обжинок тощо, а взимі тут влаштовувано їзду на ковзанах. Це була єдина українська площа.

Наше місто мало один-єдиний парк (не враховуючи скверів на площі Собіського і на вул. Міцкевича), його популярно називали "Новим Городом". Цей парк, хоч невеликий розміром, був гарно обладнаний і втримуваний в порядку. Були тут деякі тропічні рослини, напр. муза-банан, агави, пальми, кипариси, які взимі переховувано в теплиці-оранжерії. В цьому парку відбувались спершу також українські фестини, але згодом поляки перестали давати дозвіл нашим установам. Українська молодь і старше громадянство любили проходжуватись алеями цього парку, особливо на весну, коли в повітрі розносились аромати запашної розеди, матіолі або левкої.

Молодь і старші залюбки влаштовували прогулянки, фестини в Гаях Великих, які були найкращим місцем відпочинку-дозвілля. Гаї манили на весні фіялками, конвалією, черемхою, золотими бульбуками, суницями, ляцанням солов'їв, а вліті овочами, медом, горіхами. Дехто з міщан мав тут власні ділянки, гаї, сади, пасіки. В Гаях відбувались фестини "Рідної Школи", "Сокола", "Молодої Громади" та інших установ.

Другим улюбленим місцем прогулянок були Береги Великі над Серетом, починаючи від Білої гори аж до Березівського лісу. Як лише настала тепла погода, починався сезон купання, плавання човнами, соняшних купелів на берегах Серета. Гімназійна і студентська молодь мала, так би мовити, свої постійні місця: "Сан Маріно" (на сіножаті автора цих рядків) або на острові, де на дозвіллі, безжурно проводила час, дуже часто в товаристві своїх професорів. У Берегах мали свої сіножаті наші міщани, вони громадно косили сіно в той самий час, коли починали сінокоси наші сусіди петриківці по другому боці Серета.

Заквітчані золотим козельцем, романами, лоташем, синіми незабудьками луги у Берегах Великих, запах дикої м'яти над рікою, гомін пісні увечорі під час прогулянок при супроводі

ляцання солов'їв у верболозах і при сяйві місяця — вся ця романтика залишилась в нашій пам'яті як милий, незабутній спогад нашої молодости.

**

*

Ось так на крилах згадок злетіли ми на хвилину до нашого рідного давнього Тернополя, пройшлись його вулицями, оглянули й пригадали собі дещо з того, що діялося в ньому 60, 50 чи 40 років тому. Лише на околицях міста залишилися останки давнього Тернополя. Центр міста натомість зник безслідно, а те, що заціліло, змінило зовсім своє обличчя. Нехай цих кілька картин з життя-буття рідного міста пригадають нам давній Тернопіль, який вже відійшов до історії...

"Вільне Слово" чч. 20-27, від 27 травня до 7 липня 1967 р.

ПІСЛЯСЛОВО

В березні 1984 року минуло 40 років з того часу, коли ми, рятуючи життя перед наступаючими червоними арміями новітнього Джінгісхана — Сталіна, які вдруге сунули зі сходу на наші землі, залишили зі смутком і жалем у серці батьківські пороги і рідний Тернопіль.

За той час настали великі зміни у нашому житті. На місцях нашого поселення ми швидко пристосувалися до нових обставин, чесною працею здобули матеріальні засоби і задовільно влаштували своє життя. Ми виховали наших дітей і внуків у національному і релігійному дусі і дали їм високу освіту. Ми зразу включилися у громадське життя і дружньо з нашими попередніми емігрантами беремо активну участь у релігійному, культ.-освітньому, економічному і політичному житті. За той час виросло нове покоління, яке не знає і не бачило рідної землі — України.

Незважаючи на достаток і добробут у новій, прибраній батьківщині, ми ніколи не можемо забути і не забудемо нашої рідної Батьківщини, у якій ми народилися, вирости, набули освіти, де проминули наші юні роки. Дехто з наших земляків мав змогу відвідати нашу поневолену Україну, своїх рідних і рідні сторони. Але багато з нас вже мабуть ніколи не побачить рідної землі. У них зродилася туга і втрачені надії на поворот до неї.

І саме ця туга за втраченою Батьківщиною спонукала мене писати спогади, нариси з життя давнього Тернополя. Всі ці спогади, нариси були поміщені у нашій пресі, тут у США і в Канаді. Деякі мої приятелі радили все це видати окремою книжкою, мовляв, часописи після прочитання йдуть звичайно на смітник, а книжка все таки залишиться на довше. На жаль, мої родинні зобов'язання і фінансові спроможності не дозволили і на це.

Богдан Остап'юк з сином Борисом ("Парті" в останній день праці, 15 вересня 1977 року).

На шостому з'їзді земляків Тернопільщини 10 і 11 вересня минулого року, на засіданні управи Земляцького Об'єднання д-р Роман Мороз поставив пропозицію, щоб мої спогади, нариси видати окремою книжкою коштом Об'єднання. Пропозицію прийняла управа одногосно. Він повторив цю пропозицію на З'їзді, який також прийняв її одногосно. Я невимовно вдячний д-рові Морозові за його пропозицію і складаю йому сердечну подяку. Щиро дякую також нашим Дорогим Землякам Тернопільщини, які прийняли і схвалили це рішення.

Щиро дякую Професорові Романові Завадовичу за написання передмови до моєї книжки. Він, поет, письменник дитячої і молодечої літератури, відзначив у минулому році 80-річчя свого життя і 60-річчя письменницької праці. Дорогому Приятелеві Ювілярові щиро бажаю ще багато років прожити у здоров'ї, у його такій важливій праці на благо нашого народу і його молодого покоління.

Зокрема складаю особливу подяку дорогому другові, інж. Василеві Вацикові, який, не зважаючи на свої громадські обов'язки, погодився і допоміг видати мою книжку. Дякую також другові Ярославові Климовському, голові Земляцького Об'єднання "Тернопільщина" у Філадельфії, за його незвичайно прихильне становище у справі видання моєї книжки.

Ще дякую д-рові Степанові Рососі за відзначення мого 75-річчя у тижневику "Вільне Слово" і в альманасі за 1983 рік і за поміщення мого життєпису. Вкінці сердечно дякую моїй дорогій дружині Євгенії, яка завжди була моєю інспірацією, надхненням. Її поради, зауваження я завжди використовував у праці.

**

Я певен, що наші Земляки радо привітають появу моєї книжки, яка вийшла друком у 40-річчя існування з Рідної Землі. Нехай ці нариси, спогади пригадають нам, нашим дітям і внукам події, картини з життя давнього Тернополя, якого ми ніколи не забудемо.

Маямі, 31 грудня 1983 року

З М І С Т :

Передмова	5
На стежині часу -----	7
75-ліття Богдана Остап'юка -----	8

Історичні нариси — Постаті — Документи

Тернопільські міщани -----	11
Перший бій УСС-ів -----	26
Перша Галицька виставка -----	28
Тернопільські театральні вечори -----	33
“Молода Громада” -----	53
Гаї Великі -----	67
Олександр Барвінський -----	72
Микола Бенцаль -----	82
Мій Друг Василь з Дорошівки -----	90
Др. мед. Роман Мороз -----	94
Микола Ракуш -----	96
Документ ганьби -----	98

Образи хліборобської праці — Традиційні святкування

Жнива -----	105
Жнива на тернопільських полях -----	106
Різдво на Дорошівці -----	114
Йордан у давньому Тернополі -----	117
Свят-Успенський Відпуст -----	120
Відпуст Св. Івана в Гаях Великих -----	124
Перший Шевченківський концерт у Тернополі -----	127

Спогади

Соломія Крушельницька -----	131
Зоріє образ Соломії -----	135
“Соломія Крушельницька” -----	136
Листування -----	138

Пантелеймон Куліш в Тернополі	144
Богдан Лепкий в Тернополі	148
Василь Стефаник на Маланчиному вечорі	152
Ярослав Климовський	154
Василь Ситник	158
Василь Пакуляк	160
“Дорошівська Парафія”	161
Згадуючи подільську весну	165
Золоті бульбуки	167
Дозвілля над Серетом	170
На черешні	173
Бульбо-печення	175
Москалі йдуть	177
“Секретар”	178
Десять днів у червоній армії	180
Давній Тернопіль	186
Післяслово	204